

AZERBAIJAN NGO ALLIANCE FOR CHILDREN'S RIGHTS

AZƏRBAYCANDA YUVENAL ƏDLİYYƏ

1998 - 2005

JUVENILE JUSTICE IN AZERBAIJAN

Böyük Britaniya Səfirliyi

ATƏT-in Bakı Ofisi

UŞAQ HÜQUQLARI ÜZRƏ AZƏRBAYCAN QHT ALYANSI

Azərbaycan Respublikası tərəfindən Uşaq Hüquqları Konvensiyası üzrə BMT-nin Komitəsinə təqdim etdiyi ikinci və üçüncü birləşdirilmiş periodik hesabatının yuvenal ədliyyənin (yetkinlik yaşına çatmayanların qanunla mühakiməsi) vəziyyətinə həsr edilmiş hissəsinə dair

ALTERNATİV QHT HESABATI

1998-2005

Giriş

Mən Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansını bu hesabatı yazdıqlarına və cinayət törətməkdə şübhəli bilinən az yaşlı uşaqlarla davranışın düzəldilməsini həvəsləndirmək təşəbbüslərini təqdir edirəm.

Hesabat, hüquq mühafizə strukturları və ədliyyə sistemləri ilə qarşıdurma zamanı uşaqlar və onların ailələrinin ciddi, mənfəə və arzu edilməyən nəticələrlə üzləşdiklərini aşkara çıxarır.

Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansı Azərbaycanda uşaqların saxlanıldığı şəraitin qəbul edilməz olduğunu sənədləşdirir. Adətən olaraq tətbiq olunan həbs gətirmək tədbiri bir neçə aylarla uzadıla bilər. Müəlliflər bir zox hallarda uşaqları fiziki və seksual zorakılığa məruz edən yaşlılar üçün nəzərdə tutulan yerlərdə yerləşdirilməsini bəyan edir. Uşaqlar sərt cəzalara məruz qalır və həbsxanalarda sıx yerləşdirmə, pis qidalanma, təhsil, müvafiq tibbi və ruhi səhiyyə qayğısına əlverişli olmaması və hüquqi yardımın olmaması ilə üzləşirlər. Bunun nəticəsi olaraq, törətdikləri əməllərdən asılı olmayaraq, onların uşaq olmaq hüququ rədd edilir. Yuvenil ədliyyə sisteminin islahatı təcili və zəruridir. Hükumət icma xidmətləri və digər saxlama alternativindən istifadə etməklə nəzarət altında saxlanılan uşaqların sayını azaltmalı və hesabatda üz əksini tapan digər tövsiyələrə əməl etməlidir.

4 fevral 2005-ci il tarixdə, mənim Ofisim 15 oktyabr 2003-ci il prezident seçkilərindən dərhal sonra təhlükəsizlik qüvvələri və nümayiş iştirakçıları arasında olan zorakı qarşıdurma ilə əlaqədar tutulan 125 şəxsin əleyhinə məhkəmə işlərini əhatə edən Azərbaycanda Məhkəmə Proseslərinin Monitorinqinə dair Hesabat dərc etdi. Qanunu pozmaqda şübhəli bilinən və məhkum edilən uşaqların xüsusi ehtiyaclarını cavablandırmaq üçün Azərbaycanda ixtisaslaşmış yuvenil sisteminin olmadığı halda, Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansının Yuvenil Ədliyyə Hesabatı bizim hesabatın irəli sürdüyü nəticələr və tövsiyələri tamamlayır. Yuvenil Ədliyyə Hesabatı saxlanan və məhkəməyə çıxarılan uşaqlara dair oxşar narahatlıqları bildirir.

Bu hesabat hükumət strukturlarına az yaşlı uşaqlarla davranışında ədliyyə sistemində olan nüqsanları sistemli olaraq cavablandırmaq üçün əsas yaradır. Yuvenil sistemin inkişafı üçün, qarşısını alma, cəza və sosial inteqrasiya daxil olmaqla, bütün aspektlər islahat siyasətinin bülünməz hissəsi olmalıdır. Bəzi uşaqların ciddi cinayətlərdə məsuliyyət daşımalarına baxmayaraq, uşaqlar tərəfindən törədilən ir zox əməllərin əhəmiyyətsiz xarakter daşdığını unutmamalıyıq. Bir sıra dövlətlərdə tədqiqatlar göstərmişdir ki, yeniyetmə yaşlarında cinayət törədənlərin zoxu ədliyyə sisteminin müfəviq tətbiqi zamanı qanuna riayət edən vətəndaşlara zərirlər. Sosial inteqrasiya və sosial ədliyyənin yaradılması uşaqların vəziyyətini düzəltmək üçün hər hansı bir siyasət üçün əsas məqsəd olmalı və müvəqqəti zətinlikləri olan yeniyetmələri cinayət törədən yaşlı şəxslərə zəvirmək təhlükəsindən qazınmalıdır.

Səfir Maurizio Pavesi

ATƏT-in Bakı Ofisinin Rəhbəri

Foreword

I commend the NGO Alliance for Children's Rights for writing this report and their initiative to encourage improvements in the treatment of juveniles suspected of committing crimes.

The report reveals that a confrontation with law enforcement and the justice system may have serious, negative, and unwanted consequences for children and their families.

The NGO Alliance for Children's Rights documents unacceptable conditions for children in detention in Azerbaijan. Pre-trial detention, which appears to be commonly applied, can last for many months. Often, the authors state, these children are placed in adult facilities, exposing them to the potential for physical and sexual abuse. Children can be subjected to severe punishment and, while in prison, face overcrowding and malnutrition, have no access to education, adequate medical and mental health care, and legal assistance. As a result, regardless of guilt, their rights as children may be denied. A reform of the juvenile justice system therefore appears urgent and imperative. The authorities should consider reducing the number of children who receive custodial sentences by using community service and other alternatives to detention given in the report.

On 4 February 2005, my Office released a Report from the Trial Monitoring Project in Azerbaijan which covered the proceedings against 125 people who were brought to trial in connection with the violent clashes between security forces and demonstrators as a direct aftermath of the presidential elections of 15 October 2003. Since the Republic of Azerbaijan has no specialised juvenile justice system to meet the special needs of minors suspected or accused of violating the law, many of the findings in the Juvenile Justice Report of the NGO Alliance for Children's Rights complemented the conclusions and recommendations of our report. The Juvenile Justice Report expresses similar concerns for minors who are detained and tried before courts.

This report provides a basis for the authorities to systematically address the shortcomings of the justice system in its treatment of juveniles. For the development of a juvenile justice system, all aspects, including prevention, penalty and social reintegration, must become integral components of the reform policy. One should not forget that although some children are responsible for serious crimes, most offences committed by children tend to be of a petty nature. Studies elsewhere have shown that the majority of those committing crimes in their adolescence grow up to be law-abiding citizens where the justice system provides appropriate guidance. Social reintegration and the creation of social justice must be the objectives for any policy to improve the situation of children, and avoid the risk of transforming youngsters with temporary difficulties into adults who commit crimes.

Maurizio Pavesi
Ambassador
Head of the OSCE Office in Baku

Hesabat haqqında məlumat və Minnətdarlıq

Bu hesabat Azərbaycan Respublikasında yuvenal ədliyyə administrasiyası sahəsində uşaqların vəziyyətini qiymətləndirir. Hesabat həmçinin BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası və BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən 1997-ci ildə Azərbaycan hökumətinin təqdim etdiyi İlk Hesabatın baxılması ilə əlaqədar verdiyi yekun müşahidələrin (təvsiyələrin) icrasını nəzərdən keçirir.

Hesabat uşaqların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və uşaq hüquqlarının müdafiəsi və uşaqların iştirakının təmin edilməsi naminə ölkə daxilində çalışan 54 QHT, uşaq və gənclər qruplarının birləşdiyi Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansı tərəfindən hazırlanmışdır.

Aşağıdakı təşkilatlar hesabatın hazırlanmasında və onun müzakirəsində iştirak etmiş və öz töhfələrini vermişlər:

- «Ümidli Gələcək» Gənclər Təşkilatı (Bakı)
- «El» İnkişaf Proqramları Mərkəzi (Bakı)
- Azərbaycan Gənc Hüquqşünaslar Birliyi (Bakı)
- Azadlıqdan Məhrumətə Yerlərinin Müşahidəsi Assosiasiyası (Bakı)
- Respublika Uşaq Təşkilatı (Bakı)
- Cəzaçəkmiş Qadınların Cəmiyyətə Qayıdışı İctimai Birliyi (Bakı)

Hazırkı hesabatda olan informasiya əsasən yuxarıda sadalanmış təşkilatların praktiki təcrübəsinə və tədqiqat fəaliyyətləri, monitorinq və tədqiqat səfərləri, uşaqlarla, həbsxana işçiləri, polis əməkdaşları, hüquqşünaslar, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların nümayəndələri və valideynlərlə aparılmış müsahibələr, görüşlər və sorğular nəticəsində toplanmış məlumatla əsaslanmışdır. Həmçinin burada Azərbaycan Respublikasının müxtəlif bölgələrindən olan digər QHT-lərin hesabatlarından və onlarla aparılmış müsahibələrdən alınmış məlumat, uşaqlardan (o cümlədən, müxtəlif dövlət uşaq müəssisələrində tərbiyə alan uşaqlardan) alınmış müsahibələr, müəllimlərdən, vəkillərdən, beynəlxalq təşkilatlardan, hökumət rəsmilərindən alınmış məlumatlardan da istifadə olunub (uyğun istinadlar göstərməklə).

Biz Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansının bütün üzvlərinə, informasiyanın toplanmasında və hesabatın müzakirəsində bizimlə əməkdaşlıq etmiş hüquq mütəxəssisləri, həbsxana işçiləri, polis əməkdaşları, müəllimlər, uşaq və gənclərə öz təşəkkürümüzü bildirmək istədik. Həmçinin göstərdikləri səmimiyyətə görə və, xüsusilə də, yetkinlik yaşına çatmayanların qanunla mühakiməsinə həsr olunmuş bu hesabatda təqdim edilmiş təvsiyələrin Azərbaycan Respublikasında mümkün tətbiqi ilə əlaqədar böyük maraq göstərmiş və bizimlə əməkdaşlıq etməyə razılıq vermiş hökumət idarələri – Daxili İşlər Nazirliyinə, Ədliyyə Nazirliyinə, Təhsil Nazirliyinə və digər dövlət idarələrinə də təşəkkürümüzü bildiririk.

ATƏT-in Bakı ofisinə və Böyük Britaniyanın Azərbaycandakı səfirliyinə bu tədqiqat və layihənin dəstəklənməsində göstərdikləri əvəzsiz köməyə görə xüsusi minnətdarlığımızı bildiririk.

Azərbaycanda yuvenal ədliyyənin vəziyyətinə həsr edilmiş bu ilk hesabatın hazırlanması və tədqiqatların aparılmasında Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansına yaxından kömək etmiş İsveçrənin Cenevrə şəhərindən olan yuvenal ədliyyə administrasiyası üzrə məsləhətçi, keçmiş yuvenal hakim **cənab Andre Dünanta** və Rusiya Federasiyasından olan məsləhətçi **cənab Nodari Xananaşviliyə** də xüsusi minnətdarlığımızı bildiririk. Həmçinin vaxtlarını sərf edib hesabatın redaktəsi ilə məşğul olan və ona öz şərtlərini verən digər hər bir kəsə də təşəkkür edirik.

MÜNDƏRİCAT

BÖLMƏ I: Azərbaycanca Yuvenal Ədliyyənin vəziyyətinə dair ümumi xülasə.....	
Beynəlxalq qaydalar və Milli Qanunvericilik.....	
1997-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən verilmiş Yekun Müşahidələrin (təvsiyələrin) Azərbaycan Respublikası tərəfindən tətbiqi	
BÖLMƏ II: Azərbaycan Respublikasının Yuvenal Ədliyyə Sistemində Ümumi Baxış.....	
BÖLMƏ III: Daxili İşlər Nazirliyi Yuvenal Ədliyyə Sistemində bir hissəsi kimi	
Daxili İşlər Nazirliyi nəzdində olan qurumlar.....	
BÖLMƏ IV: Yetkinlik yaşına çatmayanların İşləri və onların Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Komissiyalar	
BÖLMƏ V: Ədliyyə Nazirliyi Yuvenal Ədliyyə sistemində bir hissəsi kimi	
Ədliyyə Nazirliyi nəzdində olan qurumlar	
BÖLMƏ VI: Yuvenal Həbsdə və ya Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyyə müəssisəsi	
BÖLMƏ VII: Təhsil Nazirliyi Yuvenal Ədliyyə Sistemində bir hissəsi kimi.....	
BÖLMƏ VIII: Yetkinlik yaşına çatmayanların Yuvenal Ədliyyə Sistemində bütün mərhələlərində social reabilitasiyası və cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası	
BÖLMƏ IX: Yaşamaq, Xilas olmaq və İnkişaf hüquqları	
BÖLMƏ X: Yetkinlik yaşına çatmayanların Yuvenal Ədliyyə sisteminin bütün mərhələlərində müvafiq informasiya əldə etməsi.....	
BÖLMƏ XI: Yuvenal Ədliyyə sistemi çərçivəsində işgəncədən, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftardan və ya cəzadan müdafiə	
BÖLMƏ XII: Azərbaycanda yuvenal ədliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə beynəlxalq standartların tətbiqi.....	
BÖLMƏ XIII: 2006-cı ilin yanvar ayında BMT UHK Komitəsinin Azərbaycan Respublikası Nümayəndə Heyətinə ünvanlanması zəruri sayılan suallar	
BÖLMƏ XIV: Əlavələr	

BMT-nin Baş Assambleyanın 29 noyabr 1985-ci il, 4033 nömrəli qərarı ilə qəbul edilmiş Yuvenal Ədliyyəsinin Administrasiyası üzrə Standart Minimum Qaydalar.....

Bibliqrafiya .....

Qeydlər .....

CONTENTS

Background and Acknowledgment	3
<u>Part I: General Overview of the Juvenile Justice Administration in Azerbaijan .....</u>	6
International Regulations and National Legislation	8
Implementation of Concluding Observations issued by UN Committee on the Rights of the Child in 1997 by Azerbaijan Republic.....	11
<u>Part II: General Overview of the Situation of Juvenile Justice Administration of Azerbaijan Republic .....</u>	13
<u>Part III: Ministry of Internal Affairs as part of Juvenile Justice System.....</u>	18
Institutions within the system of Ministry of Internal Affairs	20
<u>Part IV: Commissions on Minors’ Affairs and Protection of their Rights .....</u>	23
<u>Part V: Ministry of Justice as part of Juvenile Justice System.....</u>	26
Institutions within the Ministry of Justice	27
<u>Part VI: Juveniles Prison or Correction Centre for Juvenile Offenders .....</u>	36
<u>Part VII: Ministry of Education as a part of Juvenile Justice System.....</u>	38
<u>Part VIII: Social Rehabilitation and Reintegration of Juveniles at all Stages of the Juvenile Justice System .....</u>	40
<u>Part IX: Right to Life, Survival and Development .....</u>	43
<u>Part X: Juveniles’ Access to Appropriate Information at all Stages of Juvenile Justice System.....</u>	44
<u>Part XI: Protection from Torture, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment within the System of Juvenile Justice Administration .....</u>	45
<u>Part XII: Working towards the International Standards for the Implementation of Juvenile Justice in Azerbaijan.....</u>	47

Part XIII: List of issues to be raised by UN Committee on the Rights of the Child to government delegation of the Republic of Azerbaijan in January 2006 55

Bibliography 78

Notes 79

BÖLMƏ I: AZƏRBAYCANDA YUVENAL ƏDLİYYƏ ADMINISTRASIYASI HAQQINDA ÜMUMİ XÜLASƏ

Azərbaycan hökumətinin təqdim etdiyi İlk Hesabatın müzakirəsi nəticəsində BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin 1997-ci ildə verdiyi Yekun Müşahidələrindən sonra Azərbaycan qanunvericilikdə əhəmiyyətli dəyişiklik edərək onu BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası (bundan sonra BMT UHK kimi göstəriləcək) və yetkinlik yaşına çatmayanların qanunla mühakiməsinə dair Azərbaycanın qoşulduğu digər beynəlxalq sazişlərin tələblərinə uyğunlaşdırmışdır.

1997-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin Yekun Müşahidələrinin təqdimatından dərhal sonra Azərbaycanda yuvenal ədliyyə administrasiyası ilə bağlı qanunvericilikdə və hüquq sistemində əsaslı dəyişikliklər edilmişdir¹. Buna baxmayaraq BMT UHK-nın yuvenal ədliyyə administrasiyası ilə əlaqədar tövsiyələrinin çoxu praktiki cəhətdən ya heç həyata keçirilməmiş, ya da ki qismən həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanda yuvenal ədliyyə sistemində problemlər müxtəlif səpgili və çox mürəkkəbdir və bunların hamısı uşaq hüquqları baxımından vacibdir. Riyad Prinsipləri, Pekin Qaydaları və BMT UHK (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Uşaq Hüquqları Konvensiyası) kimi beynəlxalq qayda və prinsiplər qanunla mühakimə edilmiş uşaqlarla rəftarın əsasən həmin uşağın cəmiyyətə yenidən inteqrasiyasına yönəldiyini və onu buna ruhlandırmaq və ya həmin mühitdə konstruktiv rol oynamağı tələb edir. Bu yanaşma Azərbaycan cinayət məəcəlləsində əksini tapsada, reallıqda buna yuvenal ədliyyə sistemində tam riayət edilmir.

Cinayət işində təqsirli bilinən və ittiham edilən uşaqların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı bir sıra qanun və konstitusional zəmanətlər olmasına baxmayaraq, reallıqda onlara nadir hallarda riayət olunur. Həbs edildikdən və polis nəzarətinə keçdikdən dərhal sonra uşaqlar onların cinayət törətmələrini etiraf etməsinə nail olmaq üçün polis işçiləri tərəfindən təzyiqlərə məruz qalır və məhrumiyətlərə düçar olurlar. Həbsxanada olduqları müddət ərzində uşaqlar çox vaxt alçaldıcı və qeyri-insani cəzaya məruz qalırlar. Həbsxana və müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılanların sayının nəzərdə tutulmuş normadan artıq olması, pis qidalanma, fiziki, əqli və cinsi təhqirlərə məruz qalma, tibbi nəzarət və hüquqi məsləhətin olmaması problemləri hələ də mövcuddur. Əksər hallarda həbs zamanı cəzaların müəyyən olunması yuvenal ədliyyə hüququnun əsas prinsiplərindən olan uşağın reabilitasiyasının və onun salamat vəziyyətinin birinci dərəcəli olması prinsipinin kobud şəkildə pozulması ilə müşahidə olunur. Bir çox uşaqlar hətta polis işçiləri tərəfindən aparılan istintaq zamanı kobud rəftara məruz qalırlar.

Məhkəməyə qədər saxlanılma çox geniş yayılmışdır. Bir çox hallarda məhkəməyə qədər həbs edilmə uşaq tərəfindən törədilmiş cinayətin ciddiliyinə əsaslanaraq, uşağın istintaqdan yayınması və başqa cinayət törətməsi ehtimal olduğu halda sanksiya verilir və digər məsələlər ətrafında (uşağın vəziyyəti, valideynlərin zəmin durması və s.) təhqiqat aparılmadan həyata keçirilir. Valideynlərin daimi yaşayış yeri olmadığı

¹ *BMT UH Komitəsinin Yekun Müşahidələrinin 49-cu maddəsi (Cenevrə, 17.06.1997)*

Komitə təklif edir ki, Dövlət tərəfi Konvensiyanın 37, 39 və 40-ji maddələrində göstərilmiş şəkildə və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bu sahədə mövcud digər standartları – Pekin Qaydaları, Riyad Prinsipləri və Birləşmiş Millətlərin Azadlıqdan Məhrum Olunmuş Yetkinlik yaşına çatmayanların Müdafiəsi ilə bağlı Qaydalar çərçivəsində müfəssəl islahat keçirməyi nəzərdən keçirsin. Burada xüsusi diqqət azadlıqdan məhrum olmuş, xüsusilə də «islah əmək koloniyalarında» yaşayan uşaqların uşaqların hüquqlarının müdafiəsinə, müvafiq və müstəqil monitoring mexanizminin yaradılmasına və həbsə salmanın alternativ tədbirlərinin keyfiyyətini və mütənasibliyinin yaxşılaşdırılmasına verilməlidir. Yuvenal ədliyyə sistemi sahəsində çalışan bütün mütəxəssislər üçün müvafiq beynəlxalq standartlar üzrə treyning keçirilməlidir. Komitə həmçinin təklif edir ki, Dövlət tərəfi bu məqsədlə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Ali Komissarlığı İnsan Hüquqları və Jinayətin Qarşısının Alınması Mərkəzi və Jinayət Hüququ Bölməsindən texniki yardım istəməyi nəzərdən keçirsin..

hallarda (daxili miqrantlar) məhkəməyə qədər həbsə hətta xırda cinayət hallarında uşağın qaçmaq ehtimalı əsas götürülərək göstəriş verilir.

Cəza növləri çox məhduddur və çox hallarda azadlıqdan məhrum olunma növü daha geniş tətbiq olunur. Proporsionallıq prinsipinə uyğun olmayaraq uzunmüddətli cəza növləri geniş yayılmışdır. Cinayət hüquq sistemi yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı həddindən çox qəddardır. Uşaqlar 10 ilə qədər həbs cəzasına məhkum edilə bilirlər. Düzdür Azərbaycanın yeni Cinayət Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərə görə maksimum 10 ilə qədər həbs cəzasının tətbiq edilməsi bir çox ədliyyə mütəxəssisləri tərəfindən məəcəllənin humanist xarakter daşmasını göstərir. Oğurluq ciddi cinayət hesab olunur və məhkəmə həmin şəxsə cəza müəyyən edərkən uşağın ilk dəfə cinayət törədib-törətməməsi faktını nəzərə alır. Oğurluq (yemək, siqaret, elektron cihazları və s. oğrusu) geniş yayılmış cinayət növüdür və uşaqlar bu cinayətə görə azadlıqdan məhrum edirlər. Oğurluq üçün orta həbs müddəti 3-5 ildir. Uşaqlar maşın oğurluğu və müxtəlif cinayətlərdə iştiraka görə çox uzun müddətli həbs cəzasına məhkum edirlər. Halbuki, əhalisinin 42%-nin yoxsulluq həddindən aşağı yaşadığı bir dövrdə bu elə də təəcüblü olmadığı halda, uşaqlar tərəfindən törədilmiş oğurluq hallarının araşdırılması zamanı uşağın yaşadığı və ya düşdüyü vəziyyət nəzərə alınmır. Həmçinin, təkrar cinayətlər törətmiş uşaqların ilk cinayətlərdən dərhal sonra dövlət tərəfindən hər-hansı bir reabilitasiya proqramına cəlb edilib edilməmələri araşdırılır.

Həbsxanalarda və ya «polis kameralarında» (müvəqqəti və ya istintaq zamanı) istənilən vaxt məbhusların (uşaqlar da daxil olmaqla) dəqiq sayını bilmək qeyri mümkündür, çünki bəzi məbhuslar buraxıldığından və yeniləri gətirildiyindən bu rəqəm hər gün müxtəlif olur və vahid məlumat toplama və paylaşılma bazasının olmadığı buna maneə törədir. 2002-ci ildə Azərbaycanda polis kameraları və məhkəməyə qədərki həbs məntəqələrində 432 uşaq olub². 2002-ci ildə məhkəmə tərəfindən ittiham olunan uşaqların sayı təxminən 400 nəfər olub və onların 150 nəfəri qapalı tipli tədris müəssisələrinə, 80 uşaq isə müxtəlif vaxtlarda yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyə müəssisəsinə yerləşdirilmişdi³. Təəssüf ki, bu uşaqların reabilitasiyası, cəmiyyətə, məktəblərə yenidən inteqrasiyası və həmçinin onların gələcəkdə işlə təmin olunması, ictimai imtiyazların əldə etməsi, davamlı şəkildə psixoloji və sosial mövzuda məsləhətlər verilməsi mexanizmləri haqqında heç bir məlumat mövcud deyil.

Hər il Azərbaycanda yüzlərlə yeniyetmə həbs olunur və böyüklər üçün olan məhkəmələrə cəlb edilir. Azərbaycanda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmə 14 yaşından başlayır və məhkəmə sistemi qaydalarına əsasən 14-18 yaş arası uşaqlar cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilirlər⁴.

Reabilitasiya olunmaqdan sonra, uşaq məbhusların çoxu bəzən təhlükəli ola biləcək yaşlı məbhuslar əhatəsində uzun müddətli həbs cəzası keçirərək ağır cinayətkara çevrilirlər. Uzunmüddətli həbs cəzasına məhkum olunmuş və 18 yaşına çatmış həmin uşaqların gələcəyi hətta daha pisdır, çünki onlar bu halda böyüklər üçün olan həbsxanalara köçürülür və daha ciddi cinayətlər törətmiş məbhusların və residivistlərin əhatəsində saxlanılır⁵.

Ümumilikdə Azərbaycanda yuvenal ədliyyə sistemi islahedici xarakterdən daha çox cəzalandırıcı xarakter daşıyır. Polis tərəfindən, məhkəmə dövrü, məhkəməyə qədər saxlandıqları müddət ərzində, təcridxanalar və KPZ-lərdə saxlanılanlarla davranış formalarından başlayaraq yuvenal ədliyyə administrasiyasının ümumi prosesi islahedici rəftardan daha çox cəza verməyə yönəlib. Yuvenal ədliyyə sisteminin müxtəlif

² Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabat kitabı, 2002-2003

³ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabat kitabı, 2004

⁴ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi, 2000

⁵ Yuvenal həbsxanada insan hüquqları layihəsinin tətbiqi barədə hesabatçı Əmidli Gələcək Gənclər Təşkilatı, Avropa Şurası, 2004; Uşaq saxlanma mərkəzlərində onların vəziyyəti ilə bağlı tədqiqat işləri, "El" İnkişaf Proqramları Mərkəzi, 2003-2004

mərhələlərində olarkən uşaqların Dövlət tərəfindən müdafiəsini təmin edə biləcək heç bir spesifik tədbir və ya təbdirlər kompleksi mövcüd deyil.

Uşaq problemləri ilə məşğul olan polis məmurları, hakimlər, həbsxana və müvəqqəti saxlama yerlərinin (SİZO və KPZ) əməkdaşları, prokurorlar və vəkiler üçün xüsusi qaydalar toplusu və nizamnamə yoxdur (Cinayət Məcəlləsi və Cinayət Prosesual Məcəlləsində göstərilənlərdən başqa). Aşağıda müzakirə olunduğu kimi polis saxlama məntəqələri uşaqların istintaq zamanı yerləşdirilməsi üçün son məntəqə hesab olunmur. Çox vaxt valideynlərin, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiya nümayəndələrinin və vəkillərin uşaqlarla görüşünə icazə verilmir və ya maneələr törədilir.

BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏR VƏ MİLLİ QANUNVERİCİLİK:

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasını ratifikasiya etmiş, BMT-nin yuvenal ədliyyə administrasiyası ilə bağlı Minimum Standart qaydaları üzrə Pekin qaydalarına, «Silahlı toqquşma və fəvqəladə hallar zamanı qadın və uşaqların qorunması», «Milli və beynəlxalq səviyyədə övladlığa götürülən uşaqların müdafiəsinin sosial və hüquqi prinsipləri və rifahının təmin olunması» haqqında müxtəlif beynəlxalq saziş və konvensiyalara qoşulmuşdur. 1998-ci ildə Azərbaycan «Uşaq Hüquqları haqqında» qanun qəbul etmişdir. Bu qanunun 12, 27, 28, 30-42 maddələri dövlətin uşaqların hüquqlarının pozulması və onlardan sui istifadə olunmasının qarşısının alınması və uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində öhdəlik və məsuliyyətini təsbit edir.

Azərbaycanın da ratifikasiya etdiyi BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası və «Uşaq Hüquqları haqqında» AR-nın Qanununa əsasən Dövlət bütün mümkün tibbi, iqtisadi, hüquqi və təhsil vasitələri ilə uşağın ağır, ziyanlı və təhlükəli hərəkətlərdən, istismardan müdafiəsini təmin etməlidir. Uşaqlara qarşı qeyri-insani və alçaldıcı rəftar və uşağın hüquqlarını üçüncü tərəfin pozması hallar Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən nəzərdən keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının «Uşaq Hüquqları haqqında» Qanunun 4-cü maddəsində uşağın müdafiəsi üçün yuvenal ədliyyə administrasiyası işi ilə məşğul olan bütün Dövlət orqanları tərəfindən lazımi təbdirlər görülməsinin və bu işdə QHT və digər ictimai təşkilatların cəlb edilməsinin vacib olduğu göstəriləndiyinə baxmayaraq⁶, əslində QHT-lər cinayət törətməkdə ittiham olunan və şübhəli bilinən, həsxanaya salınmış və ya digər cəza növlərinə məhkum olmuş uşaqların hüquqlarının müdafiəsi işinə çox aşağı səviyyədə cəlb olunurlar. Müvəqqəti saxlanma məntəqələrindəki uşaqlarla bir sıra QHT-lər işləyir. Lakin onlardan yalnız bir neçəsi məhkəmə zamanı və məhkəməyə qədərki istintaq dövründə uşaqların hüquqlarının müdafiəsi işində daha yaxından iştirak edir. Bu bərdə çox və geniş şəkildə yazılmasa da, bu, QHT-lərin aktiv iştirakçıya və müstəqil yardımçılara, ittiham edilmiş və şübhəli bilinən, hətta saxlanma məntəqələrində yerləşdirilmiş uşaqların hüquqi nümayəndələrinə çevrilməsi üçün müsbət əsas verir.

«Uşaq Hüquqları haqqında» Qanunun 12-ci və həmçinin «Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və onların Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Komissiyalar» haqqında qanunun 5-ci maddəsinə əsasən uşaqlara hər hansı zorakılığa və ya fiziki, qeyri-insani və alçaldıcı rəftara qarşı müdafiə hüququ verilir. **Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 133-cü maddəsinə** əsasən uşaqlara qarşı edilmiş fiziki zorakılıq və ya qeyri-insani rəftara görə 3 ildən 7 ilə kimi həbs cəzası kəsilə bilər. Həmçinin polis tərəfindən saxlanılan və saxlanma məntəqəsində və hətta xüsusi qapalı tipli tədris müəssisələrində müxtəlif müddətə həbsdə

⁶ 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası tərəfindən qəbul edilmiş Uşaq Hüquqları haqda Qanununun 4-cü maddəsi: Dövlət uşağın hüquqlarının müdafiəsini təmin etməli və uşağın hüquqlarının müdafiəsi müvafiq yerli hakimiyyət orqanları, məhkəmələr, prokurorlar, bələdiyyələr və həmçinin ictimai birliklər və peşəkar assosiasiyalar tərəfindən aparılmalıdır.

saxlanılan uşaqların bir çoxunun onların polis işçiləri və həbsxana məmurları tərəfindən zorakılığa, istismara, işgəncəyə və ağır münasibətə məruz qaldıqlarını söylədiklərinə baxmayaraq çox nadir hallarda bu polis işçiləri və digər idarə məmurları qanunla nəzərdə tutulmuş şəkildə cəzalandırılmışlar⁷.

1992-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunun 47-ci maddəsində göstərilir ki, təhsil müəssisələrində olan uşaqların, onların hüquqlarını pozan və ləyaqətlərini tapdayan hər hansı formada istismara, fiziki və psixoloji zorakılığa, qanunsuz, qeyri-insani və alçaldıcı rəftara qarşı müdafiə olunmaq hüququ vardır. Reallıqda isə QHT-lərin, dövlət orqanları və hətta Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin hesabatlarında xüsusi tədris müəssisələrində saxlanılan uşaqların zorakılığa, işgəncələrə və cinsi zorakılığa məruz qalmaları və bu müəssisələrin məmurları tərəfindən istismar edilmə halları göstərilmişdir⁸. QHT-lər demək olar ki, hər il uşaqların itkin düşmə və ya satılma hallarının olduğu barədə hesabat verirlər, lakin Dövlət hələ uşaq alveri hallarının qarşısını almaq və Azərbaycanda mövcud olan cinayətkarlar şəbəkəni aşkar etmək üçün lazımi tədbirlər görmür. Eyni zamanda qeyd etmək vacibdir ki, BMT-nin 1997-ci ildə təqdim etdiyi Yekun Müşahidələrində Uşaqların Hüquq Müdafiəçisinin yaradılması tövsiyyə edilsə belə, dövlət uşaq müəssisələrində daimi monitorinqi həyata keçirə biləcək Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsman indiyədək təsis edilməmişdir.

“Uşaqlar Azərbaycanda artıq ticarət obyektinə çevrilmişdir. 2000-2001-ci illər ərzində Səhiyyə Nazirliyinin üç tibb müəssisəsi (paytaxt Bakıda yerləşən uşaq evi, uşaq və anaya qayğı institutu, A. Qarayev adına uşaq xəstəxanası) arasında itkin düşmüş 121 uşağın taleyi hələ müəyyən edilməmişdir. Biz bu üç qurumu Bermuda üçbucağı adlandırırıq, çünki uşaqlar orada yoxa çıxır. Bu yoxa çıxmış uşaqlar uşaq evindən adı çəkilən tibb ocaqlarına göndərilmiş və bir daha geri göndərilməmişlər. Bir çox dövlət qurumlarına, o cümlədən Daxili İşlər Nazirliyinə müraciət etməyimizə baxmayaraq, onların bundan sonra başına nə gəldikləri heç kimin vecinə deyil.”⁹

Müəssisələrdə uşaqlardan onların oradakı yaşayış vəziyyəti barədə soruşduqda orada bir çox problem və çətinliklərlə üzləşdiklərini söylədilər, lakin bu məsələnin dərinliyinə getmək istəmədilər.¹⁰

“Mən buraya başqa bir internat məktəbindən köçürülmüşəm. Burada vəziyyət əvvəlkində olduğundan çox fərqlidir. Burada bizə bayıra çıxmağa icazə verilmir, bizi heç yerə aparmırlar və həmişə qapalı şəraitdə saxlayırlar.” – deyər N. müsahibə zamanı bildirdi. “Pis qidalanırdıq və çox vaxt yeməkdən doymuram,” deyər Balakən rayonundan gəlmiş 12 yaşlı oğlan E., bizə söylədi.”Bizə tez-tez cəza verilir və televizora baxmağa və oynamağa icazə verilmir. Bəzi vaxt bizə ağır işlər görməyə məcbur edirlər”, yazaraq Fizuli rayonundan 13 yaşlı bir oğlan bildirmişdir.¹¹

Digər nəzərdən keçirilmiş məsələlər:

Yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş cinayət proseduralarının humanistləşdirilməsi prosesi 2000-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının Cinayət və Cinayət Prosesual Məcəllələrinin qəbulu ilə (uyğun olaraq 1999 və 2000-ci illərdə) mümkün olmuşdur. Onlar qanunun qəbul olunmasından bir il sonra qüvvəyə minmişdir.

⁷ Daxili İşlər Nazirliyi nümayəndələri ilə görüş haqda hesabat, aprel, 2005

⁸ Mülki Hüquqlar üzrə “Təmiz Dünya” İctimai Birliyi tərəfindən Con Hopkins İnstitutunun dəstəyi ilə insan ticarəti qurbanları ilə aparılmış sorğu haqda Qısa Hesabat, Bakı-Azərbaycan, 2005

⁹ Helsinki vətəndaş Assambleyası, Tibbi və Uşaq Komissiyası, Zerkalo qəzeti № 27,2004
Helsinki vətəndaş Assambleyası, Tibbi və Uşaq Komissiyası, Azadlıq qəzeti, 25 fevral, 2004

¹⁰ Uşaq rezidensiya institutlarında uşaqların vəziyyəti, UNICEF, 2000

¹¹ Uşaqların esselərindən sitatlar, Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansı, 2005

Qanunvericilikdə edilmiş yeniliklərin ümumi mənası azadlıqdan mərhumətmənin tətbiqini azaldaraq «təhsilin təsirini» genişləndirmək və həmçinin yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin tərbiyə müəssisəsində cəzaçəkmə müddəti tam başa çatmamış vaxtından əvvəl buraxılmasının daha geniş tətbiqinin (kiçik və orta dərəcəli xəta və cinayət hallarında) hüquqləşdirilməsi ilə əlaqəlidir.

Bu yeni humanistləşdirilmiş qanunların dərhal təsir effektini nəzərdən keçirək:

a) Cinayəti törətməkdə ittiham edilən hər bir şəxs cinayət məəcəlləsinə əsasən təqsiri sübut edilənə və məhkəmə qərarı verilənə qədər təqsirsiz hesab olunur. Həmin şəxs hətta onun təqsirli olması barədə çox ciddi ittihamların və gümanların olduğu halda belə təqsirli hesab edilə bilməz. Hüquqi proseduralar zamanı sübut edilə bilməyən bütün şübhələr ittiham edilən şəxsin xeyrinə hesab edilməlidir.

b) Cinayəti törətməkdə ittiham edilən şəxsin öz təqsirsizliyini müdafiə etmək və ya sübuta yetirmək vəzifəsi nəzərdə tutulmayıb. İttihamları sübut etmək, ittiham olunan şəxsin müdafiəsi üçün verilən izahat və ifadələrin rədd edilməsi məsuliyyəti prokurorun üzərinə düşür (AR CM-nin 21-ci maddəsi).

c) Həbs, məhkəməyə qədər və cinayət istintaqı ərzində müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə ittiham edilən və şübhəli bilinən şəxsin peşəkar hüquqi dəstək almaq hüququnun təmin edilməsi üçün tədbirlər görməlidir.

d) İttiham edilən və ya şübhəli bilinən şəxslə istintaq və ya sorğu-sual zamanı cinayət işini aparan şəxs həmin şəxsi aşağıda göstərilən hüquqlarla təmin etməlidir:

- həbsə qədər vəkil yardımı almaq, müvəqqəti saxlama məntəqəsində və ya bu tipli digər yerlərdə şübhəli şəxs kimi ilk dindirilmə prosesində yaxud cinayət törətməsi barədə ittiham irəli sürülənədək saxlanma;
- Hüquqları barədə məlumatlandırılmaq;
- Öz müdafiəsini şəxsən, yaxud seçilmiş hüquqi təmsilçisi və ya vəkil vasitəsilə təmin etmək, kifayət qədər maliyyə vəsaiti olmadıqda Dövlətin müttəhimə vəkillə təmin etmə hüququndan yararlanma;
- Məhkəmə dinləmələrində əleyhinə ifadə verən şahidləri dinləmək.

e) Cinayət Prosesual Məcəlləsində göstərilən hallarda cinayət prosesini aparan orqan bu prosesə ittiham edilən və ya şübhəli bilinən şəxsin hüquqi təmsilçilərini cəlb etməlidir.

e) Şübhəli bilinən və ya ittiham olunan şəxs cinayət işini aparan orqanın suallarına cavab verməyə və hər hansı bir materialla təmin etməyə yaxud həmin orqana proses zamanı kömək göstərməyə məcbur deyil.

ə) Azərbaycan Respublikasının 11.12.1998 ci ildə qəbul olunmuş qanununda ölüm cəzasının ləğv olunması ilə bağlı Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktın 2-ci Fakultativ Protokoluna uyğun olaraq Azərbaycanda da ölüm cəzasının ləğvi təsbit edilmişdir.

f) 16 və daha yuxarı yaşlı uşaqlar tam cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər. 14-16 yaşlı uşaqlar qəsdən adamöldürmə, digər şəxsə qəsdən vurulmuş ciddi və ya nisbətən ciddi xətər, adam oğurluğu, cinsi zorakılıq, cinsi xarakterli hərəkətlər, oğurluq, quldurluq, terrorizm, maşın və digər nəqliyyat vasitələrinin oğurluğu, başqasının mülkiyyətinə qəsdən vurulmuş dağıntı və ziyan, digər ciddi oxşar hallar, girov götürmə, silah və digər hərbi vasitələrin oğurluğu, narkotik və psixotropik dərman vastələrinin oğurluğu, nəqliyyat vasitələrinə ziyan vurulması üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar.

g) Azərbaycan Respublikasının yetkinlik yaşına çatmayanlar işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında 31 may 2002-ci il tarixli qanunun 5-ci maddəsinin 12 və 14-cü bəndlərinə əsasən komissiyalar uşaqların hüquqlarını pozmuş və onların qeyri-qanuni hərəkətlərin iştirakçısı olmağa məcbur

etmiş və ya cəlb etmiş şəxslərin cəzalandırılması üçün müvafiq dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququ əldə etmişlər. Bu müraciətlər həm də komissiyaların uşağın hüquqlarının bərpa olunması barədə qərarlarının hökumət strukturları tərəfindən rədd edildiyi və ya komissiyaların müraciətinin rədd edildiyi hallarda müvafiq dövlət orqanlarına ünvanlanmalıdır.

1997-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən təqdim edilmiş Yekun Müşahidələrin (tövsiyələrin) Azərbaycan Respublikası tərəfindən tətbiqi:

Azərbaycan hökuməti BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasını tətbiqi ilə bağlı ilkin hesabatın müzakirəsi nəticəsində 1997-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən təqdim edilmiş yekun müşahidələrin tətbiqi ilə bağlı əhəmiyyətli cəhdlər etmiş və addımlar atmışdır.¹²

Yuvenal Ədliyyə administrasiyası ilə bağlı ayrıca bir qanunun olmamasına baxmayaraq Cinayət Məcəlləsinin və Cinayət Prosesual Məcəlləsinin yuvenal ədliyyə ilə bağlı xüsusi bölmələri beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır və Azərbaycanda yuvenal ədliyyə sisteminin normal fəaliyyət göstərməsi üçün müsbət əsaslar verir. Bununla belə, qeyd etmək vacibdir ki, real praktikada mövcud bölmələr yuvenal ədliyyənin Azərbaycanın da iştirakçısı olduğu bütün beynəlxalq standartlara tam uyğunluqla tətbiqini təmin edə bilmir.

Bu sahədə bir çox işlərin görülməsinə baxmayaraq yuvenal ədliyyənin BMT-nin tövsiyələrinə uyğun olması üçün hələ xeyli iş görülməlidir. Cinayət Məcəlləsinin və Cinayət Prosesual Məcəlləsinin yuxarıda qeyd olunmuş bölmələri yuvenal ədliyyə administrasiyası üçün əhəmiyyətli əsas formalaşdırır. Lakin realıqda qanunlara riayət olunmur, onların tətbiqi tam olaraq yoxlanılmır və nəzarət edilmir. Yuvenal ədliyyə sistemində aparılan islahatların bir hissəsi kimi yenidən yaradılmış İctimai Monitorinq Orqanları (İctimai Şuralar) vəziyyətin, xüsusilə də tərbiyə müəssisəsində olan uşaqların vəziyyətinin yaxşılaşdırılacağına inam verir. Lakin polis şöbələri və polis müfəttişlərinin işi, təcridxanalarda və Uşaq Qəbul Paylama Məntəqələrində şərait və görülən işin üzərində ictimai nəzarət və monitorinq hələ formalaşmayıb.¹³

Cinayət Məcəlləsi və Cinayət Prosesual Məcəlləsi yalnız 5 il bundan qabaq BMT-nin UHK-nın ilkin baxışından və Komitənin Azərbaycanda yuvenal ədliyyə administrasiyasının vəziyyəti barədə narahatlıqları aydın şəkildə bildirdiyi BMT-nin UH Komitəsinin yekun müşahidələrindən dərhal sonra qəbul edilmişdir.¹⁴

Lakin hazırkı vəziyyət bu Məcəllələrə əlavə düzəliş və dəyişikliklərin edilməsini və ya yuvenal ədliyyənin administrasiyası ilə bağlı yeni qanunun işlənilməsi və qəbul edilməsini və həmçinin yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarlarla məşğul olan yuvenal məhkəmələrlə bağlı ayrıca qanunun hazırlanmasını tələb edir.

Yuvenal ədliyyənin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına doğru aparılan işdə Dövlətin və onun müxtəlif idarələrinin davamlı şəkildə göstərdiyi səylər qiymətləndirilməlidir.¹⁵ QHT alyansı tərəfindən verilən təkliflər və bu Alternativ Hesabatın hazırlanması nəticəsində hazırlanmış tövsiyələrin bir çox hökumət

¹² **BMT UHK Komitəsinin yekun müşahidələrinin (Cenevrə 17.06.1997) 28-ci maddəsi.**

Komitə yuvenal ədliyyə administrasiyası və xüsusən Konvensiyanın 37, 39 və 40-cı maddələri ilə, həmçinin Pekin Qaydaları, Riyad Nizamnaməsi və BMT-nin Azadlıqdan Məhrum Olunmuş Yetkinlik yaşına çatmayanların Müdafiəsi kimi digər müvafiq standartlarla uyğunluğu barədə narahatlığını bildirmişdir. Komitə xüsusilə «İslah-əmək düşərgələrində» olan uşağın hüquqlarına hörmətin olmamasından bütün nbv saxlanma məntəqələrindən monitorinq sisteminin olmamasından və həbsəmədə alternativ tədbir tarazlığının olmamasından narahatdır.

¹³ Azərbaycanda küçü uşaqlarının vəziyyəti ilə bağlı araşdırma, UNİCEF və Təhsil Nazirliyi, 2002; Azərbaycanda yuvenal ədliyyənin vəziyyəti ilə bağlı araşdırma, "El" inkişaf proqramları mərkəzi, 2005

¹⁴ Həmçinin səhifə 4-də qeyd 1-ə baxın

¹⁵ Daxili İşlər Nazirliyi baş ictimai təhlükəsizlik şöbəsindən və Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Qərarlarının İcrası Baş İdarəsindən gəlmiş məktublar.

qurumları ilə müzakirə edilmiş və hökumət bu təşəbbüsləri maraqla qarşılımış və müsbət qiymətləndirmişdir.

Təqdim edilmiş təkliflərin təcridən tətbiqi ilkin olaraq pilot təşəbbüslər şəklində həyata keçirilməsi razılığa gəlinmişdir. Xüsusilə Ədliyyə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi penitensiar sistem və Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiyalardan olan nümayəndələr, polis məmurları, prokurorlar, hüquqşünaslar, hakimlər üçün xüsusi təlim və təhsil proqramlarının həyata keçirilməsinin vacibliyi fikri ilə razılaşmış və həmçinin vəziyyətin yaxşılaşdırılması və yuvenal ədliyyə administrasiyası ilə bağlı kompleks problemlərin həlli üçün vacib bir mexanizm kimi Yuvenal Məhkəmələrin yaradılmasında maraqlıdır.

BÖLMƏ II: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YUVENAL ƏDLİYYƏ ADMINİSTRASIYASININ VƏZİYYƏTİNƏ ÜMUMİ BAXIŞ

Yuvenal ədliyyə administrasiyası sistemi bu hesabatda verilmiş hissələrə bölünə bilər ki, bunlar Cinayət və Cinayət Prosesual Məcəllələrinin prinsiplərinə riayət edir. Bununla belə əsas narahatçılıq uşaqlarla bağlı hər hansı bir yanlışlığa səbəb ola biləcək mövcud statistik göstəricilərdir. Azərbaycanda cinayətkarlığın dərəcəsi elə də yüksək deyil, lakin əhalinin hər 1,000 nəfərinə nisbətdə uşaqların törətdiyi cinayətlərin sayı 2,4 – 2,5 dəfə çoxdur (Bu göstəricinin 1,2 – 1,4 olduğu qərbi Avropa ölkələri ilə müqayisədə).¹⁶

Cinayət proseduraları 14-18 yaşına kimi hər bir kəsə aiddir ki, BMT-nin UHK və Azərbaycanın «Uşaq hüquqları haqqında» Qanununa uyğundur. Lakin statistika şöbəsi 17-18 yaşlı uşaqlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin və cinayətkar davranışla bağlı statistikanı və bunlarla bağlı digər göstəriciləri göstərmir. Nəticədə dövlət hesabatlarında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların sayı 14-15 və 16-17 yaş arasında olan uşaqlarla cəmlənir. Statistik məlumat kitablarında 17-18 yaşlı uşaqlar tərəfindən törədilmiş cinayətlər ya gizlədilir, ya da çox guman ki, 18-24 yaşlılarla eyni sıraya daxil edilir. Bu da yenə sözsüz 17-18 yaşlı uşaqlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin sayının gizlədilməsinə gətirib çıxarır.

Fikrimizcə, məlumatlar aşağıda qeyd olunmuş kimi göstərilməlidir: 14-15, 16-17 və 17-18. Halbuki, Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən təqdim olunan statistik göstəricilər yalnız cinayət məsuliyyəti (yəni 14-17 yaşlı uşaqlar) daşıyan şəxslər üçün təqdim edilib, 14 yaşına qədər olan uşaqlar üçün isə heç bir statistik göstərici yoxdur. 14 yaşına qədər olan uşaqlar arasında cinayətlərin və ya digər qeyri-qanuni davranış və hərəkətlərin ayrıca qeyd edilməsi, daha sonrakı yaş dövrlərində cinayət hallarının artması (və ya azalması) tendensiyasının həssas göstəricisi kimi bu sahədə vəziyyətin yaxşılaşdırılması və ya tənəzzülün əsas göstəricisi olduğundan irəli gəlir.

Aparılmış tədqiqat və araşdırmanın məqsədinə uyğun olaraq bundan sonra aşağıdakı indikatorlar istifadə olunmuşdur:

Cinayəti törətməkdə şübhəli bilinən və ya ittiham edilən şəxsin yaşına əsasən:

1. 14 yaşına qədər olan uşaqlar;
2. 14-16 yaş arasında olan uşaqlar;
3. 16-18 yaş arasında olan uşaqlar (halbuki, 17-18 yaşlı uşaqlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin sayı məlum deyil).

Yuvenal ədliyyə administrasiyası ilə məşğul olan institutlar:

¹⁶ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin İllik Hesabat Kitabı, 2000-2004
Azərbaycanda uşaqların müdafiə sistemi, UNICEF

1. Daxili İşlər Nazirliyi: polis şöbələri, polis müfəttişləri, polis kameralarının nəzarətçiləri və Uşaq Qəbul Paylama Mərkəzləri;
2. Ədliyyə Nazirliyi: uşaqlar üçün tərbiyə müəssisəsi, təhqiqat təcridxanaları və nəzarətçilər;
3. Prokurorluq orqanları və vəkillər;
4. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiyalar;
5. Təhsil Nazirliyi: Bakının Mərdəkan rayonunda yerləşən çətin tərbiyə olunan uşaqlar üçün qapalı tipli tədris müəssisəsi və 16-18 yaş arası uşaqlar üçün Quba şəhərindəki xüsusi qapalı tipli peşə məktəbi.

2001-ci il üçün statistik göstərici¹⁷

Azərbaycanda ümumi törədilmiş cinayətlərin tərkibində cinayət törətmiş uşaqların payı 2-3 faiz təşkil etmişdir.¹⁸

- 2001 ci ildə: törədilmiş cinayətlərin 3 faizi uşaqlar tərəfindən edilmişdir (446 uşaq);
- 2001 ci ildə: yuxarıda göstərilən uşaqların 90 faizi cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir (444 uşaq);
- 2001 ci ildə: 15 qız cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir;
- 2001 ci ildə 342 uşaq ittiham olunmuşdur;
- 2001 ci ildə 132-yə yaxın uşaq məhkəmələr tərəfindən həbs cəzasına məhkum edilmişdir;

Risk altında olan uşaqlar:

- 2001 ci ildə: Azərbaycanda cinayət törətmək tendensiyası ilə uşaq müfəttişliyi tərəfindən 620 uşaq qeydiyyatına alınmışdır;
- 2001 ci ildə: Gəncə və Bakı şəhərlərində Uşaq Qəbul Paylama Mərkəzlərinə 421 yeni uşaq gətirilmişdir. Onların çoxu atılmış və küçədə yaşayan və ya işləyən uşaqlar olmuşlar.

2003-ci il üçün statistik göstərici:¹⁹

Azərbaycanda ümumi törədilmiş cinayətlərin tərkibində cinayət törətmiş uşaqların payı 2-3 faiz təşkil etmişdir.²⁰

- 2003 ci ildə: törədilmiş bütün cinayətlərin 2.8 faizi Yeniyetmələr tərəfindən edilmişdir (412 uşaq);
- 2003 ci ildə: yuxarıda göstərilən uşaqların 84 faizi cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir (330 uşaq);
- 2003 ci ildə: cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş uşaqların 3.3 faizi qız olmuşdur;
- 2003 ci ildə: 100 uşaq azadlıqdan məhrum edilmiş və həbs cəzasına məhkum edilmişdir;

Risk altında olan uşaqlar:

- 2003 ci ildə: Azərbaycanda cinayət törətmək tendensiyası ilə uşaq müfəttişliyi tərəfindən 672 uşaq qeydiyyatına alınmışdır;
- 2003 ci ildə: Gəncə və Bakı şəhərlərində Uşaq Qəbul Paylama Mərkəzlərinə 274 yeni uşaq gətirilmişdir. Onların çoxu təkvalideynli uşaqlar olmuşlar.

2004-ci il üçün statistik göstərici

Müxtəlif yaş həddində olan uşaqlar tərəfindən törədilən cinayətlərin sayının çoxaldığına görə 2004 cü il üçün statistik göstəricilərdə yeni rəqəmlər müşahidə olunur:

- 2004-cü ildə: Azərbaycanda uşaq müfəttişləri tərəfindən risk altında olan və ya cinayət törətməyə meyli olan təxminən 700 uşaq qeydə alınmışdır;
- 2003 cü ilin göstəriciləri ilə müqayisə etdikdə görünür ki, həmin ildə uşaqlar tərəfindən törədilən cinayətlərin sayı 412 olduğu halda 2004-cü ildə uşaqlar tərəfindən törədilən cinayətlərin sayı 491-ə çatmışdır. Qeyd edək ki, buraya 17-18 yaşlı uşaqların sayı daxil deyildir²¹;

¹⁷ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin İllik Hesabat kitabı, 2001

Azərbaycanda uşağın müdafiəsi sisteminin vəziyyəti, UNİCEF, 2005

¹⁸ Qeyd: bu rəqəmlərə 17-18 yaşlı uşaqlara aid edilən məlumatlar daxil edilməmişdir.

¹⁹ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin İllik Hesabat kitabı, 2003

²⁰ Qeyd: bu rəqəmlərə 17-18 yaşlı uşaqlara aid edilən məlumatlar daxil edilməmişdir.

²¹ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin İllik Hesabat kitabı, 2004-2005

- İttiham edilmiş uşaqların faizi: 2.4 %

Hesabatın hazırlandığı müddət ərzində 2005-ci il üçün göstəricilər:

- Bakı şəhərində qəbul paylama məntəqələrində uşaqların sayı: 30 nəfər;
- Quba qapalı tipli tədris müəssisəsində uşaqların sayı: 26 nəfər;
- Gəncədə yerləşən 2 saylı təhqiqat təcridxanasında uşaqların sayı: 3 nəfər;
- Bakıda yerləşən təcridxanada: 34 nəfər;
- Gəncə uşaq qəbul paylama məntəqəsində: 30 azyaşlı;

Yuvenal ədliyyə administrasiyasına ümumi baxış:

Məhkəmə prosesində Sovet dövründən qalmış ən böyük problemlərdən biri əlavə istintaqın tələb olunmasıdır (dosledovanie). Bu prosedura özü təqsirsizlik prezumsiyası prinsipini pozur və məhkəmə qərarının verilməsi işini ləngidir. Əgər iş üzrə dinləmə artıq başlanmışsa və hakim müttəhimə ittiham etmək üçün kifayət qədər dəlil tapmırsa, o, prokurorun xahişi ilə (real praktikada hətta hakimlər bunu özləri edir) əlavə istintaqa sərəncam verə bilər. Belə əlavə istintaq üçün heç bir məhdudiyət yoxdur.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, imkanı olan bütün valideynlər hətta uşaqlarının təqsirsiz olduğunu bilsələr belə polis rəsmilərinə, prokurorlara və ya hakimlərə rüşvət verməyə cəhd edirlər. İttiham olunan şəxslər həbs olunacaqlarını bildiklərindən məhkəmə dinləmələrinin nəticələrindən yayınmaq üçün əvvəlcədən «tədbir» görürlər.

Qanun müdafiə olunmaq hüququ verir. Bununla belə, həm qanunda, həm də onun tətbiqində bir sıra problemlər mövcuddur. Bu hüququn həyata keçirilməsində olan maneələr vəkillə təmin olunmaq (hüquqi təmsilçi) və Konstitusiyada göstəriləyi kimi aşağı gəlirli şəxslər üçün pulsuz hüquqi yardımın göstərilməsi ilə bağlıdır.

Qanun uşaqların polis məntəqəsinə gətirildiyi (şəxsin həbs edildiyi hallarda) və ya şübhəli bilinən şəxsin istintaqı (sorgu-sualı) başlandıqı andan vəkillə təmin olunmaq hüququ verir. Qanun müəyyən edir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların işinin araşdırılması zamanı vəkil iştirak etməlidir. Lakin praktikada isə polis işçiləri şəxsi həbs edib onu polis məntəqəsinə gətirmədən maşında saatlarla saxlayaraq qanunu kobud şəkildə pozurlar. Onlar hətta prosedurada nəzərdə tutulmayan sənəddən də istifadə edə bilərlər: tutulmuş şəxsi cinayəti «törətməsi» barədə izahat yazmağa məcbur edə bilərlər. Əgər həmin şəxs sonra həmin vaxt şikayətlənərək vəkilin olmadığını söyləyirsə, onda polis bu cür izahatın yazılmasının istintaq olmadığını bildirir. Belə izahatların yazılması qanunvericilik tərəfindən müəyyən edilməmişdir. Formal istintaq protokollarının əksinə olaraq polis işçiləri izahatlara imza atmırlar. İzahatın alındığı şərait müəyyən etmək də olduqca çətinidir.

Müttəhimin vəkilinin tibbi yoxlamaya sərəncam vermək hüququ yoxdur; yalnız polis müstəntiqi bu hüquqa malikdir. Vəkil qərar qəbul etmək səlahiyyəti olan müstəntiqə tibbi yoxlama barədə rəsmi müraciət etməlidir. Zorakılıq nişanələrinin tədricən yoxa çıxdığına görə və üstəlik vəkilin dərhal tibbi yoxlamaya sərəncam vermək hüququnun olmaması ucbatından işgəncə hallarını sübut etmək daha çətinidir. Yeni məcəlləyə əsasən vəkil və ya şübhəli bilinən şəxs lazım olduğu təqdirdə tibbi ekspertiza tələb edə bilər, lakin bu şübhəli bilinənin öz hesabına edilməlidir. Bununla belə, təhqiqatçı, hakim və ya prokuror tərəfindən təsdiq olunmadığı təqdirdə, vəkilin, şübhəli bilinən şəxsin və ya zərərçəkənin müraciəti ilə edilmiş tibbi ekspertizanın nəticələrinə qanun tərəfindən zəmanət verilmir. Belə ki, maliyyə vəziyyətinə əsasən diskriminasiya və şübhəli bilinən, ittiham edilən və zərərçəkən şəxsə qarşı polis və digər dövlət orqanları tərəfindən işgəncə və digər qeyri-insani rəftarın işlədilməsi üçün münbit şərait vardır.

Saxlama məntəqələrindəki şərait minimum beynəlxalq standartlara cavab vermir. Polis məntəqələrində və məhkəməyəqədərki saxlama mərkəzlərində şərait xüsusilə pis vəziyyətdədir. Dövlət qanununa əsasən şəxs məhkəmə dinləməsinə qədər məhkəməyəqədərki saxlama məntəqəsində 6 aya (bu vaxt 18 aya qədər uzadıla bilər) qədər saxlanıla bilər. Uşaqlar və yaşlılar üçün bu müddət eynidir. Uşağın azadlıqdan məhrum olunma müddəti məhkəmə müddətində nizamlanır. Praktikada bir çox uşaqlar məhkəməyəqədərki saxlama məntəqələrində qeyri-insani şəraitdə aylarla saxlanmışdır.

Psixoloji və sosial reabilitasiya üzrə iş formalıdır. Müvəqqəti və məhkəməyəqədər saxlanma dövrlərində uşaqlarla işləyən heç bir peşəkar psixoloq və ya sosial işçi yoxdur.

Yeniyyət mələrin işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar

Digər vacib məsələ uşaqlarla bağlı cinayət işlərinin adminstrativ orqanlar – Yeniyyət mələrin işləri və hüquqların müdafiəsi üzrə Kommissiyalar tərəfindən həyata keçirilməsidir. Komissiyanın üzvləri müxtəlif dövlət idarələrini təmsil edirlər və onların çoxu hüquq ixtisaslı deyillər və uşaq psixologiyasından xəbərsizdirlər. Komissiyaların uşaqlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması, önləyici tədbirlərin görülməsi və psixo-sosial reabilitasiyanın həyata keçirilməsində oynaya biləcəyi mühüm bir rol vardır. Lakin təəssüfki, hal-hazırda komissiyalar onların üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirə bilmirlər. Komissiyalar haqqında qanunda qeyd edilmişdir ki, QHT-lər onların fəaliyyətində yaxındaş iştirak edə və uşaqlara ünvanlanan fəaliyyətdə komissiyalara yardım edə bilərlər. Lakin indiyədək uşaqlar və ailələrlə daha sıx və yaxından iştirak edən QHT-lərin bu işə çox zəif cəlb edilməsi və bəzi hallarda passivliyi komissiyaların fəaliyyətinin səmərəli şəkildə qurulmasına mənfi təsir göstərir.

Yeniyyət mələrin işləri və hüquqların müdafiəsi üzrə Kommissiyalar cinayət törətmiş və ya çətin tərbiyə olunan və 14 yaşına qədər olan uşaqları «xüsusi məktəblərə» göndərmək səlahiyyətinə malikdirlər. Komissiyanın uşağın «xüsusi məktəbə» göndərilmə məsələsini müzakirə zamanı vəkil iştirak etmir. Aparılan monitorinqə görə indiyə kimi bu Kommissiyaların iclaslarında müdafiə tərəfinin heç bir vəkili iştirak etmir.²²

Xüsusi məktəbə göndərilən uşaq Yeniyyət mələrin işləri və hüquqların müdafiəsi üzrə Kommissiyalar və polis şöbəsində uşaq müfəttişləri tərəfindən qeydiyyatla alınır. Valideynləri alkohol və narkotik vasitələrə qurşanmış uşaqlar da uşaq müfəttişləri tərəfindən qeydiyyatla alınabilir. Narkotik və alkoholdan istifadə edən valideynlər və həmçinin xüsusi məktəblərdə olmuş uşaqlara cəmiyyət tərəfindən neqativ münasibət olduğundan bu qeydiyyat və internat məktəbinə göndərilməsi həm uşaqlarda həm də valideynlərdə sosial stiqma formalaşdırır. Xüsusi məktəblər rəsmi olaraq çətin tərbiyə edilən və qanuna zidd hərəkətlər törədən uşaqlar üçün təşkil edilmişdir. Bu səbədən də həmin məktəbə başqa səbədən düşmüş uşaqlar orada olan bu uşaqlara cinayətkar kimi baxırlar.

UNİCEF, Azərbaycan hökuməti, beynəlxalq QHT-lər və yerli QHT-lər tərəfindən verilmiş məlumatlarına əsasən həmin dövlət uşaq müəssisələrində yerləşdirilmiş uşaqların əksəriyyəti ora ailələrinin ağır kasıbcılıq şəraitində olması və bunun da uşağın həyatına və davranışına təsiri nəticəsində yerləşdirilmişdir.²³ İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatına əsasən Azərbaycan əhalisinin 42%-i kasıbcılıq həddindən aşağı səviyyədə yaşayır. Buna görə də onsuz da cəmiyyətdən kənarlaşdırılmış statusa malik bu insanların üstəlik polis

²² Azərbaycanada yuvenal ədliyyəsinin vəziyyəti ilə bağlı tədqiqat layihəsi ilə bağlı aparılmış sorğunun nəticələri, "EI" İnkişaf Proqramları Mərkəzi, 2005

²³ Azərbaycanada dövlət saxlanma uşaqlarının vəziyyəti ilə bağlı tədqiqat hesabatı, Azərbaycan Müəllimlər Birliyi, Azərbaycan Valideyn-Müəllim Assosiasiyası, Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatı, 2005; «Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması proqramı» Hesabat, 2005

müfəttişləri və komissiyalar tərəfindən qeydiyyatla alınması və internat müəssisələrinə göndərilməsi daha ağır məhrumiyətə səbəb olur.

Polis komissiya nümayəndələri ilə birgə onlara verilən məlumat əsasında küçələrdə işləyən və yaşayan, məktəbə getməyən, məktəblərdə və ya ailələrində mövcud ağır problemlər olan uşaq və ailələri aşkara çıxarmaq üçün xüsusi araşdırmalar aparır. Küçədə və ya münaqişəli ailələrdən müəyyən edilmiş uşaqlar «Uşaq qəbul paylama mərkəzlərində» (ölkədə iki belə mərkəz vardır ki, onlar Gəncədə və Bakıda yerləşir) yerləşdirilir. Onlar əslində polis məntəqələrində məhkəməyə qədər saxlanma məntəqələrindəki eyni şərait altında saxlanılırlar. Uşaqlar orada 15 günə kimi saxlanıla bilərlər və bəzi hallarda Polis orqanları bu müddəti 30 günədək və hətta daha uzun müddətə uzada bilər. Komissiyalarla aparılan müsahibələr zamanı aydın oldu ki, Qəbul Paylama Mərkəzlərində saxlanma müddətinin artırılması heç bir sənəd və ya uşaq haqqında heç bir müvafiq məlumat olmadığı halda və ya əgər uşaq başqa ölkəyədirsə və bununla da dərhal uşağı azad etmək və öz ölkəsinə qaytarmaq imkanı olmadığı təqdirdə edilir. Bir daha qeyd edək ki, icraedici orqanın bir hissəsi olan yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların məhkəmə tərəfindən heç bir nəzarət olmadan yetkinlik yaşına çatmayanların *defakto* azadlıqdan məhrum etmə səlahiyyəti var.

yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların, yuvenal ədliyyə administrasiyası sistemi çərçivəsində fiziki və psixoloji reabilitasiyası və cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası üçün Komissiyalara hüquq verildiyinə baxmayaraq buna nadir hallarda riayət edilir.

Komissiyaların qanunla uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üçün lazımı tədbirlər görmək və öz hüquqlarını müdafiə etmək iqtidarında olmayan uşaqlara bu işdə yardım etmək hüququ verilir. Bu, maliyyə vəsaitinin olmamasının, komissiyanın ştat işçilərinin az olması və komissiya nümayəndələrinin lazımı bacarıq və biliyə malik olmamasının nəticəsidir.²⁴

BÖLMƏ III: DAXILI İŞLƏR NAZIRLIYI YUVENAL ƏDLİYYƏ SİSTEMİNİN BİR HİSSƏSİ KİMİ

Daxili İşlər Nazirliyinin bir hissəsi kimi polis şöbələri Bakının 11 rayonu daxil olmaqla Azərbaycanın hər bir rayonunda mövcuddur. Bu polis şöbələri ilə yanaşı Bakı Baş Polis İdarəsi mövcuddur ki, o Bakı şəhərində yerləşən polis şöbələrinin işini tənzimləyir və nəzarət edir.

Çox vaxt polis yetkinlik yaşına çatmayanlar və cinayət törətmiş və ya qanunu pozmuş və həmçinin atılmış, küçələrdə işləyən, yaşayan, dilənən, alver və zorakılıq qurbanı olmuş uşaqlarla ilk əlaqə quran, təmasa girən orqandır.

Hər bir polis şöbəsində daimi işçi kimi bir-iki uşaq müfəttişi vardır. Bu müfəttişlər yalnız uşaqlarla bağlı məsələlər, həmçinin həbsə qədər, həbs zamanı, uşaqların müvəqqəti saxlanma məntəqələrində və ya polis məntəqələrində saxlandığı müddət ərzində təhqiqatlarla məşğul olurlar.

Polis müfəttişləri bütün ölkədə olan polis şöbələrinin işi barədə məlumat toplayan və bu məlumatı törədilmiş cinayətlərin sayına, həbs edilənlərin yaşına, cinsinə, rayonlarda təkrar edilmiş cinayətlər və sair üzrə kateqoriyalaşdırılan Daxili İşlər Nazirliyi nəzərində İctimai Təhlükəsizlik Departamentinə hesabat verirlər. İctimai Təhlükəsizlik Departamenti nəzərində azyaşlılar tərəfindən törədilən cinayətlərin qarşısının

²⁴ Azərbaycanda əlverişsiz vəziyyətdə olan uşaqlarla bağlı layihənin hesabatı, "Buta" Uşaq Fondu, UNİCEF, 2004

alınması və profilaktikası üzrə xüsusi bölmə bilavasitə polis nəzarətində olan uşaqlarla bağlı yuxarıda göstərilənlərə uyğun şəkildə toplanmış faktlarla işləmək prosesinə cəlb edilib.

Bunula belə əslində uşaqlar çoxlu problemlərlə üzləşir, təhqiqat aparən şəxslər tərəfindən alçaldıcı, qeyri-insani münasibətə və zorakılığa məruz qaldıqları və həmçinin müdafiə tədbirlərinin olmaması barədə çoxsaylı şikayətlər etmişlər. Uşaqlarla ümumi təhqiqat və istintaq proseduraları polis və prokurorluq tərəfindən və çox vaxt təqsirsizlik prezumpsiyasına deyil, cinayətdə ittihama əsaslanaraq aparılır.²⁵

Qeyd etmək vacibdir ki, uşaqlarla iş üzrə ixtisaslaşmış şöbə olan İctimai Təhlükəsizlik Baş Departamentində yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlər üzrə xüsusi bölmə mövcuddur.²⁶ Buna baxmayaraq, bu bölmə fərdi cinayət hallarına qarışmaq, mövcud şərait və ya baş vermiş halların monitorinqini, müstəqil baxışını və dəyərləndirməsini aparmaq üçün geniş səlahiyyətə tam malik deyildir. Bölmə əsasən rayonlardakı polis şöbələrində çalışan polis müfəttişləri tərəfindən verilən informasiyanın toplanması, təhlili və müvafiq «postfaktum» tədbirləri hazırlamaqla məşğul olur. Polis əməkdaşları və uşaq müfəttişləri yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarlarla və cinayət törətməkdə şübhəli bilinən uşaqlarla aparılan işdə çox mühüm rol oynayırlar. Lakin onlar həmçinin uşaqlar tərəfindən törədilə biləcək cinayət və xətlərin qarşısının alınmasında əsas rol oynamalı və risk qrupuna daxil edilən və hesab olunan uşaqlar üçün dəstək mexanizmləri və müxtəlif önləyici profilaktik tədbirlər həyata keçirməlidir. Təəssüf ki, müşahidə olunan mənzərə arzu olunan ideal mənzərədən və BMT-nin UHK-da və qanunlarda göstəriləndiyindən fərqlidir. 2002-ci ildə UNİCEF tərəfindən təqdim olunan qiymətləndirmə və 2005-ci ildə bu hesabatın hazırlanması dövründə QHT Alyansı bir sıra məsələləri aşkar etmişdir.²⁷

Polisin küçə uşaqları, risk altında olan uşaqlar, əvvəllər kiçik cinayətlər törətmiş və polis qeydiyyatına düşmüş uşaqlarla təmasının əhəmiyyətini və bu orqanların nümayəndələrinin cəmiyyət tərəfindən arzu olunan qeyri-səmimi cavabların verilmə ehtimalını nəzərə alaraq, polis məmurlarının müəyyən qrup uşaqlara və ya mövcud vəziyyətə qarşı münasibətini aşkar etmək üçün xüsusi yanaşmalar həmişə tətbiq edilir. Onların küçə uşaqlarına necə münasibət göstərdikləri barədə suallara müsahibələrin çox faizində (40 %) neqativ cavab verilmişdir. Onlar küçə uşaqlarına digər uşaqlara göstərdiklərindən pis münasibət göstərmişlər. Polis məmurlarının 50% küçə uşaqları məhfumunun onlarda neqativ assosiasiyalar yaratdığını bildirmişlər: tərbiyəsiz, cinayətə meyilli, vicdansız, aşağı səviyyəli, dilənçi. Digər assosiasiyalar bitərəf xarakter daşımıdır. Heç bir pozitiv assosiasiya verilməmişdir. Polis işçiləri adətən küçədə işləyən və yaşayan, dilənən uşaqları aşağıdakı formada xarakterizə edirlər: mədəniyyətsizlik, pis davranışlar, savadsızlıq, natəmizlik, sırtıqlıq, dilənçilik, ikiüzlülük, qəddarlıq və yaşındın qabağa getmə. Polis işçilərinin çoxu bu uşaqların çox hissəsinin böyüdükdən sonra ciddi cinayətkar ünsürlərə çevriləcəyinə və ya daha ciddi cinayətkar davranışa yiyələnmələrinə şübhə etmədiklərini bildirmişlər.²⁸

Küçə uşaqları və işləyən uşaqlar polis üçün xüsusi pulqoparma hədəfləridir. Bu uşaqlar «avaralanmaq» üstündə tutulur və əksər hallarda polis tərəfindən döyülür. Bu hədəf qrupları ilə işləyən QHT-lərin verdiyi məlumat əsasən uşaqların valideynlərinin gözü qarşısında onların etirazlarına baxmayaraq həbs edilməsi halları olmuşdur. Lakin burada yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların fəaliyyətsizliyi açıq aydın özünü biruzə verir. «Küçə» uşaqlarının çoxunun valideynlərinin olmasını nəzərə alsaq, onların valideynləri və ya hüquqi qəyyumlarına qarşı tətbiq edilən təsir mexanizmləri və preventiv tədbirlərin görülməməsi göz qabağındadır.

²⁵ Qanunu pozmuş yetkinlik yaşına çatmayanların vəziyyəti ilə bağlı aparılmış sorğunun nəticələri, "EI" İnkişaf Proqramları Mərkəzi, 2003 Azərbaycanda yuvenal ədliyyənin vəziyyəti ilə bağlı tədqiqat hesabatı, "EI" İnkişaf Proqramları Mərkəzi, 2003

²⁶ Azərbaycanda Uşaqların müdafiəsi sisteminin vəziyyəti ilə bağlı hesabat, UNİCEF, 2005

²⁷ Azərbaycanda küçə uşaqlarının vəziyyəti, UNİCEF, 2002

²⁸ Azərbaycanda yuvenal ədliyyə sisteminin vəziyyəti ilə bağlı sorğu, Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansı, 2005

Müsahibələrdə iştirak etmiş polis işçilərinin çox hissəsi (65 %-dən çox) hazırda risk altında olan uşaqlarla və küçədə işləyən və yaşayan uşaqlarla bağlı gördükləri işdən razı qalmadıklarını bildirmişlər. Təxminən eyni nisbətdə polis işçiləri ehtiyat tədbirləri sahəsində çalışan işçilər kimi işləməyi daha üstün tutduqlarını, 30 %-i isə uşaqlarla söhbət apararaq onlarla maarifləndirici söhbətlər aparma işi ilə məşğul olmağı arzu etdiklərini bildirmişlər.²⁹ Uşağın uşaq qəbul paylama mərkəzi və ya polis məntəqəsinə gətirilməsi heç də uşağın və onun ailəsinin problemini həll etmir, əksini ailəyə daha çox əlavə problemlər törədir və uşağın gələcək inkişafına mənfi təsir göstərir. Polis işçilərinin çoxu uşaq məsələləri ilə məşğul olan polis işçiləri Daxili İşlər Nazirliyinin nəzdində yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarlar, ağır tərbiyə olunan və cinayət qurbanlarına çevrilmiş uşaqlar üçün ehtiyat və önləyici tədbirlər və reabilitasiya proqramlarının hazırlanması və tətbiq edilməsi işində daha çox səlahiyyətlərə malik ayrıca qurum kimi yaradılmalı olduğunu göstərmişlər.

Uşaqlarla işləyən polis işçilərinin çoxunun hüquqi təhsili (hüquq fakültəsi məzunları) vardır. Bununla belə, filologiya, iqtisadiyyat, rəziyyat və digər ixtisaslı şəxslərin də faizi yüksəkdir. Müsahibələrin də təsdiq etdiyi kimi hüquq və pədoqoji fakültələri bitirmiş şəxslər də daxil olmaqla uşaqlarla işləyən bütün işçilər xüsusi təhsil kursları və ya ixtisas təkmilləşdirmə kursları keçməli və uşaq müfəttişi olmamışdan əvvəl xüsusi psixoloji test və imtahan verməmişlər və ən əsası isə uşaq psixologiyası və uşaq hüquqları ilə bağlı heç bir bilik və bacarıqlar əldə etməmişlər. Polis işçilərinin çoxu BMT-nin UHK haqqında məlumatların olmadığını, UHK haqqında hətta ən azı heç bir treninq və ya seminarın da keçirilmədiyini və işlədikləri sahədə özünü-maarifləndirmə ilə məşğul olmadıklarını bildirmişlər. Polis işçilərinin çoxu İngilis dilini öyrənməyin və uyğun sahələrdə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsinin vacibliyini qeyd etmişlər.

Daxili İşlər Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən strukturlar:

Polis məntəqələri (müvəqqəti saxlanma məntəqələri və ya KPZ-lər):

Polis şöbələrində **polis məntəqələri** (KPZ) vardır ki, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərin təhqiqat müddətində müvəqqəti saxlanması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Uşaqlar da bu polis kameralarında ətraf mühitdən təcrid olunaraq saxlanılırlar. Burada maksimum saxlanma müddəti 48 saatdır.³⁰ Polis məntəqələri iki və daha çox şəxsin saxlanma bildiyi kiçik otaqdır və cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya qanunu pozmuş şəxslərin saxlanması üçün nəzərdə tutulub. Polis məntəqələrində uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi otaqlar yoxdur və uşaqlar orada böyüklərlə eyni şərait altında saxlanılırlar. Orada heç bir xüsusi şərait yaradılmamış, eləcə də xüsusi qidalanma və yemək, yaxşı istilik sistemi (polis məntəqəsində çox vaxt olduqca soyuq olur) və uşaqlara (dustaqlara) nəzarət edən polis işçilərinin hamısı kişidir. Onlar uşaqlara və ya yetkinlik yaşına çatmayanlara lazımı dəstək və yardımın verilməsi sahəsində təlim keçməmiş və bu işdə çətinlik çəkirlər. Buna görə də uşaqlarla böyüklərlə olduğu kimi rəftar olunur. Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyə müəssisəsində (uşaq koloniyası) cəzaçəkən uşaqlarla aparılan sorğu və müsahibələrin nəticəsində məlum olmuşdur ki, polis məntəqələrində saxlanılan zaman uşaqların çoxuna qarşı çox pis rəftar olunmuş, çoxları döyülmüş, zorakılığa, işgəncəyə, və qeyri-insani münasibətə məruz qalmışlar.

Qanun polis məntəqələrində saxlanılan uşaqların vəkillə təmin olunmasını və uşağın valideynlərinin və həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların dərhal

²⁹ Azərbaycanca küçə uşaqlarının vəziyyəti, UNICEF, 2002

³⁰ CPM-nin 148.4 maddəsi: Bu məqalənin 148.1 and 148.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan biri mövcud olduqda tutulma müvafiq cinayət işi başlananaqədək həyata keçirilə bilər. Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır. Belə qərar qəbul olunsada şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Tutulmuş şəxsə tutulduğu andan 48 saat keçənədək ittiham elan edilməli, o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı və onun haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qırar çıxarmalıdır.

xəbərdar edilməsini və polis məntəqəsinə çağrılmasını tələb edir.³¹ Təəssüf ki, uşaqlarla aparılan sorğu və müsahibələr və polis şöbələrindən verilən bəzi informasiyadan məlum olmuşdur ki, uşağın valideyninə çox vaxt ya heç xəbər verilməmiş, ya da ki çox gec xəbər verilmişdir.³² Eynilə həmin vəziyyət komissiyaların məlumatlandırılması işinə də aiddir. Ümumiyyətlə uşaqların məsələləri ilə məşğul olan müxtəlif dövlət qurumları arasında əməkdaşlıq və informasiyanın paylaşılması və yayılması mexanizmi zəif inkişaf etmiş və arzu olunandan çox uzaqdır. Müxtəlif yerli orqan nümayəndələri bir-birilərinin fəaliyyətindən xəbərdar edilmirlər. Tədqiqat nəticəsində həm də aşkar edilmişdir ki, uşaqların məsələləri ilə məşğul olan dövlət orqanlarının nümayəndələri əməkdaşlıq və təşkilatlararası şəbəkənin və ya səmərəli koalisiyaların inkişaf etdirilməsi üçün heç bir lazımi bacarığa malik deyillər.³³

Dövlətin uşağı vəkillə təmin etməyə borclu olduğuna baxmayaraq, əslində saxlanma məntəqələrində olan uşaqların çoxu vəkillə təmin edilməmişdir. Müsahibə edilmiş vəkillərin çoxunun qeyd etdiyinə görə, bu, vəkillərə uşaqlarla bağlı cinayət işlərinə görə çox az pul verilməsi səbəbi ilə qismən izah oluna bilər. Həmçinin müsahibə aparılmış hüquqşünasların çoxu uşaqlarla bağlı cinayət işlərinin digərlərindən daha az “nüfuzlu” sayıldığına görə bu cinayət işlərində iştirak etməkdə maraqlı olmadıqlarını bildirmişlər.³⁴

Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyə müəssisəsində (yüvenal həbsxana) və Bakı şəhərində yerləşən təhqiqat təcridxanasında saxlanılan uşaqların çoxu polis məntəqələrində 48 saatdan çox saxlandıqlarını söyləmişlər ki, bu da qanunun birbaşa pozulmasıdır. Qeyd etmək vacibdir ki, uşaqların həbsdən dərhal sonra və ilkin istintaq zamanı buraxılması (onların şübhəli bilindikləri cinayətin növündən və ağırlığından asılı olaraq) praktikasının qanun və nizamnamələrdə³⁵ göstəriləyinə baxmayaraq bu çox nadir hallarda baş verir. Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansının tədqiqatçıları tərəfindən müsahibə alınmış təhqiqat təcridxanasında saxlanılan heç bir uşaq valideynlərinin və ya yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların nəzarəti altına buraxılmaq üçün azad edilməmişlər.³⁶ Lakin bu kiçik və orta dərəcəli cinayətlərdə şübhəli bilinən uşaqlar üçün uşağın özü və onun ətrafındakıları üçün təhlükə olmadığı halda və ya uşağın qaçmayacağına əminlik olduğu hallarda daha geniş tətbiq olunmalıdır.

Yüvenal ədliyyə administrasiyasının digər sahələrində olduğu kimi Daxili İşlər Nazirliyinin yetkinlik yaşına çatmayanlarla işləyən bölmələrin ştat tərkibi burada da mühüm problemlərdən biridir. Uşaq müfəttişləri təyin edilmiş və uşaqlarla işləyən işçilər uşaqlarla ünsiyyətin aparılması üzrə heç bir xüsusi təlim, təhsil almamış və xüsusi bacarıqlar əldə etməmişlər. Başqa bir problem polis şöbələrindəki uşaq müfəttişlərinin demək olar ki, hamısının kişi olmasıdır ki, bu da uşağın düşdüyü vəziyyət və uşağın saxlanma yerlərində durumuna təsir edir. Polis məmurları ilə müsahibələrdən məlum oldu ki, həmişə nə isə istəyən, nəyəsə ehtiyacı olan və xüsusi diqqət və ya qayğı tələb edən uşaqlarla ünsiyyət qurmaq çox çətindir. Uşaqlara belə qayğını isə qadınlar-analar daha asan və yaxşı göstərə bilərdilər.

³¹ Azərbaycan Respublikası CMP-nin 432.2 maddəsi: Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cinayət işi üzrə icraat hər hansı bir gecikdirməyə yol verilmədən aparılmalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində iş üzrə onun müdafiəçisinin iştirakı məcburidir.

³² Qanunu pozmuş yetkinlik yaşına çatmayanların vəziyyəti ilə bağlı aparılmış sorğunun nəticələri, “EI” İnkişaf Proqramları Mərkəzi, 2003; Azərbaycanada yüvenal ədliyyənin vəziyyətinin öyrənilməsi ilə bağlı hesabat, “EI” İnkişaf Proqramları Mərkəzi, 2003

³³ Azərbaycanada əlverişsiz şəraitdə olan uşaqların vəziyyəti ilə bağlı layihənin hesabatı, “Buta” Uşaq Fondu, UNİCEF, 2004
Azərbaycanda Uşaq müdafiə sisteminin vəziyyəti ilə bağlı hesabat, UNİCEF, 2005

³⁴ Azərbaycanada yüvenal ədliyyənin vəziyyəti ilə bağlı aparılmış sorğu, Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatı, 2005

³⁵ Azərbaycan Respublikası CM-nin 87.2 maddəsi (2000): Nəzarətə götürmə valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin, yaxud müvafiq icra hakimiyyəti orqanının üzərinə yetkinlik yaşına çatmayan tərbiyəvi təsir göstərmək və onun davranışına nəzarət etmək vəzifəsi qoyulmasından ibarətdir.

³⁶ Qanunu pozmuş yetkinlik yaşına çatmayanların vəziyyəti ilə bağlı aparılmış sorğu, “EI” İnkişaf Proqramları Mərkəzi, 2004-2005

Azərbaycanda yüvenal ədliyyənin vəziyyəti ilə bağlı tədqiqat işi, Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansı, 2005

Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 432.1 maddəsində uşaqlarla bağlı təhqiqat işinin yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı iş üzrə müvafiq təcrübəsi olan xüsusi şöbələr tərəfindən aparılmalı olduğu göstərilərsə də təhqiqat proseduraları işi ilə məşğul olanlar bu sahələrdə ixtisaslaşmamış deyillər. Yetkin yaşına çatmayanların cinayət işləri ilə məşğul olan işçilərin çoxu bu sahədə heç bir bacarığa malik deyillər və uşaq hüquqları və uşaqlarla bağlı məsələlər üzrə heç bir təhsil almamış və təlim keçməmişlər.³⁷ 2002-ci ildə UNİCEF tərəfindən aparılmış tədqiqat və Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansının 2005-ci ildə apardığı digər bir tədqiqat uşaq müfəttişlərinin çoxunun keçmiş texniki işçilər, müəllimlər, mühəndislər və s. olduğu aşkar edilmişdir.³⁸ Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, uşaq müfəttişləri vəzifə öhdəlikləri ilə bağlı heç bir müfəssəl təlim keçməmişlər. Əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, uşaq hüquqlarının əsasları sahəsində təlim proqramlarının keçirilməsi təşəbbüsü UNİCEF tərəfindən irəli sürülmüş və Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən müsbət qarşılanmışdır. Hətta bu sahədə Bakıda fəaliyyət göstərən polis işçiləri üçün uşaq hüquqları üzrə bir sıra təlim kursları təşkil edilmişdir. Eyni zamanda Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatı tərəfindən 2002-2003-cü illər ərzində 150 polis işçisinə uşaq hüquqları konvensiyası sahəsində təlim keçirilmişdir. Lakin bu proqramların birdəfəlik olması və yuvenal ədliyyə ilə bağlı məsələlərə toxunmaması onların faydasını bir qədər azaldır. Eyni zamanda bu təlimlər vasitəsi ilə respublikanın yalnız bir neçə rayonunun polis şöbələrini əhatə etmək mümkün olmuşdur. Həmçinin burada davamlılıq prinsipinə riayət edilməmişdir və nə Polis Akademiyası, nə də Daxili İşlər Nazirliyinin tədris mərkəzlərində uşaq hüquqları və yuvenal ədliyyə ilə bağlı xüsusi tədris proqramları və polis işçilərinin peşakarlığının artırılması kurslarının təşkili həyata keçirilməmişdir. Polis orqanlarında mövcud olan yüksək kadr axınının olmasını nəzərə alaraq uzun müddətli tədris proqramlarının yaradılması ilə bağlı bu məsələnin reallaşması vacib sayılır.

Vəziyyətin aydınlaşdırılması göstərir ki, müəyyən vaxt ərzində polis məntəqələrində saxlanmış uşaqların yekun say göstəricisini bilmək mümkün deyil. Daxili İşlər Nazirliyi nəzdində olan yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə şöbəyə hər kvartal hesabatlar daxil olur. Ölkə daxilində ümumi məlumat bazasının olmaması və ictimai monitorinqin olmaması, polis məmurları və polis kameraları üzərində nəzarətin həyata keçirilməsini əngəlləyir və həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı vəziyyətin dəyişdirilməsi üçün xüsusi səmərəli proqramların hazırlanması və bu uşaqlara individual ünvanlı köməyin göstərilməsi işinin qurulmasına imkan vermir.

Bu hesabat çap üçün nəşriyyata göndərilənə qədər ölkə daxilində təxminən 670 uşaq (risk altında olan və ya əvvəllər cinayət törətmiş və ya cəzaçəkmə yerlərindən azad edilmiş uşaqlar) polisin müvəqqəti nəzarəti və müşahidəsi altında olduğu müəyyənləşdirilmişdir.³⁹ Yerlərdə və ümumiyyətlə ölkə üzrə «küçə uşaqları» fenomeninin, «küçə» uşaqlarının sayının artmasının qarşısının alınması, yüngül cinayət törətmiş uşaqların və cəzaçəkmə yerlərindən azad edilənlərin reabilitasiyası və cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası üçün lazımi proqramların həyata keçirilməli olduğu halda qeyd olunmuş kateqoriya və qrupdan olan uşaqlar bu kimi proqram və fəaliyyətə cəlb olunurlar. Polis-uşaq müfəttişləri və yerlərdə fəaliyyət göstərən komissiya nümayəndələri yalnız uşaqlar tərəfindən edilən hüquqpozuntuları və ya cinayətləri aşkar etmək üçün onların davranışının monitorinqini aparırlar. Onlar uşaqları saxlanma məntəqələrinə, tərbiyəvi məktəblərə geriye göndərə və ya digər tədbirlər həyata keçirə bilirlər. Bu bir daha hazırki sistemin cəzalandırıcı xarakterini biruzə edir. Təəssüf ki, uşaqların rifahı üçün heç bir monitorinq və nəzarət mexanizmi yoxdur (baxmayaraq ki, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında qanun komissiyaların preventiv, reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiyada rollarını aydın vurğulayır və

³⁷ Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansının Azərbaycanda yuvenal ədliyyənin vəziyyəti ilə bağlı layihə çərçivəsində apardığı dəyirmi masa və seminarlarla bağlı hesabat, Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansı, 2005. Azərbaycanda küçə uşaqlarının vəziyyəti, UNİCEF, 2002.

³⁸ Azərbaycanda küçə uşaqlarının vəziyyəti, UNİCEF, 2002.

³⁹ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin İllik Hesabatı, 2005. Azərbaycanda uşaq müdafiəsi sisteminin vəziyyəti, UNİCEF, 2005.

həmçinin Azərbaycan Respublikasının CM və CPM-nin bərpaedici ədliyyə üçün lazımı əsas verir), mümkün nələliq hərəkətlərin qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görülmür. Hazırda bu uşaqların psixiki-sosial reabilitasiyası və cəmiyyətə yenidən inteqrasiyasını təmin etmək üçün heç bir vahid proqram tətbiq olunmur. **Həmçinin xəbərdarlıq almış, cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilmiş və küçədə işləyəy və yaşayan, cinayət və digər zorakılığın qurbanı olmuş uşaqlar üçün yerlərdə və Bakıda xüsusi Psixo-Sosial Reabilitasiya və Re-inteqrasiya Mərkəzi mövcud deyil.**

Uşaq qəbul-paylama mərkəzləri:

Ölkədə iki **Uşaq qəbul-paylama mərkəzləri** fəaliyyət göstərir ki, bunlar Gəncə və Bakı şəhərlərində yerləşir.

Bu mərkəzlər atılmış və polis tərəfindən küçələrdə tapılmış, tərbiyəvi məktəblərdən qaçmış, zorakılığa məruz qalmış, küçələrdə dilənən uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu mərkəzlərin cinayət törətmiş və ya qanunu pozmuş uşaqlar üçün nəzərdə tutulmadığına baxmayaraq, orada saxlanılan uşaqların çoxu ya artıq cinayətdə əli olan və ya bunun üçün potensial risk altında olan uşaqlardır. Bu hesabatın əhatə etdiyi 1998-ci ildən 2005-ci ilə kimi olan dövr ərzində bu mərkəzlərdə qəbul edilmiş uşaqların sayı hər il təxminən 350-750 arasında dəyişmişdir. Bakıda yerləşən Uşaq qəbul-paylama mərkəzində 25 çarpayı vardır ki, əslində orada bundan daha çox sayda çarpayı tələb olunur.⁴⁰

BÖLMƏ IV: YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN İŞLƏRİ VƏ ONLARIN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ ÜZRƏ KOMİSSİYALAR:

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında qanun Parlament tərəfindən 31 may, 2002-ci ildə qəbul edilmişdir. Komissiyalara aşağıdakı fəaliyyətləri həyata keçirmək səlahiyyəti verilmişdir:

- uşaqlara maarifləndirici təsir göstərmək;
- hüquqların və hüquqi maraqların müdafiəsi;
- onların davranışı üzərində nəzarət;
- qeyri-qanuni hərəkətlərin qarşısının alınması;
- yuxarıda göstərilmiş öhdəliklərin həyata keçirilməsi üçün hökumət qurumları və bələdiyyələrin, institutların, istehsalat sahələri və mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq bütün təşkilatların işinin kordinasiyası;
- yerli səviyyədə reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya proqramlarının həyata keçirilməsi.

Bu komissiyalar İcra Hakimiyyətləri nəzdində yerləşir və Bakının 11 rayonu da daxil olmaqla hər bir rayonda fəaliyyət göstərir. Bu komissiyaların uşaqlarla əlaqədar bir çox məsələlərlə, o cümlədən uşaq hüquqlarının müdafiəsi, uşaqların cinayət əməllərinin qarşısının alınması, qanunu pozmuş uşaqlarla iş, təhqiqat və məhkəmə prosesi zamanı uşaqları təmsil etmək (valideynlərin icazəsi ilə), ailə və ya məktəb həyatında problemləri olan uşaqların məsələləri və s. ilə məşğul olmaq hüququ vardır.

Faktiki olaraq qanunu pozmuş uşaqlar heç vaxt polis kameralarında saxlandıkları müddət və hətta məhkəmə prosesi ərzində komissiya nümayəndələri ilə görüşməmişlər. Biri katib, digəri isə psixoloq olan iki ştat işçidən ibarət olan komissiyanın tərkibinə nəzər saldıqda bunun niyə belə olduğu izah oluna bilər. Komissiyanın müxtəlif sahələrdən mütəxəssislər dəvət etmək səlahiyyətinin olmasına baxmayaraq bu çox

⁴⁰ Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin İllik Hesabat Kitabı, 2005

Bakı uşaq qəbul-köçürmə mərkəzinə monitoring səfəri barədə hesabat, "EI" İnkişaf Proqramları mərkəzi, 2005
Respublika Uşaq Təşkilatı tərəfindən verilmiş hesabat, 2005

nadir hallarda baş verir. Çünki iki ştat işçi istisna olmaqla komissiyanın digər işçiləri əmək haqqı almır və buna görə də uşaqlarla və uşaqlarla bağlı cinayət işləri ilə məşğul olmaqda maraqlı olsalar da belə buna vaxtları daimi az olur. Burada bir daha komissiyaların işinə QHT-lərin zəif cəlb edilməsini və ümumiyyətlə təmsil edilməməsini qeyd etmək vacibdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə Kommissiya haqda qanunun 5-ci maddəsinin 8-ci bəndinə əsasən Komissiyaların uşaqları, onların valideynlərini və ya hüquqi təmsilçilərini qəbul etmək, onların şikayət və müraciətlərini dinləmək, onların işi ilə tanış olmaq səlahiyyəti vardır. Mülki və ya cinayət işinin müzakirə üçün hazırlanması və uşaqları əlaqədar cinayət işini Komissiyalar tərəfindən müzakirəsi zamanı komissiyalar bütün mərhələlərdə vəkillərin iştirakını təmin etməlidir.

Komissiyaların Azərbaycan respublikası məhkəmələri tərəfindən ittiham edilmiş, cinayət törədərkən 14-18 yaş arasında olan uşaqların əfv olunması üçün prezident yanında Xüsusi Əfv Kommissiyasına müraciət etmək hüququna malik olmasına baxmayaraq reallıqda son 2 il ərzində prezident tərəfindən bir neçə əfv sərəncamı imzalandığı halda heç bir uşaq əfv olunmamışdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş inzibati xətlər:

Kommissiyaların İnzibati Xətlər Məcəlləsi çərçivəsində yetkinlik yaşına çatmayanların işlərinə baxmaq hüququ vardır. Kommissiyalar bu məqsədlə problemlərin və ya işlərin üstünü özləri açə bilərlər. Lakin çox vaxt digər dövlət orqanlarından inzibati xarakterli belə müraciətlər alırlar. Kommissiyaların İnzibati Xətlər Məcəlləsi çərçivəsində 18 yaşına kimi uşaqların işlərinə baxmaq hüququ vardır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlər:

Kommissiyaların əsasən 14 yaşına kimi uşaqlar tərəfindən törədilən cinayət işlərinə baxmaq hüququ vardır. Bununla belə komissiyaların ictimai təhlükəsizlik üçün təhlükə törətməyən hallarda uşağın cəzadan azad olunması üçün məhkəməyə müraciət etmək və uşağı tibbi islah və ya təhsil müəssisəsinə göndərmək hüququ var. Həmçinin Kommissiyalar məhkəməyə qədər istintaq işi zamanı uşağın valideynləri və ya hüquqi təmsilçiləri yanında dustaq saxlanması üçün məhkəmə və prokurorluq orqanları qarşısında vəsadət qaldıra bilərlər. Kommissiya yaşına müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalı olan lakin nisbətən yüngül cinayət törətmiş uşağın azad olunması üçün və onun xüsusi tibbi və ya təhsil müəssisəsinə göndərilməsi barədə məhkəməyə müraciət edə bilər. Bununla belə yuxarıda qeyd olunduğu kimi saxlama məntəqələrində olan uşaqların çoxu kommissiya nümayəndələri ilə görüşməmiş və heç vaxt onlarla ünsiyyətdə olmamışlar. Bundan başqa saxlanma şəraitinin monitorinqi və vaxtından əvvəl azad edilmə və ya cəza növlərinin dəyişdirilərək daha yüngül cəzanın tətbiqinin mümkünlüyü də kommissiyalar tərəfindən həyata keçirilməli olduğu halda bu reallıqda ya baş vermir, ya da nadir hallarda olur.

“Buta” Uşaq Fondunun apardığı araşdırma göstərmişdir ki, yerlərdə uşaq müdafiə sistemi və siyasəti yoxdur. Kommissiyanın adının «hüquqlarının müdafiəsi» əlavə edilməsi və bununla da onların üzərinə öhdəlik verilməklə qanunla dəyişdirilməsinə baxmayaraq reallıqda kommissiyaların iş prinsipləri dəyişilməmiş qalır. Kommissiyalar onlardan yuxarıda duran icraedici strukturlardan əmrlərin verilməsini gözləyirlər.⁴¹

Yerli səviyyələrdə kommissiyalar tərəfindən hazırlanmış hesabatlar respublika kommissiyasına (Bakı baş komissiyası Bakı şəhərinin 11 rayonundan rüblük hesabatları qəbul edir) göndərilir. Bu hesabatlar formal xarakter daşıyır və vəziyyətin dolğun təhlili üçün lazımi məqamları tam əhatə etmir və həmin yerlərdə real vəziyyətin və problemlərin gizlədilməsinə rəva verir edir.⁴²

⁴¹ Ehtiyac içində olan uşaqların vəziyyəti barədə hesabat, “Buta” Uşaq Fondu, 2004

⁴² Ehtiyac içində olan uşaqların vəziyyəti barədə hesabatın təqdimatı, “Buta” Uşaq Fondu, UNİCEF, 2004

Qeyd olunduğu kimi kommissiya uşaq tərəfindən törədilmiş cinayətin və ya hüquqpozmanın kateqoriyası, təkrarlığı, ağırlığı və s. xarakterindən və aşağıda göstərilən digər səbəblərdən uşaqlar barədə qərar çıxarmaq hüququna malikdir:

- Üzr istəyərək törətdiyi əməli bir daha təkrarlamayacağına söz verməyi tələbi;
- Uşaq tərəfindən edilmiş xəta, onun təhlükəliliyi və vurduğu ziyan və xətanın təkrar olunacağı təqdirdə görüləcək daha ciddi tədbir barədə xəbərdarlıq;
- Əgər uşağın özü qazanc əldə edirsə və ya başqa gəlir yeri varsa cərimənin kəsilməsi;
- Uşağı valideynləri və ya hüquqi nümayəndələrinin nəzarəti altına keçirilməsi;
- Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmağa yaşı çatmayan 14 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətə görə açıq və ya qapalı tipli xüsusi tərbiyə müəssisələrinə göndərilməsi.

Qanuna uyğun olaraq Kommissiyaların, məhkəmənin verdiyi qərarla müqayisədə daha yüngül cəza növünün tətbiq edilməsi, həbs müddətinin qalan hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi, şərti olaraq azadlığa buraxılma, mühakimənin vaxtından tez ləğv edilməsi və ya cəza müddəti bitməmiş azad edilmə barədə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malik olmasına baxmayaraq faktiki olaraq situasiya tam başqa cürdür. Kommissiyalar bu hüququndan çox nadir hallarda yararlanır. Aparılan müsahibələr zamanı kommissiya nümayəndələrinin çoxu qeyd etmişdir ki, onlara verilən bütün səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün onlarda kifayət qədər maliyyə vəsaiti yoxdur, onlar az əmək haqqı alırlar və onların ixtisaslı kadrlara böyük ehtiyacı vardır. Qeyd etmək vacibdir ki, araşdırmaya əsasən kommissiyalar adətən ayda bir dəfə görüşür və bu müddət ərzində yığılmış məsələləri müzakirə edirlər (əsasən müzakirələr hesabat xarakteri daşıyır). Həmçinin hər-hansı bir hadisə baş verdikdə kommissiyalar növbədən-kənar görüş keçirirlər. Bu mexanizm onu deməyə əsas verir ki, kommissiyaların adı və mandatı dəyişsə də, onların «hüquqların müdafiəsi və profilaktik önləyici tədbirlər» həyata keçirilmir və ya diqqətdən kənar qalır. Kommissiya nümayəndələri qəbul mərkəzlərində, qapalı tipli məktəblərdə və yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyə müəssisəsində saxlanılan uşaqlarla çox nadir hallarda ünsiyyət qururlar. Ümumiyyətlə tərbiyə müəssisələrində saxlanılan uşaqların hamısı kommissiya nümayəndələrini görmədiklərini qeyd etmişdirlər. Eyni zamanda, sadalanan müəssisələrdə saxlanılan uşaqlar tərəfindən və ya üçüncü tərəfin uşağın hüquqlarının pozulması barədə edilmiş təcili müraciət halları da müəyyənləşdirilməmişdir. Bu da kommissiyaların hüquq-müdafiəçisi və monitorinq-nəzarət funksiyalarının yerinə yetirməmələrinin baris nümunəsidir. Dövlət uşaq müəssisələri, riskli ailələr və problemlı uşaqların təhsil aldığı təhsil ocaqlarında vəziyyətin davamlı şəkildə yoxlanılması, problemlərin aydınlaşdırılması və uşağın xeyrinə müxtəlif reabilitasiya, dəstək və profilaktik önləyici tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan səfərlər kommissiyalar tərəfindən edilmir.

Hazırkı vəziyyətdən aydın olur ki, yetkinlik yaşına çatmayanların psixoloji reabilitasiyası və yenidən inteqrasiya işinin qanunla təşkil edilmə səlahiyyəti məhz Kommissiyalara verilsə də, təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, məhz onların bu sahələrdə fəaliyyəti çox zəif təşkil edilmişdir. Uşaqların hüquqlarını effektiv şəkildə müdafiə etmək və qanunu pozmuş yetkinlik yaşına çatmamış uşaqlar üçün ehtiyat və reabilitasiya tədbirləri təşkil etmək üçün bu hesabatda göstərilmiş tövsiyələrə əsasən Kommissiyalarda struktur və funksional dəyişikliklər edilməlidir (tövsiyələr bölməsinə *baxın*).

BÖLMƏ V: ƏDLİYYƏ NAZİRLİYİ YUVENAL ƏDLİYYƏ SİSTEMİNİN BİR HİSSƏSİ KİMİ

Ədliyyə Nazirliyi yuvenal ədliyyə sisteminin əsas hissəsini təşkil edir və yetkinlik yaşına çatmayanların işləri ilə məşğul olan aşağıdakı şöbələri vardır:

- Təhqiqat təcridxanaları;
- Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyə müəssisəsi;
- Məhkəmələr (müstəqil şəkildə).

Hüquqşünaslar və prokurorlar burada yuvenal ədliyyə sisteminin vahid, lakin müstəqil hissəsi kimi nəzərdən keçiriləcək.

Azərbaycanda məhkəmə sistemi 4 səviyyədən təşkil olunmuşdur:

- Birinci instansiyalı mülki və cinayət mühakiməsi rayon məhkəmələrində (ümumi olaraq 76 məhkəmə) aparılır; adi hakimlər heç bir ixtisaslaşma olmadan bütün kateqoriyalı işlər üzrə öz fəaliyyətini həyata keçirirlər (böyüklər və yetkinlik yaşına çatmayanların işləri arasında fərq qoyulmur). Həmin hakimlərin valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqlar üçün hüquqi qəyyum təyin etmək (himayə, qəyyumluq və övladlığa götürmə) səlahiyyəti var. Azərbaycanda spesifik ailə və yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üçün məhkəmələr mövcud deyil.
- Rayon məhkəmələrinin ilkin qərarı ilə razılaşmayanlar üçün ikinci hüquqi mərhələ olan Bakıda yerləşən vahid Apelyasiya Məhkəməsinə müraciət edirlər;
- Ali Məhkəmə (Kassasiya Məhkəməsi) üçüncü mərhələni təşkil edir və ümummilli səviyyədə funksiyaları həyata keçirir;
- Konstitusiyaya Məhkəməsinə individual şikayətlərin verilməsi Azərbaycanda keçirilmiş ümumxalq referendumunun nəticəsi əsasında mümkün olmuşdur.⁴³

Prokurorlar və Hüquqşünaslar (Vəkillər):

Yuvenal ədliyyə administrasiyasında mühüm rol hər bir rayonda olan 74 prokurorluq orqanlarına verilmişdir. Prokurorlar hakimlərdən müstəqil şəkildə dövləti cinayətkar və ya ittiham olunanlara qarşı təmsil edən ədliyyə nümayəndələridir. Prokurorlar təhqiqat işlərində və məhkəmə proseslərində iştirak edirlər və onların fikri həm müvəqqəti təcrid etmə tədbirlərində, həm də ittihamların verilməsində həlledicidir. Sovet dövründə prokurorluq hüquq sisteminin başında dayanırdı və əsasən hakimlərin hökm sürmə səlahiyyətinə müdaxilə edirdi.⁴⁴

Amerika Hüquqşünaslar Assosiasiyası bildirmişdir ki, hələ də davam etməkdə olan “məhkəmə zalında güc balansızlığı cinayət işinin gedişatı (*red.*) prokurorun diktəsi ilə davam edir.”⁴⁵

Hüquqşünaslar-vəkillər:

Sovet Konstitusiyasına görə vəkillik institutu və təqsirsizlik prezumsiyası hüququnun olduğuna baxmayaraq, vəkillərin rolu məhdud idi: müdafiə olunan şəxsin günahı təxmin edilirdi və vəkilin işi sadəcə olaraq mümkün olarsa daha yumşaq həbs cəzası kəsilmək üçün danışıqlar aparmaq idi.⁴⁶

Azərbaycan üçün aparılmış Hüquqi Sahədə İslahat İndeksi göstərir ki, hüquqi sahə Sovet irsini aradan

⁴³ Azərbaycanda uşaq müdafiə sistemi, UNİCEF, 2005

⁴⁴ Azərbaycanda uşaq müdafiə sistemi, UNİCEF, 2005

⁴⁵ Azərbaycan üçün hüquqi sahədə islahat indeksi, Amerika vəkillər Assosiasiyası Mərkəzi Avropa və Avrasiya Hüquq Təşəbbüsü, fevral, 2005

⁴⁶ Azərbaycan üçün hüquqi sahədə islahat indeksinin 5-ci səhifəsindən sitat, Amerika vəkillər Assosiasiyası Mərkəzi Avropa və Avrasiya Hüquq Təşəbbüsü, fevral, 2005

qaldırmaq üçün çox az işlər görmüşdür. Vəkillər Kollegiyasına üzvlərin qəbulunda uğursuzluğun effekti ölkənin tələb və ehtiyacını ödəyə bilməyən bir hüquqi etirafdır. ATƏT-ODIHR cinayət işləri üzrə müdafiə vəkilliyinin yaradılmasını Azərbaycan üçün əsas öhdəlik kimi göstərmişdir. İnsan Hüquqları Beynəlxalq Cəmiyyəti 1999-cu ildə verdiyi hesabatda qapalı cinayət vəkilliyinin olmasına insan hüquqları pozuntusunun qurbanlarının müdafiəsinin təşkili üçün əsas mənfi hal kimi yanaşmışdır.⁴⁷ “Müstəqil vəkillərin məhküm olunmuş dissidentləri müdafiə etmək üçün cinayət işlərində iştiraka buraxılmaması insan hüquqları və cinayət mühakiməsinin keçirilməsi üçün daha geniş şəkildə mübarizəyə imkan vermir.”⁴⁸

Prokurorluğun mühakimədə daha böyük təsirə malik olması və ədliyyə sistemində mövcud olan korrupsiya vəkilin rolunun azalması ilə nəticələnir. Vəkillər vəkillik qabiliyyətinə görə yox, rüşvət vermə qabiliyyətinə əsasən seçilir. ⁴⁹

Ədliyyə Nazirliyi nəzdindəki idarələr:

Təhqiqat təcridxanaları:

Təhqiqat təcridxanaları çox vaxt uşaqların Ədliyyə Nazirliyi və hüquq sistemi ilə ilk təmas mərhələsini təşkil edir. Cinayət törətməkdə ittiham olunan və yaşı 14-dən yuxarı olan (Azərbaycan Respublikası CM-nin 20.2 maddəsində göstərilən cinayət hallarında) uşaqlara polis təhqiqatı və ya digər təhqiqat orqanı məhkəmənin qərarı vasitəsi ilə onlara qarşı ittihamı təsdiq etdiyi təqdirdə polis məntəqələrindən İstintaq Təcridxanalarına köçürülmə hüququ verilir.⁵⁰ Bununla belə, bu köçürülməyə nail olunması üçün hər bir halda prokurorluğun razılığı alınmalıdır.⁵¹

Bakının Şüvəlan qəsəbəsində və Gəncə şəhərində yerləşən uşaqlar üçün iki təcridxana vardır. Şüvəlan təcridxanası yalnız 2003-cü ildə binası təmir edildikdən sonra xüsusi olaraq qadın və uşaqların saxlanması məqsədilə istifadəyə verilib. Bundan sonra əvvəllər Bayıl təcridxanasında saxlanan bütün uşaqlar Şüvəlan təcridxanasına köçürülüb. Beləliklə, 2003-cü ildən bəri uşaqlar artıq Bayıl təcridxanasında böyüklərlə birgə saxlanmır.

Aşkar olunan ilk problem ondan ibarət oldu ki, müxtəlif rayonlardan olan uşaqlara məhkəməyəqədərki və hazırlıq prosesində təcridxanalardan birinə köçürülməyə icazə verilir. Bu da o deməkdir ki, uşaqlar valideynlərindən və qohumlarından uzaqlaşdırılır və valideynlər çox vaxt Gəncədə və Bakıda təcridxanada yerləşdirilmiş uşaqlarına baş çəkməyə çətinlik çəkir və ya imkanları məhdud olur. Bundan əlavə, artıq uşaq tərbiyə müəssisəsində cəzaçəkən uşaqlar və həmçinin hal-hazırda Şüvəlan təcridxanasında saxlanılan uşaqlar onların həmin zamanı vəkillə təmin olunmamalarını bildirmişlər. Ümumiyyətlə, uşaqların

⁴⁷ Azərbaycan üçün hüquqi sahədə islahat indeksinin 7-ci səhifəsindən sitat, Amerika vəkillər Assosiasiyası Mərkəzi Avropa və Avrasiya Hüquq Təşəbbüsü, fevral, 2005

⁴⁸ İnsan Hüquqları beynəlxalq liqası, “Azərbaycanda müstəqil hüquq sahəsində məhdudiyətlər”, sentyabr, 1999, bölmə I (C), <http://www.ilhr.org/ihreports/legalrestrict.html> internet səhifəsində baxa bilərsiniz.

⁴⁹ Azərbaycan üçün hüquqi sahədə islahat indeksinin 7-ci səhifəsindən sitat, Amerika vəkillər Assosiasiyası Mərkəzi Avropa və Avrasiya Hüquq Təşəbbüsü, fevral, 2005

⁵⁰ CPM-nin 148.4-cü maddəsi: Bu məcəllənin 148.1 və 148.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan biri mövcud olduqda tutulma müvafiq cinayət işi başlananaqədər həyata keçirilə bilər. Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır. Belə qərar qəbul olunsun da şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Tutulmuş şəxsə tutulduğu andan 48 saat keçənədək ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə, o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı və onun haqqında həbs qətiimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

⁵¹ CPM-nin 147.2-ci maddəsi: “Tutulma aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

147.2.1. şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda;

147.2.2. bu Məcəllənin 147.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxs haqqında cinayət tətbiqi orqanının müvafiq qərarı olduqda;

147.2.3. hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həllinəqədər məhkumun tutulması barədə məhkəmənin qərarı olduqda.

147.3. Şəxsin qanunsuz tutulması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş məsuliyyətə səbəb olur.”

təcridxanaya yerləşdirilməsi təqsirsizlik prezumsiyası prinsipinin işləməməsini göstərir. Həmçinin onu da qeyd etmək vacibdir ki, uşaqlar məhkəməyə qədər və məhkəmə zamanı təcridxanalardan buraxıla bilməzlər. Həmçinin məlumdur ki, dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində uşaqların müvəqqəti yerləşdirilməsi üçün məktəb tipli (və ya ailə tipli) qapalı müəssisə istifadə edilir (borstal). Bunun əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu cür müəssisəyə yerləşdirilən uşaq yaşadığı mühitdən çox az fərqli olan mühitə düşür, təhsillərindən ayrılmır və valideynlərlə görüşmək üçün daha geniş imkan əldə edirlər. Eyni zamanda, bu cür müəssisədə uşaqlarla daimi psixoloq və pedaqoq işləyir. Lakin hal-hazırkı təhqiqat təcridxanalarında bütün burada deyilənlər mövcud deyil və bu da ki, uşaqların fiziki, psixoloji və mənəvi durumuna kəskin mənfi təsir göstərir.

Qanunda aydın şəkildə deyilir ki, uşaqlar valideynlərinin və ya hüquqi qəyyumlarının nəzarəti altına qoyula bilər.⁵² Uşaq hüquqları və uşağın rifahının yaxşılaşdırılması perspektivindən yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəməyə qədər və məhkəmə təhqiqatı zamanı valideyn və ya hüquqi qəyyımlar və nümayəndələrin nəzarəti altına verilməsi zəruridir. Lakin bunun da uşaq, onun ailəsi və ətrafdakılar üçün heç bir təhlükə olmadığı və uşağın qaçması ehtimalı olmadığı hallarda tətbiq edilməlidir.⁵³ Qeyd etmək vacibdir ki, qanuna əsasən təcridxanalarda və ya digər saxlanma yerlərində, o cümlədən müvəqqəti saxlanma yerlərində uşaqlar və böyüklər arasında heç bir fərq qoyulmur. Bundan başqa böyüklərlə birgə uşaqlar üçün təcridxanalarda saxlanma müddəti 2, 6, 9, 12 və çox ağır hallarda isə 18 aya kimi uzadıla bilər. Qanunda həbs qətimkan tədbirinin ən qısa müddət üçün tətbiq edilməsi tələb olunduğuna baxmayaraq, müsahibə edilmiş uşaqların çoxu 4-6 aydan artıq saxlanma yerlərində saxlandıklarını söyləmişlər.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, 2-6 ay ərzində təcridxanalarda saxlanılan uşaqların təhsil alma məsələsi böyük narahatlıq doğurur.⁵⁴ Bu isə uşaqların hüquqları və Azərbaycan Respublikası CPM-nin 434.4-cü maddəsinin birbaşa pozulmasıdır.⁵⁵ BMT-nin UHK və BMT-nin Yuvenal Ədliyyə Administrasiyasına dair Qaydalarına əsasən məhkəməyə qədər, məhkəmə zamanı və təcridxanalarda saxlanılan və həmçinin islah yerlərində saxlanılan zamanı uşaqların təhsil almağa olan hüquqlarının təmin edilməsini tələb edir.

Lakin buna baxmayaraq Cinayət və Cinayət Prosesual Məcəllələri bu barədə heç bir izahat və qayda təqdim etmir. Uşaqların təhsil alma və digər hüquqları pozulur. Məhkəmə uşağın təqsirliliyi barədə qərar çıxarana qədər uşaq öz hüquqlarından istədiyi şəkildə istifadə etməlidir. Hər bir uşağın informasiya əldə etmək, ailəyə qovuşmaq, asudə vaxtan istifadə etmək, xüsusi qayğı ilə təmin edilmək, təhsil almaq və s. hüquqları təmin olunmalıdır. Eyni zamanda bildirmək lazımdır ki, Dövlət uşağın ailəsi ilə yenidən birləşməsi və ümumiyyətlə ailədən ayrılmasından üçün bütün mümkün tədbirləri görməlidir.⁵⁶ Hətta inanırıq ki, məhkəmə təqsirlilik haqqında qərar qəbul etməyincə uşaq məhkəməyə qədər saxlanmaya məruz qala bilməz. Sistemdə dəyişiklik etmək və insan hüquqları və uşaq hüquqları haqqında beynəlxalq standartlara uyğun olan bir sistem yaratmaq Dövlətin borcudur. Əgər dövlət uşağın qaça biləcəyindən və kiməsə xətər yetirəcəyindən şübhələnirsə o, uşağın qaçmasının və digər cinayət törətməsinin qarşısını almalıdır və ya ən ağır cinayətlərdə ittiham edilən uşağı xüsusi qapalı tipli məktəb və ya ailə tipli müəssisələrdə saxlanmasını təmin etməlidir. Uşaqların mövcud şəraitli təcridxanalarda saxlanılması istisna edilməlidir.

Müşahidə olunduğu kimi təcridxanalarda olan uşaqlar cəmiyyətdən, valideynlərindən, qohumlarından və dostlarından tamamilə təcrid olunurlar. Təcridxanalarda və ya saxlanma məntəqələrində olduqları müddətdə

⁵² CPM-nin 154.3-cü maddəsi: "...Nəzarət altında saxlama yalnız yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin barəsində seçilə bilər."

⁵³ CPM-nin 434.1-ci maddəsi: "Yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və təqsirləndirilən şəxs barəsində həbsə alma qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə yalnız ona az ağır zorakı cinayətin, habelə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi istinad edildikdə yol verilir."

⁵⁴ CPM-nin 434.2-ci maddəsi: "Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin müstəsna tədbir kimi və mümkün qədər qısa müddət ərzində tətbiq edilməsinə yol verilir."

⁵⁵ CPM-nin 434.3-cü maddəsi: "...Onlar yaşının, cinsinin və şəxsiyyətinin xüsusiyyətinə görə tələb olunan qulluq, müdafiə və digər fərdi yardımla təmin edilməlidirlər."

⁵⁶ BMT-nin UHK, **Maddə 9 və 10**

uşaqların psixoloqa və sosial işçiyə böyük ehtiyacı var, amma təəssüf ki, təcridxanalar və müvəqqəti saxlama yerlərində onların heç biri yoxdur.

SİZO-da saxlanılmaya dair: cəzaçəkmə müəssisəsinə uyğun saxlanma rejiminə malik olan təcridxanalara göndərilmə və ya orada saxlanılma əsasən ittiham edilən və ya şübhəli bilinən şəxsin təqsirlilik ehtimalından irəli gəlir. Halbuki məhkəmə tərəfindən sübuta yetirilməyənədək hər bir şəxs təqsirsizlik prezumsiyasına malik olmalıdır.

Qanun həmçinin məhkəmələr tərəfindən 16 yaşına kimi olan uşaqların işinə baxılarkən müəllim və ya psixoloqun iştirakını tələb edir.⁵⁷ Nəzərə almaq lazımdır ki, BMT-nin UHK, CPM və «Uşaq Hüquqları haqqında» Qanuna müvafiq olaraq hər bir 18 yaşına qədər olan şəxsin uşaq olması qeyd olunur. Buna uyğun olaraq, bütün təhqiqat prosesi boyu, polis məntəqəsinə gətirildikdən dərhal sonra, məhkəmə prosesi, cəzaçəkmə növünün həyata keçirilməsi zamanı və cəzaçəkilməsi bitdikdən sonra müvafiq müddət ərzində hər bir yetkinlik yaşına çatmayan vəkil ilə yanaşı mütləq müəllim və psixoloqla təmin edilməli və onların köməyindən yararlanmalıdırlar.

A. Şüvəlan təhqiqat təcridxanası:

Monitoring keçirilən vaxt təcridxanada 34 uşaq saxlanılırdı və onların hamısı 16 yaşdan yuxarı idi. Uşaqlar hər birində 4-6 çarpayı olan 7 otaqda saxlanılır. Onlar böyüklərdən ayrı saxlanılır. Lakin uşaqlara ayrıca qayğı göstərən xüsusi işçilər yoxdur. Böyüklərə nəzarət edən təcridxana işçiləri həm də uşaqlara baxır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi də təcridxanada da işləyən nəzarətçi personal uşaqlarla işə dair heç bir təlim, təhsil keçmədiklərinə və bu sahədə xüsusi bacarıqlara malik deyillər və bu da onlarla uşaqlar arasında ünsiyyətdə bir sıra problemlərin yaranmasına səbəb olur. Digər bir vacib məqam uşaqlarla məşğul olan məmurların hamısının kişi xeylağı olmasıdır ki, bu da uşağın düşdüyü və qadın-nəzarətçilərə - analara - olan ehtiyacın olduğu bir vəziyyətdə müşahidə edilir.

Təcridxanadakı şərait beynəlxalq standartların və BMT-nin qaydalarının tələblərinə tam cavab vermir, lakin Bayıl təcridxanasında müşahidə edilən vəziyyətdən daha yaxşıdır. Ümumiyyətlə uşaqların Şüvəlan təcridxanasına keçirilməsi müsbət hal kimi qeyd edilməlidir. Lakin burada da bir çox ciddi problemlər vardır. Burada uşaqların təhsil alma və s. hüquqlardan bəhrələnmək imkanı yoxdur və ya məhduddur. Həmçinin təcridxanadakı saxlanma rejimi uşaq tərbiyə müəssisəsində (uşaq koloniyasında) müşahidə edilən rejimdən çox da fərqlənir. Burada həmçinin mərkəzi istilik sistemi yoxdur və otaqlar və ya kameralar xüsusilə də uşaqlar üçün soyuqdur.

Qeyd etmək vacibdir ki, təcridxanalarda uşaqlar üçün heç bir psixo-sosial reabilitasiya xidməti mövcud deyir. Psixoloqlara böyük ehtiyac duyulsada, onların təcridxanada olmaması aşkar edilmişdir. Təcridxanada olan uşaqlar arasında aparılmış sorğunun nəticələri aşağıdakı faktları aşkar etmişdir:

- Uşaqların 18 faizi qeyd etmişdir ki, onlar hətta əvvəllər polis tərəfindən qeydiyyatda alınmalarına baxmayaraq onlar reabilitasiyası üçün heç bir maarifləndirici və ya digər hər hansı islahedici təlim almamışlar.
- Uşaqların 82 %-i müxtəlif xətlər üzündən əvvəllər polis şöbəsinə gətirildiyini bildirib.

B. Gəncə Təhqiqat Təcridxanası:

Gəncə təcridxanasında məruzə hazırlanan vaxt saxlanan uşaqların sayı 3 nəfər olub. Gəncə təcridxanasında mövcud vəziyyət və problemlər Şüvəlan təcridxanasında müşahidə edilmişlərdən heç də çox fərqlənir. Burada da uşaqların təhsil alma və s. ayrılmaz hüquqların təmin edilməməsi aşkar edilmişdir.

⁵⁷ CPM-nin 432.5 maddəsi: "16 yaşınadək və əqli cəhətdən zəiflik əlamətləri olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin aparılmasında müstəntiq müəllim və ya psixoloqun iştirakını təmin etməlidir."

Məhkəmələr və hüquq sistemi:

Yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı cinayət işləri ilk öncə məhkəmə araşdırması təşəbbüsünü təsdiq və ya rədd etmək hüququna malik olan ilkin instansiya hakimi tərəfindən nəzərdən keçirilir. Məhkəmə araşdırması rədd eildiyi halda uşaq evinə və ya ailəsinə və ya təhsil ocağına geri dönür. Əgər araşdırma təsdiq edilərsə onda işə regional məhkəmə səviyyəsində baxılır. Prokurorlar araşdırma zamanı mühüm rol oynayır və güclü təsirə malikdirlər. Əgər uşaq təqsirli bilinərsə ən ağır cinayət üçün kəsilən maksimum həbs müddəti 10 ildir. Bu müddəti çəkmək üçün uşaq tərbiyə müəssisəsinə (yüvenal cəzaçəkmə müəssisəsi və ya uşaq koloniyası) göndərilir. Burada uşaq 18 yaşına kimi, bəzi hallarda isə (cəzaçəkmə müddətinin bitməsinə 2-3 il qaldıqda) 20 yaşına kimi həbs cəzası çəkir. Bu yaşdan sonra uşaqlar böyüklər üçün olan həbsxanaya keçirilir. Qanun şərti azadlığa buraxılmaya yol verir; buna baxmayaraq cəza müddətindən asılı olaraq bu imkan uşaqlar üçün çox nadir hallarda tətbiq edilir. Həmçinin qeyd etmək vacibdir ki, son 3 il ərzində Prezident tərəfindən müxtəlif vaxtlarda bir neçə əfv fərmanı verilsə də heç bir uşaq əfv edilməmişdir.

Bir qrup QHT aktivistləri və ekspertlər tərəfindən aparılmış tədqiqatlar uşaqların digər şəxslərlə yanaşı hüquqlarının təhqiqat və mühakimə prosesi zamanı geniş şəkildə pozulduğunu söyləməyə imkan verir. Yetkinlik yaşına çatmayanların çoxu keyfiyyətli hüquq xidmətinə arxalana bilmirlər; onlar öz hüquqlarını qoruya bilmək iqtidarında deyillər. Bir çox rayon məhkəmələrində hakim uşağın yaş psixologiyasını, onun sosial statusunu, inkişaf problemlərini, uşağın şəxsiyyəti haqqında məlumatı və cinayətin törədilmə motivlərini nəzərə almırlar.

Cinayət Prosesual Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı işlərə təcrübəli hakimlər tərəfindən baxılmalı olduğu göstərilərsə də⁵⁸, real praktikada bu özünü biruzə vermir. Qanun burada “təcrübəli” terminini müəyyən etmir. Bununla belə hakimlər çox bilikli, xüsusi təlimli və bacarıqlı olmalıdırlar. Burada mühüm narahatçılıqlar BMT-nin UHK və BMT-nin yüvenal ədliyyənin administrasiyası barədə beynəlxalq standartlar haqqında məlumatlılıq və hakim olmaq üçün imtahan verən şəxslər üçün imtahan testlərinin tərkibidir. Müsahibə götürülmüş hakimlərin böyük əksəriyyətinin BMT-nin UHK haqqında məlumatı yoxdur. 1998-2005-ci illər ərzində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayət işlərində məhkəmənin BMT-nin UHK-dan istifadə etməsi haqqında heç bir dəlil yoxdur. İmtahan testlərində yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı məsələlər demək olar ki, əksini tapmamışdır. İmtahan verənlərdən bu bilikləri tələb etmək və ümumiyyətlə hakimlərin gələcək ixtisaslaşdırılmasını nəzərə alaraq yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı məsələlər ciddi nəzərdən keçirilməli və testlərə bununla bağlı kifayət qədər sualların salınmasını təmin etmək lazımdır. Bütün bunlar hal-hazırda təmin edilmir və nəticədə müsahibə götürülmüş hakimlər beynəlxalq standartlar və yüvenal ədliyyənin idarə olunması ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının da qoşulduğu digər müvafiq beynəlxalq qaydalar və prinsiplər haqqında biliyə malik deyillər.

Cinayət Prosesual Məcəlləsində göstərilir ki, hakim yalnız uşağın valideynlərinin və ya qanuni nümayəndələrinin məhkəmə dinləmələrində iştirakına qərar verə bilər,⁵⁹ lakin valideynlərin və ya qanuni nümayəndələrin iştirakı barədə qərar uşağın məsləhəti alınmaqla hakim və uşağın birgə qərarı əsasında verilməlidir. Həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiya nümayəndələrinin də məhkəmə dinləmələrində iştirakı və bununla da uşağa və hakimə hər cür yardım göstərə bilməsi vacib sayılır.

⁵⁸ AR CPM-nin 435.1 maddəsi: “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayətlər barədə cinayət işlərinə daha təcrübəli hakimlər tərəfindən baxılmalıdır.”

⁵⁹ AR CPM-nin 435. 3-cü maddəsi: “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cinayət işinin məhkəmə baxışında yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin valideynləri və ya digər qanuni nümayəndələri iştirak etmək hüququna malikdirlər. Yetkinlik yaşına şəxsin mənafevi naminə məhkəmə özünün əsaslandırılmış qərarı ilə həmin şəxslərin məhkəmə baxışında iştirakını tələb edə və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafevi üçün zəruri olduğunu güman etməyə əsaslar olduqda, valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirakından imtina edə bilər.”

Cinayət Prosesual Məcəlləsində göstərilir ki, əgər yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cəza təyin edilmədən islah edilə bilərsə, hakim məcburi islah tərbiyəvi tədbirləri tətbiq edə bilər.⁶⁰ Lakin tərbiyəvi tədbirlər icmalarda və ya yerlərdə digər bir alternativ cəza növü olmadığına görə yalnız yarı-açıq və yarı-qapalı tipli tədris müəssisələrinə yerləşdirmə ilə məhdudlaşır. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların tərbiyəvi tədbirlərin təyin edilməsi, həyata keçirilməsi və monitorinqinin aparılması hüququna malikdir və buna görə məsuliyyət daşıyırlar. Lakin tərbiyəvi tədbirlərin məhkəmə tərəfindən təyin edilməsi üçün hal-hazırda heç bir tətbiqi mexanizm mövcud deyil.

Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 514.1 maddəsinə əsasən məhkəmələr, cəzaçəkmə müəssisələri, məhkum edilmiş şəxsin tərbiyəvi və qanuni nümayəndələri cəzaçəkmə müəssisəsinin digəri, və ya bir tərbiyəvi cəza tədbirinin digəri ilə əvəz edilməsi üçün müraciət edə bilərlər.⁶¹ Lakin araşdırma zamanı belə halların çox nadir olması baş verib. Bu uşaqların və onların valideynlərinin hüquqlarını bilmədikləri və onlara izah edilmədiyi ilə izah olunur. Həmçinin uşağın vəziyyəti və inkişafını yoxlamaq və qiymətləndirmə aparmaq səlahiyyətinə malik olan komissiyalar da öz vəzifələrinin Qanunda göstəriləyi kimi yerinə yetirmirlər. Vəkillər bütün proses ərzində iştirak etmir və bir çox səbəblərdən uşaqların çox hissəsi üçün təyin edilmir (Prokurorlar və Hüquqşünaslar haqqında bölməyə *baxın*).

Azərbaycan Respublikası CPM-min 517.3-cü maddəsi məhkəmələrə, cəzaçəkmə müəssisələrinə, məhkum edilmiş şəxsə və məhkum edilmiş şəxsin qanuni nümayəndələrinə məhkum edilmiş şəxsin şərti azadlığa buraxılması üçün məhkəməyə müraciət etmək səlahiyyəti verir.⁶² Hər bir individual ərizələr barədə qərar çıxarılan müddət ərzində məhkəmələr məhkumun cəzaçəkdiyi müəssisənin fikrini daimi nəzərə alır. Lakin islahedici sistemin nümayəndələri, vəkillər, uşaqlar və valideynlərlə ayrılıqda aparılmış müsahibələr zamanı aşkar edildi ki, hesabat dövrü ərzində şərti azadlığa buraxılma halları nadir olmuşdur. Məhkəmələrin qərarı və ayrıca bu halda uşağın şərti azadlığa buraxılması üçün qərarın verilməsi uşağın valideynlərinin və qanuni nümayəndələrinin hakimə və ya cəzaçəkmə müəssisələrinə «rüşvət vermək iqtidarında olub-olmadığından

⁶⁰ AR CPM-nin 435.5-ci maddəsi: “*Yekun məhkəmə qərarını çıxararkən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cəza tədbiri tətbiq edilmədən islah edilə biləcəyi barədə nəticəyə gəldikdə, məhkəmə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi cəzadan azad edə bilər.*”

⁶¹ AR CPM-nin 514.2-ci maddəsi: “*Cəzaçəkmə müəssisələrinin növünün dəyişdirilməklə məhkumun bir növ cəzaçəkmə müəssisəsindən başqa növ cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsi cinayət qanununun müddəalarına müvafiq olaraq məhkumun ərizəsi və ya cəzaçəkmə müəssisəsinin təqdimatı əsasında cəzaçəkmə müəssisəsinin mülahizəsi nəzərə alınmaqla cəzanın çəkildiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir.*” AR CPM-nin 514.2-ci maddəsi: “*Yetkinlik yaşına çatmayan məhkumun bir növ tərbiyə müəssisəsindən başqa növ tərbiyə müəssisəsinə və ya tərbiyə müəssisəsindən cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsi məhkumun qanuni nümayəndəsi və ya müdafiəçisinin ərizəsi və ya tərbiyə müəssisəsinin təqdimatı əsasında həyata keçirilir.*”

514.3. *Məhkəmə cəzaçəkmə və ya tərbiyə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsindən imtina etdikdə belə müraciətə təkrarən baxılmasına müraciətin rədd edilməsi haqqında məhkəmə qərarı çıxarıldığı gündən azı 6 (altı) ay keçdikdən sonra yol verilir.*

514.4. *Yetkinlik yaşına çatmış məhkumun tərbiyə müəssisəsindən cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsi haqqında məsələni həll edərkən, məhkəmə onun islah olunmasını nəzərə almalıdır. Məhkum iyirmi yaşı tamam olanadək tərbiyə müəssisəsində saxlanıla bilər.*

⁶² AR CPM-nin 517.2-ci maddəsi: “*Məhkumluğun vaxtından əvvəl götürülməsi məhkəmə tərəfindən məhkumun ərizəsi, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyanın vəsaiti əsasında cinayət qanununun müddəalarına müvafiq olaraq həyata keçirilir.*”

AR CPM-nin 517.3-cü maddəsi: “*Məhkumluğun vaxtından əvvəl götürülməsi barədə ərizəsinə, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyanın vəsaitinə məhkəmə tərəfindən cəzanı icra edən müəssisə və ya orqanın mülahizəsi nəzərə alınmaqla baxılır.*”

AR CM-nin 90.0-cü maddəsi: “*İslah işlərinə və ya azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, onlar:*

90.01. *böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı üçdə bir hissəsini çəkdikdən sonra;*

90.02. *ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı yarısını çəkdikdən sonra;*

90.03. *xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı üçdə iki hissəsini çəkdikdən sonra tətbiq edilə bilər.*

asılıdır».⁶³

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə bağlı cinayət işlərinə baxan vəkil və prokurorlarla yanaşı hakimlərin də xüsusi təlim və bacarığı, BMT-nin UHK, yuvenal ədliyyə administrasiyasına dair BMT-nin standart qaydaları, Riyad Prinsipləri, Tokyo prinsipləri və Roma Prinsipləri haqqında heç bir biliyə malik olmaması müəyyən edilmişdir. Uşaqların cinayət işlərinə böyüklərin cinayət işlərinə baxan hakimlər baxır. Məhz yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işləri ilə məşğul olan və bu sahədə xüsusi təcrübə və peşəkarlığa malik olan, həmçinin təkmilləşdirmə kursunu keçmiş və xüsusi biliyə və bacarıqlara yiyələnmiş hakimlər yoxdur və ya çox azdır.

Vəkillərin, hakimlərin və prokurorların işə qəbulu zamanı istifadə edilən və onların biliyinin qiymətləndirilməsi üçün hazırlanmış rəsmi test vərəqələrində 150-200 sual olur (hazırlıq üçün təklif edilən suallar toplusunda cəmi 1000 sual olur). Bununla belə sualların çoxu milli qanunvericilik və məcəllələr, və yalnız bir neçəsi beynəlxalq sənədlər haqqındadır. Yuxarıda göstərilmiş beynəlxalq sənədlər (BMT-nin UHK, BMT-nin yuvenal ədliyyənin administrasiyasına dair standart qaydalar, Riyad Prinsipləri, Tokyo prinsipləri və Roma Prinsipləri) haqqında isə testlərə çox az suallar salınıb. Buna görə də yuvenal hakim (yetkinlik yaşına çatmayanların işləri ilə məşğul olan hakim) və ya vəkil olmaq istəyən namizədlər üçün ya əlavə testlər tətbiq edilməli və ya bütün namizədlər üçün nəzərdə tutulan test kitabçalarında yuvenal ədliyyənin bütün aspektlərini əhatə edən sualları kifayət qədər daxil etmək lazımdır. Bu isə öz növbəsində hakim, prokuror və ya vəkil olmaq istəyən şəxsin gələcəkdə yetkinlik yaşına çatmayanların məsələləri üzrə hakim, vəkil, prokuror və ya hətta polis və komissiya üzvü olmaq istəyinin nə dərəcədə bu sahələrdə olan bilik və bacarığa arxalandığını müəyyən etməyə kömək edə bilər.

Qanunda yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı və ya birbaşa onların tərəfindən törədilmiş bir sıra cinayət hallarında alternativ cəza növünün tətbiq edilməsi qanunla təsbit olunsaydı belə, Azərbaycanda alternativ cəzanın tətbiqi sisteminin və mexanizminin olmaması, yetkinlik yaşına çatmayanlara bu cür cəzaların tətbiqi həyata keçirilmir. **Sorgular göstərmişdir ki, ədliyyə sisteminin üzvləri alternativ cəzaçəkməni sadəcə olaraq uşaqların tərbiyəvi internatlara göndərilməsində görürlər.**

Cinayət törətmiş və məhkəmə tərəfindən cəzaya məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər cərimə verməyə, ictimai vəvə ya islah işlərinin görülməsi və azadlıqdar məhrum etməyə məhkum oluna bilərlər. Lakin tədqiqat (tədris müəssisələrində yerləşdirilməyədən başqa) nəticəsində son 3 ildə ictimai və islah işlərinin cəza növü kimi praktikada istifadəsi aşkar edilməyib.

Məhkəmə prosesi:

Diqqəti məhkəmə dinləmələri zamanı şübhəli bilinən və həbs edilən uşağın barmaqlıqlar arasında saxlanması problemlərinə yönəltmək vacibdir. Ümumiyyətlə, onu demək kifayət edər ki, yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı cinayət işlərinin məhkəmə dinləmələri böyüklərlə bağlı cinayət işlərinin məhkəmə dinləmələrinin aparıldığı eyni prosedur və prinsiplər əsasında aparılır.⁶⁴ Dinləmə zamanı barmaqlıqlar arxasına salınmaqla yanaşı, məhkəmə dinləmələri «mərasim zallarında» «mərasim şəklində» böyüklər üçün aparılan «normal» məhkəmə dinləməsi qaydasında aparılır. Dinləmə zamanı uşaqlar məhkəmə zalına polis məmurları tərəfindən əlləri bağlı şəkildə gətirilir. Qanunda şübhəli bilinən və ya həbs edilən uşaq və ya şəxs tərəfindən potensial təhlükəni ola biləcəyi göstərsə də, bu cür rəftar uşağın və ya şəxsin məhkəmədə olduğu və ya şəxsin təqsirsizliyi bəzəndə məhkəmə tərəfindən hələ heç bir qərar verilmədiyi dövr ərzində malik olduğu təqsirsizlik prezumpsiyasına olan hüquqlarını pozur. Belə bir inam vardır ki, iki

⁶³ Azərbaycanda hüquqi sahədə islahat indeksi, ABA CEELI, 2005

⁶⁴ AR CPM-nin 428.1-ci maddəsi: "Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində məhkəməyədək icraatın, həmçinin birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyaları icraatın aparılma qaydası bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş ümumi qaydalarla, habelə bu Məcəllənin 428-435-ci maddələri ilə müəyyən edilir.

gözətçi ilə əhətə olunmuş uşaq məhkəmə zalında ictimaiyyətə təhlükə törədə bilməz.⁶⁵ Həmçinin belə bir inam vardır ki, həbs qətimkan tədbiri yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə tətbiq edilə bilməz və yetkinlik yaşına çatmayanlara ev dustağı, valideynlərin və ya qanuni nümayəndələrinin nəzarəti altına yerləşdirilməsi və ya xüsusi ailə tipli yarım-qapalı və yarım-açıq müəssisələrə yerləşdirmə tətbiq edilməli və ya yetkinlik yaşına çatmayanlar əksər hallarda zaminə buraxılmalıdır.⁶⁶ Uşağın təcridxanada saxlanmasını adətən tələb edən prokuror müraciətini əsaslandırılmış şəkildə məhkəməyə təqdim etməlidir. Bu müraciəti təsdiqləyərək və uşağın təcridxanaya yerləşdirilməsi üçün sərəncam verərkən məhkəmə uşağın davranışı, ictimai vəziyyəti, təhsili, uşaq müfəttişləri və komissiyaların onun haqqında rəyi daxil olmaqla bütün məsələləri nəzərə almalıdır. Lakin uşağın təqsiri məhkəmə tərəfindən sübut edilməyənə qədər uşağın təqsirli bilinməməsi çox vacibdir və buna görə də uşağın tamamilə qapalı vəziyyətdə saxlanması və bütün hüquqlarının əlindən alınması ciddi qanun pozuntusudur.

Praktiki tövsiyələr:

Yuvenal ədliyyə sistemi sahəsində problemlər çoxşaxəlidir. Lakin bu problemlərin kökü ixtisaslaşmış və fərqli yuvenal ədliyyə sistemi və onu təmsil edən ixtisaslaşmış hakimlər, vəkillər və prokurorların olmaması və eyni zamanda hal-hazırda fəaliyyət göstərən qurumların yetkinlik yaşına çatmayanlarla iş prosedurlarının zəif olması və bir çox hallarda olmaması.

Cinayət Prosesual və Cinayət Məcəllsinə görə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət işləri böyüklərin cinayət məsuliyyətinə cəlbədlmə prosedurları və qaydalarına uyğun aparılır.⁶⁷ Uşaqların qanunla mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə bağlı CPM və CM-də əksini tapmış bəzi xüsusi qaydalar olsa belə, onların bir çoxu BMT-nin yuvenal ədliyyənin administrasiyasına dair beynəlxalq standartları ilə uyğun deyil, digərləri isə reallıqda həyata keçirilmir.⁶⁸ Bir sıra qaydalara ciddi surətdə əməl olunmur və uşaqlar yaşlı məhkumlarla bir yerdə saxlanılır, böyüklər kimi eyni müddət ərzində təhqiqat təcridxanasına yerləşdirilir, çox vaxt psixoloq və pedaqoqla, hüquqşünas və ya vəkillə təmin olunmurlar.

⁶⁵ AR CPM-nin 21-ci maddəsi: *Təqsirsizlik prezumsiyası:*

21.1. *Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs onun təqsiri bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.*

21.2. *Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa da onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Bu Məcəllənin müddəalarına uyğun surətdə müvafiq hüquqi prosedura daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir. Eyni ilə cinayət və cinayət prosesual qanunlarının tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır.*

21.3. *Cinayət törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsiz olmasını sübuta yetirməyə borclu deyildir. İttihamı sübuta yetirmək, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi üçün irəli sürülən dəlilləri təkzib etmək vəzifəsi ittiham tərəfinin üzərinə düşür.*

⁶⁶ AR CPM-nin 155.1-ci maddəsi: *“Qətimkan tədbirləri (AR CPM-nin 154-cü maddəsinə görə: həbs, ev dustaqlığı, girov, başqa yerə getməmək haqqında iltizam, şəxsi zəminlik, təşkilatın zəminliyi, polislin nəzarəti altına vermə, nəzarət altına vermə, vəziyyətdən kənarlaşdırma) müvafiq təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə tərəfindən o hallarda tətbiq oluna bilər ki, cinayət təqibi üzrə toplanmış materiallar şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən aşağıdakı hərəkətlərin edilməsi ehtimalına kifayət qədər əsas versin:*

155.1.1. *cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək;*

155.1.2. *cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə maneə olmaq;*

155.1.3. *cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq;*

155.1.4. *cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzürlü səbəblər olmadan gəlməmək və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçırmaq;*

155.1.5. *məhkəmə hökmünün icra edilməsinə maneə törətmək.*

⁶⁷ AR CPM-nin 428.1-ci maddəsi: *“Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində məhkəməyədək icraatın, həmçinin birinci, apelyasiya və kassasiya instansiyaları icraatın aparılma qaydası bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş ümumi qaydalarla, habelə Məcəllənin 428-435-ci maddələri ilə müəyyən edilir.”*

⁶⁸ AR CPM-nin 432.2-ci maddəsi: *“Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cinayət işi üzrə icraat hər hansı bir gecikdirməyə yol verilmədən aparılmalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində iş üzrə onun müdafiəçisinin iştirakı məcburidir.”*

Qanunda göstərilir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə bağlı cinayət işində həbs, məhkəməyə qədər və məhkəmə prosesləri zamanı bütün şərait nəzərə alınmalı və həmçinin uşağın sosial vəziyyəti, yaşı, təhsili, əqli vəziyyətinə dair informasiya peşəkar orqanlar tərəfindən toplanılmalıdır.⁶⁹

Lakin qanunda peşəkar orqanlar və şəxsləri və ya həmin hallarda tətbiq edilməli olan qayda və mexanizmləri müəyyən etmir. Nəticədə qanunun təmin olunması nadir hallarda həyata keçirilir. Lakin yuxarıda göstərilən tipli informasiya tələb olunduğu halda bu yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar və uşağın valideynləri tərəfindən verilir ki, bunlar da qeyd olunan sahələrdə işə götürülmüş peşəkar şəxslər hesab oluna bilməzlər. Avropa ölkələrində və ABŞ-da bu tipli informasiya xüsusi təlim keçmiş və bacarıqlı *sosial işçilər* tərəfindən toplanır.⁷⁰ Lakin Azərbaycanda sosial işçi vəzifəsi mövcud deyil və heç bir qurumda təmsil olunmayıblar.⁷¹ Həmçinin yuxarıda qeyd olunduğu kimi komissiyalar çox vaxt rayonlardan təhsil, tibb, gənclər, idman və turizm şöbələrinin nümayəndələrini dəvət edir və onları uşaq haqqında məlumatın toplanması və təhlili işinə cəlb edirlər. Lakin əslində bu işlər həyata keçirilmir və lazım olan informasiya düzgün şəkildə toplanıb təqdim edilmir (daha ətraflı izah üçün yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin işi və uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar barədə olan üçüncü bölməyə baxın). Buna görə də Azərbaycanda sosial işçilər sisteminin tətbiq edilməsi və ölkə üzrə hər bir komissiyada bacarıqlı və bilikli bir ya iki sosial işçinin yerləşdirilməsi çox həyati əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikası CM-nə əsasən ilk dəfə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş və həbs cəzasına məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar (qızılar və oğlanlar) cəza müddətini ümumi rejimli tədris müəssisələrində, əvvəllər məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər isə ciddi rejimli tədris müəssisələrində çəkməlidirlər.⁷² Buna görə də qəti şəkildə tövsiyyə olunur ki, sosial işçilərin cəlb edilməsi vasitəsilə alternativ cəzalandırma tədbirlərinin tətbiqi mexanizmi və ümumiyyətlə bu tipli tədbirlər toplusu yaradılsın və hal-hazırda yeganə tərbiyəvi tədbir növü kimi məhkumların tədris müəssisələrində yerləşdirilməsi əvəzində alternativ cəzalandırma mümkün qədər geniş şəkildə istifadə olunsun.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 432.4-cü maddəsinə əsasən uşaqlara cinayət işi prosesinin və məhkəmə baxışının bütün mərhələlərində müəyyən hüquq və təminatlar verilir.⁷³ Bununla belə uşaqların çoxu valideynlərinin yalnız ilkin mərhələdə dəvət edildiklərini, ya da heç dəvət edilmədiklərini; kommissiyaların və vəkillərin heç vaxt ora gəlmədiyini və təhqiqat və ya polislə ünsiyyət zamanı, məhkəmə və təcridxanada saxlandıqları müddət ərzində onlara yardım etmədiklərini qeyd etmişlər. Uşaqların bəziləri polis məntəqələrində olduqları müddət ərzində onlara ağ kağızlara imza atmağa məcbur etdiklərini bildirmişlər. Kasıb ailələrdən olan uşaqların çoxu valideynlərinin maliyyə imkanı olmadığına görə hüquqsunas və ya vəkillə təmin olunmaq imkanından məhrum olmuşlar. Dövlət tərəfindən təyin edilmiş vəkillər isə çox hallarda ya gəlmir ya da ki, müdafiə prosesində tam iştirak etmir və uşaqlarla ünsiyyət yaratmır və işin gedişatı ilə maraqlanmırlar.

⁶⁹ AR CM-nin 86.1-ci maddəsi: “Yetkinlik yaşına çatmayana cəza təyin edərkən məhkəmə bu Məcəllənin 58-ci maddəsində müəyyən edilmiş hallardan başqa, həmçinin həmin şəxsin həyat və tərbiyə şəraitini, psixi inkişaf səviyyəsini, onun şəxsiyyətinin digər xüsusiyyətlərini və kənar şəxslərin ona təsirini nəzərə alır.”

⁷⁰ “İctimai İşçi bütün mərhələlərdə”, Andre Dünant, Yuvenal Ədliyyə üzrə məsləhətçi, Cenevrə, İsveçrə

⁷¹ Azərbaycanda uşaq müdafiə sistemi, UNICEF, 2005

⁷² Azərbaycan Respublikası CM-nin 85.5, 85.5.1, və 85.5.2-ci maddələri

⁷³ AR CPM-nin 432.4-cü maddəsi: “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaqın bütün mərhələlərində aşağıdakı hüquqların təmin edilməsinin əsas prosessual təminatlarına riayət edilməlidir:

432.4.1. irəli sürülmüş ittiham barəsində məlumat almaq hüququ;

432.4.2. ifadə verməkdən imtina etmək hüququ;

432.4.3. müdafiə hüququ;

432.4.4. valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirak etmək hüququ;

432.4.5. məxfilik hüququ;

432.5. 16 yaşınadək və əqli cəhətdən zəiflik əlamətləri olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin aparılmasında müstəntiq müəllim və ya psixoloqun iştirakını təmin etməlidir.

Müsahibə edilmiş uşaqların çoxu məhkəmə və məhkəməyə qədər təhqiqat zamanı müəllim və ya psixoloqun gəlmədiyini və onları heç vaxt görmədiklərini bildirmişlər. Müsahibə edilmiş uşaqların çox hissəsi təhqiqatçılar tərəfindən günahlandırılaraq cinayəti törətdiklərini etiraf etməyə məcbur edildiklərini bildirmişlər.

Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 432.1-ci maddəsində təhqiqatın xüsusi şöbələr və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə iş sahəsində müvafiq təcrübəsi olan şəxslər və ya şöbələr tərəfindən aparılmalı olduğunu göstərir. Bununla belə, qanunda xüsusi şöbələr anlayışı açıqlanmışdır. Tədqiqat nəticəsində yerli səviyyələrdə prokurorluq orqanlarında, ədliyyə nazirliyi sistemində və ya polis şöbələrində yalnız yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət işlərinə baxan hər hansı bir ixtisaslaşmış şöbənin olması aşkar edilmədi. Daxili İşlər Nazirliyi nümayəndələri ilə görüşdə alınan məlumata əsasən yerli səviyyələrdə polis müfəttişlərindən başqa belə ixtisaslaşmış təhqiqat şöbələrinin olmaması qeyd olunmuşdur. Polis şöbələrində uşaq müfəttişinin olmasına baxmayaraq, qeyd olunmalıdır ki, bu şəxslərin çoxunun yuvenal ədliyyə sahəsinə, məhkəmə və ya hüquq sahəsində heç bir təhsili yoxdur və onlara cinayət işlərini təhqiq etmək hüququ verilməmişdir.

Tədqiqat nəticəsində həm də aşkar edilmişdir ki, yuvenal ədliyyə sahəsində davamlı xüsusi təlim-tədris kursları və ixtisasartırma proqramları mövcud deyil. Üstəlik Daxili İşlər Nazirliyi və onunla əlaqəli fəaliyyət göstərən Polis Akademiyası, Ədliyyə Nazirliyi və onun nəzdində fəaliyyət göstərən iki təlim və tədris mərkəzi və həmçinin Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsində yuvenal ədliyyəyə dair fakültə, kafedra və hətta heç bir rəsmi dərslər yoxdur. Aparılmış araşdırma nəticəsində yuvenal ədliyyə ilə bağlı cəmi iki kitabın nəşr olunduğu aşkar edildi ki, bunlardan biri yerli QHT olan Azərbaycan Gənc Hüquqşünaslar Birliyi tərəfindən nəşr edilmiş kitab (biri qanunvericiliyin təhlili, digəri isə beynəlxalq təcrübə haqqında) və Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansı tərəfindən irəli sürülən yuvenal ədliyyə haqqında 2005-ci ildən nəşr olunan aylıq jurnaldır. Bütün bu materiallar məhdud sayda çap edilmiş və adı çəkilən təhsil institutlarının rəsmi dərslər cədvəlini təşkil etmir.

BÖLMƏ VI: YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR ÜÇÜN HƏBSXANA VƏ YA YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN CİNAYƏTKARLAR ÜÇÜN ISLAH MƏRKƏZLƏRİ

Oğlanlar və qızlar üçün iki ayrı cəzaçəkmə müəssisəsi var. Qeyd etmək lazımdır ki, oğlanlar böyüklərdən ayrı saxlandığı halda qızlar üçün ayrıca cəzaçəkmə müəssisəsi yoxdur. Qızlar qadınlarla birgə qadınlardan üçün nəzərdə tutulmuş cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanılır. Adətən cinayət törətməkdə ittiham edilən və azadlıqdan məhrum edilmiş qızların sayı çox az olduğuna və buna görə də qızlar üçün ayrıca mərkəzin yaradılmadığına görə azadlıqdan məhrum edilmiş yeganə qız qadınlardan üçün olan həbsxanada saxlanılır.

Oğlanlar üçün olan yuvenal həbsxana (tərbiyə müəssisəsi):

Tərbiyə müəssisəsində ümumi şərait polis məntəqələri və digər müəssisələrə nisbətən az narahatçılıq doğurur. Belə ki, burada oğlanlar 5-7 nəfərdən ibarət qrup halında otaqlarda yatır, gündüzlər idman, təhsil və başqa fəaliyyətlərlə məşğul olurlar. Həbsxanada dini ibadət üçün xüsusi otaq ayrılmışdır.

Tərbiyə müəssisəsinin iki ayrı-ayrı bir nəfərlik xüsusi qapalı təcridxana otağı vardır. Burada uşaqlar tərbiyə müəssisəsində saxlanılan digər uşaqlara qatılmaqdan əvvəl iki həftə müddətində «karantində» saxlanılırlar. Bu dövr tibbi nöqtəyi nəzərdən (əgər təhqiqat dövründə saxlanma məntəqələrində yerləşdirildikləri dövr ərzində onlara mikroblar və ya digər parazitlər, bitlər və s. düşübsə onlardan təmizləmək məqsədilə), həm də onların şəxsiyyəti haqqında məlumat almaq və onların problem və spesifik xüsusiyyətini öyrənmək

məqsədlə edilən təcridolunma hesab olunur. Bu otaqların pəncərəsi yoxdur və uşaqlar bağlı saxlanılırlar. Monitoring zamanı bu təcridxanalar barədə narahatçılıq bildirilib. Bu hüquq sisteminin islahedici xarakterindən çox cəzaverici xarakter daşdığını bir daha sübut edir və uşaqların yaşamaq və xilas olmaq hüquqlarının pozulmasının təzahürüdür.

Tərbiyə müəssisəsində 60 uşaq cəza çəkir və onların sayı il ərzində daimi dəyişir. Saxlanılan uşaqların sayı ildən-ilə də dəyişə bilər. Müəssisədə saxlanılan 60 uşaq müqabilində 30 işçi vardır. Bütün işçilər – həbsxana nəzarətçilərinin hamısı kişidir. Yalnız iki qadın işçi vardır ki, onlar da həbsxana müdiriyyətində çalışırlar və uşaqlarla işə cəlb olunmayıblar. Aşkar edilmişdir ki, nəzarətçilər uşaqlarla iş, onların ehtiyac və problemlərini aydınlaşdırmaq, lazım gəldikdə uşaqlara yardım etmək sahəsində heç bir xüsusi təlim və məlumat almamış, xüsusi bacarıq və biliklərə yiyələnməmişlər. Burada qadın işçilərin olmaması da uşaqlarla davranmaya və problemlər ətrafında yaranmış ümumi vəziyyətə təsir göstərir.

Tədqiqatın aşkar etdiyi ilk vacib narahatçılıq törədən məsələ uşaqların yaş və törədilmiş cinayətin ağırlıq dərəcəsinə görə bölünməsidir. Buna görə də, bir saxlama mərkəzində və eyni otaqda adam öldürmüş və ya zorlama üstündə həbs edilmiş uşaq bir yerdə oğurluq və ya soyğunçuluq etmiş uşaq və həmçinin 18 yaşlı uşaq 14-16 yaşlı uşaqların bir yerdə saxlanmasına rast gəlmək olar. Bu şübhəsiz ki, daha kiçik yaşlı və ya nisbətən yüngül cinayət törətmiş uşaqlara böyük yaşlı və daha ağır cinayət törətmiş uşaqların təsir göstərə bilməsi üçün şərait yaradır.

Hal-hazırda uşaq tərbiyə müəssisəsində cəzaçəkən uşaqların cinayətin növlərinə görə sayı:⁷⁴

AR CM-nin 120–ci maddəsi ilə (adam öldürmə) – 8 uşaq;

AR CM-nin 125–ci maddəsi ilə (özünü öldürmə həddinə çatdırma) – 1 uşaq;

AR CM-nin 126–ci maddəsi ilə (qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma) – 6 uşaq;

AR CM-nin 149 və 150–ci maddələri ilə (zorlama və uşaqbazlıq) – 18 uşaq;

AR CM-nin 177-ci maddəsi ilə (oğurluq) – 14 uşaq;

AR CM-nin 180 və 181–ci maddələri ilə (soyğunçuluq və quldurluq) – 9 uşaq;

AR CM-nin 234–ci maddəsi ilə (narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi) – 14 uşaq;

AR CM-nin 318–ci maddəsi ilə (AR sərhədini qanunsuz keçmə) – 1 uşaq;

Monitoring zamanı maraqlı bir müşahidəyə rast gəlinmişdir ki, bu da hər bir uşağın cəzayazısında Cinayət Prosesual Məcəllənin maddəsi və həbsxanada çəkiləcək illərin sayı yazılmış lövhənin yapılandırılması idi. Bu bir tərəfdən artıq arxada qalmış həbsxana illərinin hesablanmasına kömək edir və bu azadlığa buraxılma ərafında olan uşaqların davranışına müsbət təsir göstərə bilər, lakin digər tərəfdən isə bu uşağın gördüyü və bütün gün ərzində ona baxdığı damğa təsirini bağışlayır.

Saxlanılan uşaqlarla və məmurlarla söhbətlər zamanı həbsxanalarda əsas işçi heyəti üzvlərindən sayılan psixoloqların olmaması aşkar olunub.

Saxlanma mərkəzində işçi heyətinin tərkibində bir həkim və onun köməkçisi vardır. Səhiyyə sisteminin mövcud vəziyyəti narahatçılıq yaradır. Lakin psixoloji reabilitasiya üçün uşaqlara edilən yardım islah prosesi üçün təxirəsalınmaz fəaliyyət hesab olunmalıdır.

Saxlama mərkəzinin özündə məktəb olmasına baxmayaraq bir sıra problemlər aşkar edilmişdir. Mərkəzdəki kitabxana çox köhnə və kitabların çoxu kiril əlifbasındadır. Elmi, elmi-kütləvikitablar və dərsliklərin çatışmazlığı aşkar edilmişdir. Məktəbin avadanlığı çox köhnə və təhsilin səviyyəsi digər məktəblərdən aşağı səviyyədədir.

Saxlanma mərkəzində və qapalı tipli tədris müəssisələrində uşaqlar arasında aparılan müsahibə və sorğular nəticəsində məlum olmuşdur ki, cinayət törədən uşaqların bəziləri bu cinayəti valideynlərinin təhriki ilə və

⁷⁴ Azadlıqdan Məhrumətə Yerlərinin Müşahidəsi Assosiasiyası, 25 may 2005-ci il

ya hətta onlarla yaxud hüquqi nümayəndələri ilə əlbir şəkildə həyata keçirmişlər. Lakin uşaqların həbs edildiyi və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum edildikləri və ya cəzalandırıldıkları halda valideynləri və hüquqi nümayəndələri ittiham edilməmiş və cəzasız qalmışlar. Bu isə dövlət tərəfindən valideynlər və uşağın hüquqi nümayəndələri və ya qəyyumlarının məsuliyyətə cəlb edilməsinin həyata keçirilməməsinə göstərir.

Dövlət orqanları tərəfindən verilən statistik göstərici də bilavasitə yuxarıda göstərilən ehtimalları təsdiq edir:

Azərbaycan Respublikası CM-nin 170-ci maddəsinin tətbiqi nəticəsində 2000-ci ildə 5, 2001-ci ildə 3, 2002-ci ildə 1 və 2003-cü ildə 4 nəfər şəxs uşaqları cinayətkar davranışa və ya cinayət törətməyə sövq etməkdə ittiham edilmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu rəsmi rəqəmlərdə və reallıqda belə halların sayı qat-qat çoxdur.⁷⁵

Nizamnamə və qaydalara əsasən, ittiham edilmiş və ya məhkum edilmiş uşaq təcridxanaya salınma əvəzinə daha humanist metod olan valideynləri və ya qanuni nümayəndələrini nəzarəti altına verilə bilər. Lakin heç bir uşaq və sorğuda iştirak etmiş QHT-lər bu hüquqdan nə vaxtsa istifadə etdiyini və hətta belə bir imkan barədə məlumatı olduğunu söyləməmişdir. Təcridxanalar, tərbiyə müəssisəsi və qapalı tipli tədris müəssisələrində olan cəmiyyətin təhlükəsizliyinə əsaslı təhlükə törətməyən daha yüngül və kiçik cinayətlər törətmiş uşaqlar vaxtaşırı ailələrinə, valideynlərinə, dostlarına və s. baş çəkə bilər. Bu da sosial reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya xidmətlərinin bir hissəsi ola bilər və uşağın rifahının yaxşılaşdırılması üçün vasitə ola bilər. Eyni zamanda bu, uşaq üçün onun doğma mühitə və tanıdığı və ona dəstək verən insanlarla əlaqəni bərpa etmək imkanı yarada bilər. Həmçinin bu cür imkanın yaradılması rayon yerlərində olan uşaqların onların valideyn, qohumları və dostları tərəfindən tez-tez görüşməsi üçün şərait yarada bilər.

Uşaq Hüquqları üzrə QHT Alyansının uşaq tərbiyə müəssisəsində cəzaçəkən 60 uşaq arasında təşkil etdiyi sorğu və müsahibələr əsasında aşağıdakılar aşkar edilmişdir:

- Uşaqların 85 faizi bütün hüquqlarının pozulduğunu bildirmişdir;
- Bütün uşaqların 65 faizi hüquqlarının polis tərəfindən pozulduğunu bildirmişdir;
- Bütün uşaqların 23 faizi müxtəlif hüquqlarının üçüncü tərəf tərəfindən pozulduğunu və yalnız 12 faizi hüquqlarının pozulmadığını bildirmişdir;
- Bütün uşaqların 63 faizi polis şəbəsində qeydiyyatdan keçdiklərini lakin heç bir maarifləndirici, tərbiyəvi, psixoloji və digər kömək almadıklarını bildirmişdir;
- 60 faizi psixoloji və fiziki təziqlə üzləşdiklərini qeyd etmişdir;
- 25 faizi polis məntəqələrində saxlandıkları müddət ərzində aparılan təhqiqat zamanı vəkillə təmin olunmadıklarını bildirmişdir;
- 19 faizi vəkillə təmin olunduqlarını və onu yalnız məhkəmə dinləməsi zamanı gördüklərini və bu vəkillərin onların işi ilə dərindən maraqlanmadıklarını və hətta işlə bağlı uşaqlarla görüşmədiklərini bildirmişdir. Yəni bu hallarda vəkillə təmin olunma formal xarakter daşmışdır.

QızlarQadınlar üçün həbsxana

Qadın həbsxanasında hazırda yalnız iki qız uşağının cəzaçəkdiyinə baxmayaraq, həbsxana iki mühüm səbəbdən diqqəti cəlb edir. Əvvəla bu həbsxanada 2001-ci ildən öz qardaşı ilə birgə atasının ölümündə təqsirləndirilərək azadlıqdan məhrum edilmiş bircə qız (ikinci məhkum yalnız bu yaxınlarda cəzaçəkmə müəssisəsinə cəzaçəkmək üçün göndərilmişdir) 2001-ci ildən indiyədək məktəbə getmir və təhsil almır. Həbsxana rəsmiləri bunu bir qıza dərs verməyin, yaxud hər hansı xidmət göstərməyin bəha olması ilə izah

⁷⁵ Uşaq Hüquqları üzrə Azərbaycan QHT Alyansının BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinə Alternativ QHT hesabatı, 2005

edirlər. Qeyd etmək vacibdir ki, BMT-nin UHK və «Uşaq Hüquqları Haqqında» qanuna görə yeganə uşağın təhsil və digər xidmətlərlə təmin edilməsi və uşağın yaşına uyğun ehtiyacının ödənməsi dövlətin vəzifəsidir. Bu vəzifələrin həyata keçirilməməsi dövlətin öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi kimi qiymətləndirilə bilər. Burada maliyyə çatışmazlığı və ya qız-məhkumların sayı heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Yeganə əhəmiyyət kəsb edən məsələ - hər bir uşağın öz hüquqlarından tam bəhrələnməsidir.

İkincisi, bu həbsxanada müxtəlif müddətə cəzaçəkən analarla birgə beş uşaq saxlanılır. Bu uşaqların yaşı 3-dən aşağıdır və qanuna görə onlar anaları ilə 3 yaşları tamam olana qədər birlikdə qala bilərlər. Bundan sonra onlar ya internat məktəbinə keçirilir ya qanuni qəyyumluğa yaxud tərbiyəçi ailəyə verilir (tərbiyəçi ailəyə verilmə qanunda qeyd edilsədə bu cür hallar mövcud deyil). Bütün rəyi soruşulan valideynlər bunu neqativ və qeyri-qanuni qiymətləndiriblər. Bunu onunla izah edirlər ki, uşaqlar internatda uzun müddət qalır və öz valideynlərini unudur, onlar analarının onlara göstərəcəyi qayğı ilə internat məktəbi və ya qəyyumluqda əhatə olunmayacaq. Eyni zamanda həbsxanada olan müddət ərzində onların öz uşaqlarını görmək imkanları məhdud olur və ya bu imkan heç olmur. Bir çox rəyi soruşulan mütəxəssislər bunun qeyri-qanuni və qeyri-humanist olduğunu qeyd etmişlər. Bu məsələ bir daha araşdırılıb və təstiq edilmişdir ki, həbsxanada saxlanılan anaların öz uşaqları ilə görüşməsi məqsədilə uşaqların internatdan həbsxanaya gətirilməsi üçün anaları təxminən 10-15 ABŞ dolları (50000-75000 AZM) xərcləməli olurlar. Həbsxana rəsmiləri bunu maliyyə çatışmazlığı ilə izah edirlər. Qadınlar deyirlər ki, bu vəsait sürücüyə, yanacağa və s. bu kimi məsrəflərə xərclənir.⁷⁶

Məhkum anaların öz uşaqları ilə görüşmələri üçün digər bir imkan da vardır. Onlar uşaqlarını internatdan gətirərək (yuxarıda qeyd edilmiş məbləğdə pul ödəməklə) öz yanlarında (həbsxanada) 3 gün müddətində saxlaya bilərlər. Düzdür, bu cür halların nadir olmasına baxmayaraq, burada digər bir problem mövcuddur. Uşaqları özü ilə saxlamaq üçün məhkum analar uşaqların yeməyini və yatağını özləri öz hesabına təşkil etməlidirlər. Əgər qadın öz uşağını 3 günlük yanında saxlamağa müvəffəq olarsa, ətrafdakı bütün qadınlar ona yardım etməyə çalışır, pul yığır, yemək hazırlayır, uşaqların paltarlarını yuyur, uşağın yatızdırılmasına kömək edir və s.

Eyni zamanda qeyd etmək vacibdir ki, qadın məhkumlar üçün mövcud imkanlar uşaq tərbiyə müəssisəsində saxlanılan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmamışdır. Uşaqların öz valideynləri və ya qohumları ilə görüşmələri üçün uşaq tərbiyə müəssisəsində müvafiq şərait yoxdur. Uşaqlarına baş çəkmiş valideyn və ya qohumların uşaqlarla 3 gün müddət ərzində qalması isə mümkün deyil və nəzərdə tutulmamışdır.

⁷⁶ Cəzaçəkmiş qadınların cəmiyyətə qayıdışı İctimai Birliyi, 2005

BÖLMƏ VII: TƏHSİL NAZİRLİYİ YUVENAL ƏDLİYYƏ SİSTEMİNİN BİR HİSSƏSİ KİMİ

Təhsil Nazirliyinin hazırda yuvenal ədliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan iki qapalı tipli tədris müəssisəsi vardır:

- çətin tərbiyə olunan uşaqlar üçün ixtisaslaşdırılmış internat məktəbləri (ayrılıqda oğlanlar və qızlar üçün);
- cinayət törətmiş uşaqlar üçün ixtisaslaşdırılmış internat-peşə məktəbi;

Çətin tərbiyə olunan oğlanlar üçün ixtisaslaşdırılmış internat məktəbləri:

Oğlanlar üçün nəzərdə tutulmuş bu məktəb Bakı ərazisində yerləşir və uşaqların sayının ildən-ilə dəyişməsinə baxmayaraq hazırda orada 83 uşaq saxlanılır. Uşaqların sayının maksimum olduğu vaxt 2001-2004-cü illər ərzində 150 nəfər uşaq olmuşdur. Bu məktəb qanun pozuntusu etmiş, lakin adətən cinayət törətməmiş və ya yüngül cinayət törətmiş və yaşı 14-dən az olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Burada yerləşdirilmiş uşaqlar ya şəxsən polis tərəfindən, ya da Komissiyalardan, valideynlərdən və ya məktəblərdən daxil olan müraciət əsasında polis tərəfindən tutulmuşdur. Bununla belə komissiyalar özləri də uşaqları bu məktəbə göndərə bilirlər. Bu məktəbdə hal-hazırda saxlanılan uşaqların çoxu dilənçilik etmiş, küçələrdə yaşamış, kimsəsiz, məktəbdə pis davranışa görə bura göndərilmiş uşaqlardır. Bu məktəblərdə təhsil sistemi 9 illik olduğu üçün burada uşaqlar 15 yaşınadək saxlanırlar. Bundan sonra valideynləri olmayan uşaqlar adətən müxtəlif sənət-peşə növləri öyrədən peşə məktəblərinə göndərilir. Lakin əgər uşağın bu məktəbdə saxlandığı müddət ərzində maariflənmənin nəticəsi olmayıbsa və ya davranışı islah edilə bilmirsə, uşaq Quba rayonunda yerləşən qapalı tipli peşə müəssisəsinə göndərilir. Monitoring əsasında müəyyən edilib ki, internatda həkim vəzifəsi olsada onun fəaliyyəti yoxdur və uşaqların sağlamlıq vəziyyətinin qayğısına heç kim qalmır və uşaqlar lazım olduqda lazımi müalicə ilə təmin olunurlar.

Çətin tərbiyə olunan qızlar üçün Şəki ixtisaslaşdırılmış internat məktəbi:

Bu internat məktəbi yuxarıda göstərilmiş oğlanlar üçün olan internat məktəbindən fərqlənir. Lakin bu məktəb qızlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Yuxarıda oğlanlar üçün olan internat məktəbində göstərilmiş problemlər qızlar üçün olan məktəbə də aiddir.

Bir daha qeyd edək ki, əsas problem bu məktəblərin iki ucqar ərazilərdə yerləşməsi və uşaqların ölkənin bütün rayonlarından ailələri, qohumları və s. təcrid edilərək bura gətirilməsidir. Valideynlər uzaq məsafə, iqtisadi, vaxt və s. problemləri üzündən onlara tez-tez baş çəkə bilmir. Bu faktorlar onların gələcəkdə psixoloji durumuna mənfi təsir vurmağa, sosial rifahının pisləşməsi, uşaqların öz icmalarından kənarlaşdırılması ilə nəticələnir və onların gələcək inkişafını təhlükə altına qoyur.

Uşaqlar üçün ixtisaslaşdırılmış internat məktəbi:

Bu məktəb QHT Alyansının BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinə alternativ hesabatın hazırlanması zamanı aşkar edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində aşkar olunub ki, yuvenal ədliyyə sistemi çərçivəsində Bakıdan uzaqda yerləşən və kiçik və daha yüngül cinayət törətmiş və haqqında islahedici tədbirlər görülməsi tövsiyyə olunan uşaqlar üçün nəzərdə tutulan qapalı tipli tədris müəssisəsi vardır. Orada 15 yaşından yuxarı olan 26 uşaq vardır. Bu tərbiyə müəssisəsinin bir vacib fərqi ondan ibarətdir ki, uşaqlar burada ixtisas ala bilər və peşə təlim keçə bilirlər.

Ümumi şərtlər:

Həbs edilmiş uşaqlar onlara kəsilmiş cəza müddətini ümumi və ciddi tipli islahedici təsisatlarda yaşlarından və törətdikləri cinayətin ağırlığından asılı şəkildə çəkirlər. Bu təsisatlarda şərait beynəlxalq standartlara tam uyğun gəlmir və burada reabilitasiya tədbirləri adətən formal xarakter daşdığına uşağın tərbiyə edilməsi və islah edilməsi əslində həyata keçirilmir.

Bu məsələ ilə bağlı yaşlarına görə (14 yaşına kimi) ittiham edilə bilməyən yeniyetmə cinayətkarlar üçün olan xüsusi islah məktəblərinə diqqət yetirilməlidir. Bu məktəblərdə qalmaq məcburidir; görülən tədbirlərin ən ağır forması uşaqların cəmiyyətdən təcrid edilməsi və ümumi ailə mühitindən kənarlaşdırılmasıdır. Bununla belə bu müəssisələrdə islah tədbirlərinin aparılmaması nəticəsində uşaq onun törətmiş olduğu cinayəti başa düşmür və ona görə çəkdiyi cəzaya görə də islah edilmir. Uşaq sadəcə olaraq bu müəssisələrdə dustaq şəklində qalır.

Müxtəlif illərdə müəyyən müddət üçün belə məktəblərə göndərilən uşaqlar əslində orada daha uzun müddət saxlanılır. Hər hansı müstəqil qurum və məhkəmə tərəfindən vəziyyətin və islah prosesinin, cəmiyyətə yenidən inteqrasiyanın nəticələrinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilməyib. Uşaqların saxlanma şəraitinə, rifahının yaxşılaşmasına və davranışının dəyişməsinə nəzarət etmək və yoxlama aparmaq hüquqna malik komissiyalar öz vəzifəsini yerinə yetirmir. Bu məktəblərdə uşaqlardan birinin səhv hərəkəti üstündə kollektiv məsuliyyət prinsipi hökm sürür. Uşaqlar bu məktəblərdə cəzalara məruz qalırlar. Uşaqlar kollektiv sürətdə istirahətdən, mədəni tədbirlərdə iştirakdan, həmçinin individual şəkildə qohumları ilə görüşdən, yemək bağlamaları və məktub almaq hüquqlarından məhrum edirlər.

Maraqlı fakt ondan ibarətdir ki, ağır tərbiyə olunan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş internatda rejim heç də uşaq tərbiyə müəssisəsindəki (uşaqlar üçün həbsxana) rejimdən fərqlənmir. Uşaqlar səhər saat 7-də ayağa qalxır və saat 20-də yatağa göndərilirlər.

Uşaqlara ünvanlanmış və ya uşaqların göndərdiyi məktublar qeyri-qanuni şəkildə məktəb administrasiyası tərəfindən açılır ki, bu da özlüyündə onların şəxsi həyata malik olma hüququnun pozulması deməkdir. Uşaqların valideynlərinə, QHT-lərə və s. ünvanlanmış məktubları daxili senzuradan keçir: məktublarda saxlanma rejimindən və ya işçi heyət üzvlərindən şikayətlər olduğu halda onlar ünvanlarına göndərilir.

Yuxarıda göstərilən şəraitdə islah prosesinin mümkün olmaması faktına əlavə olaraq belə məktəblərdə saxlanan uşaqlarla böyük ehtiyac duyulmasına baxmayaraq, psixoloji reabilitasiya və səmiyyətə inteqrasiya yönündə işlər aparılmır.

Dövlətin iqtisadi problemləri şəraitində uşaqlar üçün nəzərdə tutulan cəza sistemini humanistləşdirmək və uşaq cinayətinin həqiqi səbəblərini təhlil etmək üçün maddi vəsait sərf etmək istəyi azdır; bunun əvəzinə indiyədək SSRİ-dən miras qalan «İslahetmənin Sovet metodları»ndan əl çəkməyərək, cəmiyyətin və uşaqların rifahına biganəlik göstərir.

BÖLMƏ VIII: YUVENAL ƏDLİYYƏ SİSTEMİNİN BÜTÜN MƏRHƏLƏLƏRİNDƏ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN SOSIAL REABLİTASIYASI VƏ CƏMİYYƏTƏ YENİDƏN İNTEQRASIYASI:

Yetkinlik yaşına çatmayanların sosial reabilitasiya, psixoloji məsləhətvermə və cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası Azərbaycanın hazırki yuvenal ədliyyə sistemində və BMT-nin UHK və eləcə də Uşaq Hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq uşaqların dövlət tərəfindən müdafiəsi sistemi çərçivəsində kompleks tədbirlərin görülməməsi məsələsi əsas narahatlıq doğurandır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların həbsinin mütərəqqilik və insanpərvərlik əsasında humanistləşdirilməsi (bu uğurla həyata keçiriləcəyi təqdirdə) məsələsi bütün mövcud profilaktik tədbirlər sisteminin yaradılması və bütövlükdə təhlükə şəraitində yaşayan uşaqlar və onların ailələrinə sosial müdafiə sisteminin qurulması kimi çətin vəzifə qarşısında durur. Bu gün təəssüf ki, «bəxti gətirməyən» yeniyetmə bir qayda olaraq, onu

cinayətə sövq edən həmin mühit daxilində yaşamağa məcbur edilir. Bu problem *əvvəllər də cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə üçün qeyri effektiv individual-profilaktik (preventiv) tədbirlərin vaxtında görülməməsi* kimi müəyyən edilir.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilməyən yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların sosial müşayiəti problemi mövcuddur; tədris-tərbiyə müəssisələrində və ya uşaqlar üçün həbsxanada həbs müddəti çəkib evinə qayıtmış yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin “xeyirli” ictimai müşayiəti və ya nəzarəti məsələsi həll edilməmişdir.

Azyaşlı kimi həbs edilən və 18 yaşı keçdikdən sonra azadlığa buraxılanların da xüsusi problemi vardır. Onlar bütün azadlığa buraxılanların 50-70 faizini təşkil edir. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə kommissiyalar bu «yetkin»lər üçün artıq cavabdeh deyillər. Əslində onların həbsxana divarları arxası Dünayada yaşamaq üçün tamamilə hazırlıqsız olduqlarına baxmayaraq dövlət sistemində bu insanların cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası ilə məşğul olan heç bir kəs yoxdur. İnsan hüquqları aktivistləri qeyd edirlər ki, bu «yetkin» şəxslərə də ən azından 22 yaşına qədər xüsusi müşayiət (xüsusi müdafiə) təyin etməlidir. Hal-hazırda bu cür dəstək internat məktəblərinin məzunları üçün tətbiq edilir.

Ümumilikdə azyaşlı cinayətkarların effektiv psixoloji reabilitasiyası və cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası probleminin həlli Azərbaycanın mövcud islah sisteminin yetkinlik yaşına çatmayanların cəza çəkdiyi müəssisənin uşağın yaşayış mühitinə yaxınlaşdırılması, regional və bələdiyyə orqanlarının və yuxarıda müzakirə edildiyi kimi komissiyaların səlahiyyətinin artırılması və imkanlarının genişləndirilməsinə istiqamətləndirilmiş şəkildə dəyişdirilməsi formasında ola bilər. Bu problemin həlli həm də daha vacib problemin həllinə gətirib çıxarar ki, bu da Azərbaycan Respublikasının profilaktik tədbirlər sistemi, sosial müşayiət, sosial cəhətdən təhlükədə olan uşaqların və valideynlərin və ya risk altında olan uşaqların sosial reabilitasiyasını təmin edəcək daha effektiv sosial müdafiə sisteminin yaradılmasıdır. Bu məqsədlə xüsusi sosial işçilər təlim keçməli və hər rayonda psixoloqlarla yanaşı fəaliyyət göstərməlidirlər.

Yuvenal ədliyyə sisteminin məqsəd və vəzifələri əsasında aşağıdakı mərhələlərdə sosial reabilitasiya və yenidən inteqrasiya fəaliyyətlər və psixoloji məsləhətlərə böyük ehtiyac vardır:

- ilkin ehtiyat-müdafiə tədbiri: ailədə yaşayan və cinayət işində və ya digər qanun pozuntusunda iştirakı olmayan uşaqlar, o cümlədən məktəblilər;
- İkinci dərəcəli ehtiyat tədbiri: əvvəllər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş, o cümlədən xəbərdarlıq, cərimə, saxlanma mərkəzlərindən buraxılmış və ya internatları tərk etmiş, polis, məhkəmə, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalarla üzləşmiş, və müxtəlif islah və tərbiyəvi tədbirlərin keçirilməsinə məhkum olunmuş (maarifləndirmə yolu ilə təsir, islah işləri, icma işləri, xəbərdarlıq, şərti azadlığa buraxılma və s.) uşaqlar (bu ən azından internat məktəblərindən və ya uşaq tərbiyə müəssisələrindən buraxılmış uşaqlar üçün 22 yaşına qədər tətbiq edilməlidir).

İlk növbədə ehtiyat və ya müdafiə tədbirlərini nəzərdən keçirərkən Dövlətin uşaqlar və onların hüquq və rifahının müdafiəsini BMT-nin UHK və Uşaq Hüquqları qanununda öhdəliyi əsasında təmin etməli olduğunu qeyd etmək lazımdır. Uşaqların rayon səviyyəsində müdafiəsi rayon icra hakimiyyətləri nəzdində fəaliyyət göstərən Komissiyalar tərəfindən həyata keçirilir. Bu komissiyalara uşaqların hüquqlarını qorumaq, onların davranışına nəzarət etmək, uşaqların qeyri-qanuni hərəkətlərdə iştirakının qarşısını almaq, onlara hüquqlarından istifadə etməkdə yardım etmək vəzifələri verilsə də bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən bu vəzifələrin heç birindən tam istifadə edilmir:

- Komissiyalar çox hallarda uşaqların hüquqlarını pozan yerli hakimiyyətin nəzarəti altındadır;
- Komissiyaların yalnız iki ştat işçisi – katib və psixoloq vardır ki, bunlara çox az əmək haqqı

verilərək çoxlu fəaliyyət həyata keçirmək və vəzifə öhdəlikləri yerinə yetirmək tələb olunur;

- Komissiyalara vəzifə öhdəliklərini yerinə yetirmək işində yardım etmək üçün digər mütəxəssisləri dəvət etmək hüququ verildiyinə baxmayaraq, realıqda mütəxəssislər könüllük və ya ictimai əsaslarla və ya pulsuz işləmələrinə razı olsalar belə bu qeyri-effektivdir.
- QHT-lər komissiyaların fəaliyyətinə cəlb edilmir və kənarda qalırlar. Halbuki onlar bir çox hallarda çox böyük köməklik göstərə bilərdilər.
- Komissiyaların ştat işçiləri komissiyada necə işləmək və uşaqlarla necə davranmaq barədə bacarıqlar əldə etməmiş və təlim keçməmiş və ən azından uşaqlarla iş üzrə xüsusi təhsil almamış şəxslərdir.
- Komissiyalar uşaqların hüquqlarını müdafiə etməkdən və onlara yardım göstərməkdən, ehtiyat tədbirləri görməkdən daha çox cəzalandırıcı rolunu oynayırlar.
- Komissiyalarda işləyənlərin çoxu öz vəzifə öhdəliklərini, onlara verilmiş təsir etmə və səlahiyyət səviyyəsini tam şəkildə anlamırlar. Qeyd etmək vacibdir ki, qanunun onlara verdiyi səlahiyyət çox genişdir.

Digər bir metodoloji problem uşaqlara lazımi dəstək və yardım göstərə biləcək və risk altında olan və ya əvvəllər ittiham edilmiş və ya həbsə məhkum edilmiş uşaqlar üçün reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya planları tərtib etmə işləri ilə məşğul ola biləcək sosial işçilər və ya peşəkarlar üçün bir institutun olmamasıdır.

Beynəlxalq səviyyədə dövlət və bələdiyyələr tərəfindən dəstəklənən uşaqların sosial reabilitasiyası və cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası xidmətləri olduğu halda bu təcrübə hələ Azərbaycanda tətbiq edilməmişdir.

UNİCEF və Təhsil Nazirliyi tərəfindən yaradılmış Gənclərin Resurs Mərkəzləri bu çətin vəzifənin yerinə yetirilməsinə yardım işində özünü tam şəkildə təsdiqləməsə belə, bu resurs mərkəzləri reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya və həmçinin əsasən rayonlar səviyyəsində ehtiyat tədbirlərinin təşkili üçün özül ola bilərlər.

Aydın görünür ki, QHT-lər risk altında olan uşaqlar üçün gün ərzində alternativ qayğı və ya icma əsaslı reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya xidmətlərinin yaradılması işinə aktiv şəkildə cəlb olunmalıdır. Bəzi QHT-lər risk altında olan, o cümlədən narkotik maddələrin aludəçisi olan, cinayətdən zərər çəkən və qanunu pozmuş uşaqlar üçün sosial və psixoloji reabilitasiyası ilə bağlı bir sıra müvəffəqiyyətlə həyata keçirilmiş proqramlarda iştirak etmişlər. Lakin bu proqramların müstəqil şəkildə qiymətləndirilməsi və dəyərləndirilməsi işi aparılmamışdır və nəticədə belə müvəffəqiyyətli şəkildə həyata keçirilmiş proqramların sayı artmamışdır.

Digər bir vacib aspekt isə saxlanma məntəqələrində və internat məktəblərində yerləşdirilmiş uşaqlar heç bir psixoloq məsləhəti almaması və bu yerlərdə cəza çəkdikləri müddət ərzində heç bir sosial-psixoloji reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya xidmətləri ilə təmin edilməməsidir. Qanuna əsasən azadlıqdan məhrum etmə uşağın davranışını islah etmək üçün adi qəbul edilmiş cəza deyil, əksinə son tədbir vasitəsi hesab olunduğuna baxmayaraq, bu uşaqlar üçün hələ saxlanma məntəqəsində və ya internat məktəblərində olduğu müddət ərzində başlanmalı olan və azadlığa buraxıldıqdan sonra da müəyyən müddət ərzində davam etdirilməsi və nəzarət altında saxlanması vacib olan heç bir sosial reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya xidmətləri həyata keçirilmir. Reallıqda reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya və psixoloji məsləhət xidmətləri əsasında fəaliyyət göstərən tərbiyə müəssisəsi və ya internat məktəbi olmadığına görə cinayət törətmiş uşaqların çox hissəsi azadlıqdan buraxıldıqdan sonra da daha ağır cinayətlər törədir və ya təkrar cinayətlər törədirlər.

Lakin qeyd etmək vacibdir ki, islahedici sistem işçiləri müxtəlif fəaliyyətlərin, o cümlədən teatr tamaşalı, futbol və s. idman oyunlarının təşkil olunması işi ilə məşğul olurlar. Lakin bunlar çoxu xaricdən, məsələn yerli və beynəlxalq QHT-lər tərəfindən təşəbbüs olunur və ya təşkil edilir. “Ötən zaman ərzində həbsxana yerlərindən ruhdan salıcı xəbər gəlirdi. Lakin bu ilin mart ayının 19-da Xətai rayonunda yerləşən 4 No-li qadın həbsxanasında bizim islahedici sistem üçün çox əla və qeyri-adi hadisə baş verdi. Bu həbsxanada teatr tamaşası keçirilmiş və həmin teatrda rollar elə ittiham olunanların özləri tərəfindən oynanılmışdır. Bu tədbir Britaniya Konsulluğu tərəfindən təşkil edilmişdir. Teatr haqqında bir şey qeyd olunmalıdır ki, çıxışın sonunda səhnə iştirakçıları alqışlanan və onlara diplom təqdim edilən zaman onların üzü xoşbəxtlikdən parlayırdı. Tamaşa əsərin qəhrəmanının aşağıdakı sözləri ilə tamamlanmışdır: “Sizin üçün biz yalnız məhbəsus, lakin biz də kiminsə anası, nənəsi, dostu, bacısı və qızlarıyıq.” Belə layihələri çox tez-tez həyata keçirmək lazımdır. Belə fəaliyyətlərin məhbəslərə özünü sərbəst hiss etmə, komandada işləmə, qabiliyyətlərini göstərmək...imkanı verdiyinə görə dövlət orqanları və digər təşkilatlar buna xüsusilə diqqət yetirməlidirlər.⁷⁷

BÖLMƏ IX: YAŞAMAQ, SAĞ QALMA VƏ İNKİŞAF HÜQUQU

Uşaqlar arasında sui-qəsd hallarının göstəricisi bir çox mütəxəssislər tərəfindən çox yüksək sayılır. BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi hələ 1997-ci ildə Azərbaycan hökumətinə uşaqlarla bağlı intiharların sayının dəqiqləşdirilməsi və bu məsələyə ciddi nəzarət etməyi tövsiyə etmişdir. Lakin buna baxmayaraq dövlət bu sahədə heç bir statistik məlumatla malik deyil və bununla bağlı bir iş görməmişdir. Məhz buna görə uşaqlar arasında olan intiharların sayı və səbəbini müəyyənləşdirmək mümkün olmamışdır.

Küçədə yaşayışlayan uşaqların yaşamaq, xilas olmaq və inkişaf hüququnun qorunması üçün dövlət tərəfindən lazımi diqqət yetirilmir. Küçədə yaşayışlayan bu uşaqlar üçün heç bir əsaslı reabilitasiya, tibbi müalicə, cəmiyyətə yenidən inteqrasiya və təhsil proqramı həyata keçirilmir.

Qanunu pozmuş uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş bütün sistem daxilində ümumi vəziyyət uşağın yaşamaq, xilas olma, təhlükəsizlik və inkişaf hüquqlarının qorunması üçün tam tədbirlər silsiləsi təklif etmir (yuxarıda göstərilmiş müvafiq bölmələrə baxın).

Uşaqlar yaşlılar tərəfindən törədilmiş müxtəlif cinayətlərin qurbanlarına çevrilmək riski altındadırlar. Zorakılığa məruz qalmış, istismar edilmiş, cinsi zorakılığa məruz qalmış, döyülmüş, işgəncə verilmiş, öldürülmüş və digər cinayətlərin qurbanı olmuş uşaqların dəqiq sayını demək çətin olsa da, qəzetlərin verdiyi təhlillər bunun Dövlət üçün ən vacib və iri miqyaslı problem olduğunu söyləmək üçün kifayət qədər əsas verir. Uşaqlara qarşı törədilmiş cinayət işləri barədə qəzetlərdə verilən gündəlik hesabatlar və məhkəmələr və Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən verilmiş məlumatlar əvvəlki illərə nisbətən artmışdır. Lakin effektiv psixoloji, ictimai reabilitasiya sistemi müəyyən edilməmişdir və cinayət qurbanı olmuş uşaqlar üçün heç bir dəstək sistemi yoxdur. AR-nın CM və CPM-nin uşaqlara və onların ailələrinə kompensasiyanın ödənilməsi və həmçinin zərəçəkənlərin psixoloji reabilitasiyası üçün lazımi təminat verilsə də, bu tətbiq edilmir. Uşaqların çoxu heç bir dəstək və hətta tibbi xidmət göstərilmədən sadəcə validiyələrinin və ya qohumlarının öhdəsinə buraxılmışdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiyalar və qəyyumluq və övladlığa götürülmə üzrə Komissiyalar tərəfindən uşaqların həyatı barədə monitoring və dəyərləndirmənin

⁷⁷ “İslahatlar nəyə görə lazımdır”, Sevinc Əliyeva, “Həbsxanaların Müşahidəsi” - Azərbaycan Assosiyasiyası, 2005 (www.azpenalreform.org)

aparılmaması ölkədə uşaqların vəziyyətinə böyük mənfi təsir göstərir.

Ata öz qızını zorladı

“Ağır cinayətlər üzrə məhkəmə tərəfindən 16 yaşlı qız uşağının zorlanması cinayət işinə baxılıb. Məhkəmə ataya 15 il həbs cəzası çəkmişdir. X-in atası onu 12 yaşında olarkən zorlamış və son dörd il ərzində həftədə 2-3 dəfə mütəmadi şəkildə zorlamışdır.

X-in anası 1996-cı ildə vəfat etmişdir və bir müddət nənə-babası ilə yaşadıqdan sonra X və onun qardaşı nənə-babasından alınaraq atasının təzə evinə aparılmışdır. Atası ona 2000-ci ildən məktəbə getməyi qadağan etmiş və yarım ildən sonra onu ilk dəfə zorlamışdır. O qıza bu barədə heç kimə deməməyi tapşırılmış və əks təqdirdə öldürəcəyi barədə xəbərdarlıq etmişdir. Əgər uşaqlar imkan tapıb evdən qaçaraq nənə-babalarının yanına qaçmasaydılar bu uzun müddət davam edə bilərdi. Uşaqların nənə-babası polis çağırmış və ataları polis tərəfindən tutulmuşdur. İndi o, həbsxanada 15 il cəza çəkəcək. o burada dustaqların CM-nin uşaqları zorlama maddəsi üzrə məhkum edilmiş şəxsləri xoşlamadıqlarına görə ciddi problemlə üzləşə bilər.”⁷⁸

Yuxarıda göstərilmiş cinayət işinin öyrənilməsindən görünür ki, komissiyalar tərəfindən qanuni monitorinqin aparılmaması və həmçinin məktəb və ya qonşular tərəfindən heç bir tədbirin görülməməsi uşaqlara çox ciddi mənfi təsir göstərmişdir. Yuxarıda göstərilən cinayət işi kimi çox sayda belə cinayət işləri vardır ki, buda Azərbaycanda uşaq müdafiə sisteminin olmamasının, yerli səviyyələrdə komissiyaların işinin qeyri-effektivliyi və ölkə səviyyəsində koordinasiyanın olmamasının nəticəsidir. Bu dəyişilməsi və təkmilləşdirilməsi lazım olan hazırkı sistemin bacarıqsızlığının nəticəsidir.

BÖLMƏ X: YUVENAL ƏDLİYYƏ SİSTEMİNİN BÜTÜN MƏRHƏLƏLƏRİNDƏ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRİN MÜVAFİQ İNFORMASIYA ALMAQ HÜQUQU

Uşaqların dövlət qurumlarından informasiya almaq üçün müraciət etməsini stimullaşdıran heç bir xüsusi prosedura yoxdur; bu barədə hətta heç müzakirə belə getməyib. Nəzəri cəhətdən informasiya ala bilmək üçün heç bir yaş həddi yoxdur.

Polis tərəfindən tutulma və istintaq zamanı uşaqlar çox vaxt öz hüquqları haqqında məlumatlandırılmırlar ki, bu da bir çox insan hüquqları pozuntusuna gətirib çıxarır. Həbs edilmiş və ya ittiham edilmiş uşağın hüquqları haqqında məlumat ona yazılı şəkildə bildirilmir və heç bir onların malik olduqları hüquqlar barədə uşaqlara məxsusi və ya yararlı tərzdə təsvir edə biləcək plakat və broşürələr yoxdur. Məhkəmə dinləmələrinin əvvəlində hakimlər ittiham edilən şəxsin hüquqlarının izah edir, lakin çox hallarda bu çox formal şəkildə və tez edilir və uşaqların çoxu hakimin danışdığı hüquqi dili anlamırlar. Uşaqlarla bağlı cinayət işlərinin yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar tərəfindən dinləmələri zamanı nə hüquqlar, nə də ki, prosedur qaydaları izah edilir. Uşaqların hüquqlarının müdafiə mexanizmi haqqında əhali arasında məlumat demək olar ki yoxdur.

Qanuna əsasən Ombudsmana, Məhkəmələrə, Prezidentə, QHT və yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaya, Prezident yanında Əfv komissiyasına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə şikayət və ya appelyasiya vermək hüququ verildiyinə baxmayaraq uşaqlar

⁷⁸ “Zerkalo” qəzeti, No 86, 7 may 2005

hüquqlarını, bunu necə etmək lazım olduğunu bilmirlər və bu barədə uşaqların saxlanıldığı yerlərdə onlara yardım edəcək heç bir kəs yoxdur. Bir sıra QHT-lər uşaqlara müxtəlif dövlət orqanlarına təqdim etmək üçün şikayət ərizələrinin, appelyasiyaların, müraciətlərin və digər sənədlərin hazırlanmasında köməklik göstərmişlər. Bir sıra QHT-lər yay düşərgələri, debat proqramları, həmyaşıddan-həmyaşıda tədris proqramları vasitəsilə uşaqlara hüquqların öyrədilməsini həyata keçirirlər. Lakin aydındır ki, bu kifayət etmir və mövcud olan ehtiyacları heç ödəmir. Uşaqların müstəqil müdafiə, monitorinq və hüquqlarının təmsil olunması ilə bağlı lazımı yardım göstərmək üçün xüsusi mexanizm yaradılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında Uşaqların Hüquqları üzrə Ombudsman və ya Uşaq Hüquqları üzrə Komissarın yaradılmasına olan ehtiyac böyükdür və bu təsisatın yaradılması hələ 1997-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən tövsiyə edilmişdir.

BÖLMƏ XI: YUVENAL ƏDLİYYƏ ADMINİSTRASIYASI DAXİLİNDƏ İŞGƏNCƏDƏN, QEYRİ-İNSANİ VƏ YA ALÇALDICI DAVRANIŞDAN VƏ YA CƏZADAN MÜDAFİƏ

Hesabat dövrü ərzində əldə olunan nailiyyətlərin biri Cinayət Məcəlləsi və Cinayət Prosesual Məcəlləsinin qəbulu olmuşdur ki, onlar 2000-ci ildən qüvvəyə minmişdir. Məcəlləyə BMT-nin İşgəncə Əleyhinə Konvensiyasının 1-ci maddəsində göstərilən işgəncə anlayışına eyni olan anlayış daxil edilmişdir. Lakin burada bəzi ciddi elementlər çatışmır; məsələn üçüncü şəxsə qarşı hər hansı təzyiğin göstərilməsi barədə Məcəllədə məlumat verilməmişdir.

İşgəncə hələ də geniş surətdə yayılmaqdadır və başlıca insan hüquqları problemidir. Uşaqlar və gənclər çox hallarda işgəncə və qəddar münasibətə məruz qalırlar. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün olan həbsxanalarda aparılmış müsahibələrə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanların təxminən 75 faizi məhkəməyə qədər saxlanma mərhələsində və polis saxlama kameralarında olduqları müddət ərzində döyüldüklərini və hədələndiyini və yalnız 5 faizi isə işgəncə və alçaldıcı davranışa məruz qalmadığını söyləmişdir. Fiziki zorakılığa məruz qalanların çoxu bunun həbs edildikləri gündən sonrakı iki gün ərzində baş verdiyini söyləmişdir. Yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəməyə qədər saxlanma ilə bağlı başlarına gələnləri nəql etməyə ehtiyat etdiklərini nəzərə alaraq bu faiz göstəriciləri bu tipli münasibətin baş vermə hallarını dəqiq göstərməyə bilər.

Cinayəti törətməyi boynuna almağa və bəlkə də heç törətmiş olmadıqları cinayətə görə məsuliyyət daşımağa məcbur etmək məqsədilə polis uşaqlara qarşı fiziki zorakılıq və hədə-qorxu işlədir. İşgəncə hallarının çoxu uşağın polis nəzarətində olduğu, Daxili İşlər Nazirliyinin poli məntəqələri və Müvəqqəti Saxlanma Müəssisələrində (SİZO) saxlanıldığı dövr ərzində baş verir. Ailə üzvləri ilə görüşə razılıq almaq üçün, həbs edilmiş şəxslər təhqiqatçıdan icazə almalıdırlar. Təcridxanada olan uşaqların heç biri həbs edildikdən dərhal sonar vəkillə təmin olunduqlarını söyləmişdir. Şübhəli bilinənlərin çoxu vəkillə ittihamın rəsmi şəkildə bildirildiyi vaxt və ya məhkəmə zalında hökmün oxunduğu zaman görürlər. Uşaqların çoxunun bildirdiyinə görə onlar vəkilləri yalnız iki dəfə, təhqiqatın əvvəlində və bir də məhkəmədə görüblər. Onlar vəkillin münasibətinin çox formal olduğunu qeyd etmişlər. Bəzi hallarda vəkillər yalnız məhkəmə saatlarında görünmüş və ittiham edilən uşaqla heç vaxt ayrıca söhbətlər aparmamışdır. Həmçinin etiraf edilməlidir ki, çox vaxt müdafie vəkilləri tərəfindən verilmiş hüquqi konsultasiya (xüsusilə az zəhmət haqqı verilən hallarda) çox aşağı səviyyədə aparılır.

Mövcud şikayət proseduraları çox uzun və qeyri-kafidir. Uşaqlar və onların validiyələri polisin «əvəz çıxacağından» (və ya qəddarlığın daha da artacağından) ehtiyatlanaraq prokurora və ya digər orqanlara şikayət etməyə qorxurlar. Çox vaxt prokurorlar və yüksək çinli Daxili İşlər Nazirliyi məmurları hər hansı bir bəyanatı inkar edir və işgəncənin heç bir halda sübut olunmadığını bildirir.

Əgər ittiham edilmiş şəxs məhkəmə dinləməsi zamanı ifadə verərək hər hansı bir işgəncə halının olduğunu bildirsə və ya hüquq mühafizə orqanları tərəfindən işgəncə verildiyini və ya alçaldıcı davranışa məruz qaldığını bildirsə, onda hakim yalnız haqqında danışılan polis məmurundan ifadə istəyəcəkdir. Belə halda, məmur gücün tətbiq edildiyini rəsmi şəkildə inkar edir və məhkəmə dinləməsi davam etdirilir. Müdafie vəkilləri və insan hüquqları təşkilatları iddia edirlər ki, bu praktika çox geniş yayılmışdır və işgəncə ilə bağlı heç bir lazımı təhqiqat aparılmamışdır.

Qeyd etmək vacibdir ki, vəkil və ya uşaq işgəncə və ya qeyri-insani münasibət olduqda tibbi və ya digər psixoloji ekspertin təmin olunmasını tələb edə bilər, lakin yenə də ekspertizanın həyata keçirilməsi və onun

rəyinin öyrənilməsi təhqiqatçı, prokuror və əgər həmin şəxs məhkəməyə müraciət edibsə hakim tərəfindən tsdiqlənir. Aydın ki, maraqlı olmayan tərəflər kimi çıxış edən polis və prokurorluq orqanlarının işçiləri müstəqil ekspertizanın aparılması təklifini rədd edir və ya onun ləngidir. Şikayətin və ya ekspertizanın dəvət edilməsi ilə bağlı rəsmi müraciət hakimə çatana kimi tibbi və edilmiş digər ekspertizanın aşkar edə biləcəyi heç bir şey qalmır. Həmçinin uşaq və vəkil tibbi ekspertizanı öz vəsaiti hesabına sifariş verə bilər lakin təhqiqatçı və hakimi onların qərarını nəzərə almaya bilər. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq vəziyyətin dəyişdirilməsi, və işgəncə, alçaldıcı və qeyri-insani münasibət hallarında uşağa təcili əlac edilməsi üçün, tibbi ekspertizanın keçirilməsi və uşağa lazımı dəstəyin verilməsi, ictimai monitorinqin aparılması imkanının verilməsi barədə meydana çıxan və narahatçılıq törədən məsələdir.

Dövlət uşaq tərbiyə müəssisələri

Uşaq evləri və xüsusi islah məktəbləri kimi müxtəlif müəssisələrdə cəzalar çox vaxt alçaldıcı münasibətlə həyata keçirilir. Qayda və cəzaların aydın şəkildə müəyyən edilməməsi anlaşılmaqlıq sistemi və xaosla nəticələnmişdir. QHT Alyansı və onun üzvləri tərəfindən 2001-2005-ci illər ərzində aparılan monitorinq zamanı səfər edilmiş uşaq evlərində bildirildiyinə görə aşağıdakı cəza növləri tətbiq edilmişdir: döyülmə, kəmərlə vurma, dizləri üstə yeriməyə məcbur etmə, başın arxasına vurma, yeməyə gecikdiyi təqdirdə yeməyin verilməməsi. Bütün müəssisələrdə cəza kimi əl əməyindən istifadə olunur: yeri, ayaqyolunu, heyvanlar bayıra getdikdən sonra təmizləmə və döşəməni yumaq. Bir müəssisədə bəzi uşaqlar günün qalan hissəsi ərzində çarpayıda qalmaq; digər bir müəssisədə isə uşaqların bağlı qapı arxasında anbarda saxlanması cəzaları tətbiq edilməsi barədə məlumatlar əldə edilmişdir.

Kollektiv surətdə cəzalandırılmadan çox tez-tez istifadə olunur; əgər bir uşaq tabeçilik göstərmirsə, onda bütün sinif cəzalandırılır. Uşaqlar bildirmişlər ki, çox vaxt onlar tərbiyəçi ilə razı olmadıqlarına görə cəzalandırılırlar. Eyni vəziyyət bütün uşaq evləri və məktəblərdə bildirilib. Heç bir qüvvəyə minən şikayət proseduralarının olmaması uşaqları qəddar rəftar barədə şikayət etmək imkanından məhrum edir və müəssisələrdə uşaqların müdafiəsi üçün heç bir tədbir görülmür. Heç bir müstəqil müşahidəçi və ya qurum vəziyyətin monitorinqini aparmır və belə halların qarşısını almaq və uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üçün heç bir lazımi fəaliyyət həyata keçirilmir. Bunları həyata keçirmək hüququ verilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar reallıqda qanunla üzərinə düşən öhdəlikləri yerinə yetirmirlər.

BÖLMƏ XII: AZƏRBAYCANDA YUVENAL ƏDLİYYƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏQSƏDİLƏ BEYNƏLXALQ STANDARTLARIN TƏTBİQİ

Beləliklə bütün yuvenal ədliyyə sisteminin əsas problemləri hazırki sistemin islahedici xarakterdən çox cəzalandırıcı xarakter daşmasıdır. Yuvenal ədliyyə sistemində dəyişikliklər elə edilməlidir ki, onlar uşaqlara qarşı islahedici ədliyyə təmin etsin. Təklif olunur ki, bu xüsusi yeni bir yuvenal ədliyyə orqanı – Azərbaycanca Yuvenal və ya Ailə Məhkəmələri yaradılması yolu ilə həyata keçirilsin. Bu məhkəmələrdə yuvenal ədliyyənin administrasiyası barədə olan beynəlxalq standart və qaydalar üzrə xüsusi təlim və hazırlıq keçmiş və uşaqlarla tamamilə başqa bir qaydada rəftar etmə sahəsində lazımı bacarıq və təcrübəyə malik təhsilli və bilikli hakimlər işləməlidir. Eyni zamanda yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə məqsədyönlü tədbirlər görülməlidir. Ümumiyyətlə yuvenal ədliyyə sisteminin inkişafında QHT-lərin və ictimaiyyətin geniş iştirakı təmin edilməlidir. QHT-lərin rolu həm polis orqanları, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar, qəyyumluq və övladlığa götürmə komissiyalarına texniki dəstəyin göstərilməsi, onların fəaliyyəti üzərində ictimai nəzarətin və ya monitorinqin keçirilməsi vasitəsi ilə və həmçinin yuvenal ədliyyə sisteminə daxil olmuş uşaqların bütün mərhələlərdə psixososial reabilitasiyası və cəmiyyətə inteqrasiyası və riskli uşaq və ailələrə ünvanlı yardım proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi vasitəsilə təmin edilməlidir.

İctimai həyatın bu vacib sahəsində islahatın aparılmasında mümkün addım Yuvenal Ədliyyə və Yuvenal Ədliyyənin administrasiyasında orqanlar haqqında yeni qanunun tətbiq edilməsidir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət işlərində həbsə qədər, həbs zamanı, məhkəməyə qədər, məhkəmə zamanı və saxlanma zamanı proseduralarından başlayaraq bütün proseduraların müəyyən edilməsini təmin edəcək və eyni zamanda xüsusi psixososial reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya, önləyici və ya profilaktik tədbirlərin geniş yer tutduğu belə ayrıca qanuna ehtiyac vardır.

12.1: Azərbaycanca yuvenal ədliyyə administrasiyasının təkmilləşdirilməsi üçün ümumi tövsiyələr

- *Yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakçısı olduğu cinayət halları ilə məşğul olan hüquq sistemini yeniləmək və qanunvericiliyə əlavələr etmək. Bu əlavələrin əsas məğzi yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işləri üzrə fəaliyyəti təsvir edən qanun maddələrini AR-nın CM və CPM-dən çıxarılaraq ayrıca Yuvenal Cinayət Məcəlləsi və Yuvenal Cinayət Prosesual Məcəlləsi şəklində həyata keçirilməsinin təmin etməkdir.*
- *Ayrıca yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmələr və ya Ailə Məhkəmələri yaratmaq və ya mövcud məhkəmələr çərçivəsində hakimlərin tam ixtisaslaşdırılmasını aparmaq.*
- *yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların bütün cəza təyinedici funksiyalarının alınmış yuvenal məhkəmələrə və ixtisaslaşdırılmış hakimlər tərəfindən həyata keçirilməsi üçün verilməsini təmin etmək. Komissiyaların iş fəaliyyətini daha çox ehtiyac içində və ya riskli uşaq və ailələrə yardım etmək və xüsusi önləyici – preventiv tədbirlərin görülməsinə yönəltmək.*
- *Uşaqların xüsusi islahedici məktəblərə göndərilməsi səlahiyyətini məhkəmələrə vermək və yetkinlik yaşına çatmayanların reabilitasiya və adaptasiya mərkəzlərinə göndərilməsi səlahiyyətini isə məhkəmə və komissiyalara vermək.*
- *Oğurluq, soyqunçuluq, qarət və s. (adam öldürmə halları istisna olmaqla) bu kimi cinayətlərə görə uşaqların yuvenal həsbxanaya deyil tərbiyəvi yarım açıq tipli internatlara göndərilməsini təmin etmək;*
- *Xüsusi islahedici məktəblərin beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün açıq və yarım-açıq tipli tədris müəssisələrinə çevirmək və onlar üzərində ictimai nəzarəti təmin etmək (məsələn, Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsman və ya xüsusi ictimai şuraların yaradılması və ya QHT-lərin müstəqil şəkildə monitorinqini alqışlayan tədbirlər vasitəsilə);*
- *Məhkəməyə qədər saxlanmadan yalnız müstəsna hallarda istifadə olunmasını təmin etmək;*

- *Uşağın ittiham edildiyi cinayətin ağırlıq dərəcəsi məhkəməyə qədər həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi üçün yeganə səbəb kimi qəbul edilməməlidir;*
- *Məhkəməyə qədər saxlanma məntəqələrində, o cümlədən Daxili İşlər Nazirliyinin Müvəqqəti Saxlama Müəssisələrində (KPZ) şəraiti təcili surətdə yaxşılaşdırmaq və orada uşaqlar üçün yararlı şəraitin yaradılmasını təmin etmək;*
- *Məhkəməyə qədər saxlanma məntəqələrində saxlanma müddətinin mümkün qədər az olmasını və uşaqların bütün dərəcələrdə yaşlılardan ayrı və daha az müddət ərzində saxlanmasını təmin etmək;*
- *18-25 yaşlı gənc cinayətkarları yerləşdirmək üçün ayrıca qurum kimi Gənclər üçün xüsusi Həbsxana yaradılmalıdır;*
- *Yuvenal həbsxanada olarkən 18 yaşı tamam olmuş uşaqlar yaşlılar üçün olan həbsxanalara keçirilməməlidirlər. Bu uşaqlar üçün xüsusi reabilitasiya və islahedici tədbirlər həyata keçirilməli və ya gənc cinayətkarlar üçün olan xüsusi cəza müəssisələri yaradıldığı təqdirdə ora göndərilməlidirlər.*

12.2.: Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə mühakimənin həyata keçirilməsi:

- *Yetkinlik yaşına çatmayanların iştirak etdiyi cinayət işlərinin Ali, Apeyasiya Məhkəməsi və yerli məhkəmələr tərəfindən təhqiqatı ilə əlaqədar tövsiyələrin həyatə keçirilməsinin müntəzəm və effektiv şəkildə monitorinqini təmin etmək;*
- *Uşaqların iştirakçısı olduğu hər hansı istintaq zamanı (şahid, ittiham olunan və ya zərərçəkən qismində) uşağın təmsilçilərinin (valideynlər, müəllim, psixoloq) iştirakını təmin etmək üçün Cinayət Prosesual Məcəlləsinə mühüm dəyişikliklər etmək;*
- *Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün nəzərdə tutulmuş mümkün cəzalar siyahısını təzələmək və 14-16 yaşlı uşaqlar üçün digər mümkün cəzalar (azadlıqdan məhrumetmə maksimum hallarda istisna edilməklə) təqdim etmək;*
- *Cinayət qanunvericiliyinə yenidən baxmaq və onu davamlı humanistləşdirmək;*
- *Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün, xüsusilə oğurluq və maşın oğurluq halları üçün tətbiq olunan cəza müddətinin təcili surətdə qısaltmaq;*
- *Vaxtdan səmərəli istifadə və məhkəmə prosesinin yekunlaşması məqsədilə ədalətli məhkəmə prosesi prinsiplərinə riayət olunmasını təmin etmək;*
- *Cinayət Prosesual qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etmək və ilkin istintaqdan qabaq izahat alma praktikasını ləğv etmək və buna nəzarəti artırmaq;*
- *Məhkəmə dinləmələri zamanı ittiham edilən uşaqların dəmir barmaqlıqlar arxasında saxlanmasını aradan qaldırmaq da daxil olmaqla məhkəmə zalında mühiti dəyişmək;*
- *Lazım gələndə cinayət işinin təhqiqatının bütün mərhələlərində uşaqlara keyfiyyətli tərcümə xidməti göstərilməsini təmin etmək.*
- *Məhkəmə prosesi, ittiham və s. prosedur haqqında və sənədlərdə yazılanları daha aydın və sadə dildə uşağa başa salmaq məqsədilə xüsusi tədbirlər görmək;*
- *Hakim-namizədlərin seçilmə prosesinə yenidən baxmaq. Yuvenal ədliyyə sistemi hakimləri olacaq şəxslərin seçilməsində istifadə olunan testlərə UHK və BMT-nin yuvenal ədliyyə barədə olan beynəlxalq standart qaydaları, həmçinin Tokio qaydaları, Riyad prinsipləri ilə ilgili suallardan daha çox daxil etmək;*

12.3: Məhkəmə, Polis, Hüquqşünaslar, Prokurorlar, tərbiyəçilər və islahedici müəssisələrin işçi heyətinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı tövsiyələr:

- *Məhkəmələr və mühakimə prosesində iştirak edən bütün tərəflər üçün UHK və digər beynəlxalq insan hüquqları alətlərindən necə istifadə etmək lazım olduğu barədə qayda və nizamnamələr hazırlamaq;*
- *Yerli və ya beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq çərçivəsində hakimlər, yetkinlik yaşına çatmayanlarla iş üzrə komissiyalar, prokurorlar, polis məmurları və müdafiə vəkilləri üçün UHK və onun yerli hüquq sistemində və BMT-nin yuvenal ədliyyənin administrasiyası ilə bağlı beynəlxalq standartları, o cümlədən BMT-nin yuvenal ədliyyənin administrasiyası ilə bağlı standartları (Pekin Qaydaları), Roma Prinsipləri,*

Riyad Prinsipləri, Tokyo Prinsipləri üzrə hərtərəfli təlim təşkil etmək;

- *Azadlığın məhdudlaşdırılması və azadlıqdan məhrum etmə yerlərinin hamısında ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi və məhkum və ya ittiham edilmişlər tərəfindən effektiv şikayət mexanizmlərinin yaradılması və təmin edilməsinə stimül yaratmaq;*
- *Fəaliyyətidə olan hüquqşünasların, hakimlərin, polis məmurlarının və komissiya nümayəndələrinin yuvenal ədliyyə sistemi sahəsində bilik və bacarıqların əldə edilməsi məqsədilə ixtisasartırma kursları təşkil etmək;*
- *Gələcək hüquqşünasların, hakimlərin, polis məmurlarının və komissiya nümayəndələrinin ali məktəb təhsilinin bir hissəsi kimi yuvenal ədliyyə ilə bağlı dərslər və ya mövcud dərslər cədvəlinə əlavə saatların daxil edilməsi;*
- *Azərbaycanın bir neçə rayonunda yuvenal ədliyyənin vacib mexanizmi kimi pilot Yetkinlik Yaşına Çatmayanların işlərinə baxan Məhkəmələr yaratmaq;*
- *Ədliyyə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, hakimlər və prokurorluq, sosial (ictimai) işçilər, QHT-lər, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar üçün yuvenal ədliyyənin bütün aspektləri barədə təhsil və təlim proqramları təşkil etmək;*
- *Ədliyyə sisteminin təhsil, sosial müdafiə və tərbiyə-islah bölmələri arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım işini təşkil etmək. Bura qanunu pozmuş uşaqlar üçün təhsil müəssisələri, qapalı tipli islah mərkəzləri və ağır tərbiyə olunan uşaqlar üçün xüsusi müəssisələr və bu qruplardan olan uşaqlar üçün psixososial reabilitasiya və cəmiyyətə yenidən inteqrasiya mərkəzləri daxil olmalıdır;*
- *Təcridxanalarda (SİZO) saxlanma müddətinin uşaqlar üçün yaşlılarla müqayisədə azaldılması;*
- *Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən uşaqlar üzərində nəzarət və ya ev dustağı cəzalarının həbs etmə və təcridxana və ya müvəqqəti saxlanma yerlərinə göndərilməsi tədbirlərinə alternativ kimi tətbiq edilməsi üçün qanunda müvafiq təminat və prinsiplər əlavə etmək;*
- *Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən uşağın təcridxanaya deyil, **borstala** (müəllimi, psixoloqları olan və valideynlərlə görüşmək imkanı verən "təcridxana" tipli təhsil müəssisəsi) yerləşdirilməsini qanunla təmin etmək;*
- *Vəkillərin fəaliyyətinin monitorinqinin aparılmasını təmin etmək və uşağın hüquqlarının Azərbaycan Respublikası Vəkillər haqda Qanunla pozulduğu halda lazımı təhqiqatların aparılma təşəbbüsünü irəli sürmək;*
- *Yuvenal Ədliyyə sisteminin bütün mərhələlərində dövlət orqanları nümayəndələri tərəfindən törədilən işgəncə və qeyri-insani münasibət hallarını təhqiq etmək və günahkar məmurların məhkəməyə çıxarılaraq cəzalandırılmasını və zərərçəkən uşağa müvafiq kompensasiyanın ödənilməsi istiqamətində konkret tədbirlər planı hazırlamaq və qanuna dəyişiklik etmək;*
- *Yuvenal ədliyyə sisteminin hissəsi olan bütün növ institutlarda vətəndaş hüquq və azadlıqları haqqında məlumatlar yaymaq, qeyri-qanuni senzuranı ləğv etmək, gündəlik cədvəli uşaqların şəxsi həyat hüququnun gözlənilməsi üçün təzələmək;*
- *Polisdə və müəssisələrdə məlumat lifletləri və plakatları vasitəsilə informasiya əldə etməni təmin etmək;*
- *Dövlət Uşaq Müəssisələrdə uşaq hüquqlarının təbliğ edilməsini təmin etmək və uşaqların hüquqlarının təmin edilməsinin müəssisənin administrasiyası və digər işçi heyətindən asılılığını azaltmaq məqsədilə həmin müəssisələrin nizamnamələri və iş qaydaları haqqında məlumatı uşaqlar arasında yaymaq və həmin müəssisələr üzərində ictimai nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmək.*
- *Polisin tərəfindən törədilən işgəncənin qarısını almaq üçün onların fəaliyyət kriteriyalarını dəyişmək və onların fəaliyyəti üzərində ictimai nəzarəti gücləndirmək;*
- *Vəkillə təmin olunmanı və cinayət işi təhqiqatının bütün mərhələlərində, xüsusilə azadlıqdan məhrum edilmə qətimkan tədbiri tətbiq edildiyi hallarda uşağın ailəsi ilə əlaqə yaradılmasını təmin etmək;*
- *Vəkillərin fəaliyyətlərini həyata keçirərkən etik davranışları və uşağın müdafiəsi üçün istintaq zaman və məhkəmə dinləmələri zamanı fəaliyyəti və ya fəaliyyətsizliyi araşdırılmalı və bu istiqamətdə xüsusi tədbirlər*

görülməlidir;

- Uşaq tərbiyə müəssisəsində cəzaçəkmən uşaqların öz valideynləri, qohumları və ya hüquqi təmsilçiləri ilə görüşməsi üçün və onların uşaqların yanında 3 gün ərzində qala bilməsi üçün qaydalar qəbul edilməli və müvafiq şərait yaradılmalıdır.
- Qadınlar üçün həbsxanada saxlanılan iki qız uşağı üçün həmin həbsxana nəzdində lakin ayrıca olaraq xüsusi qızlar həbsxanası yaradılmalıdır;
- Hal-hazırda qadınlar üçün həbsxanada saxlanılan qız uşaqları üçün xüsusi məktəb açılmalı və ya həbsxananın yaxınlığında fəaliyyət göstərən orta ümumtəhsil məktəbi vasitəsilə onlar üçün dərslər təşkil edilməlidir. Bununla da uşaqlar məktəbə gedər və ya təhsil ala bilərlər.
- Müvəqqəti Saxlanma Müəssisələrində və digər müəssisələrdə səhiyyə və sanitariya şəraitini yaxşılaşdırmaq və sivil cəmiyyət tərəfindən monitorinqin mümkünliyünü təmin etmək;
- Oğlanlar üçün tərbiyə müəssisəsində isə uşaqların valideynləri ilə görüşlərinin təşkili üçün xüsusi otaqlar yaradılmalı və valideynlərin uşaqları ilə 3 gün müddətində qalması üçün müvafiq şərait yaradılmalıdır.
- Qadın həbsxanasında saxlanılan anaların uşaqları ilə görüşlərinin mütəmadi təşkil edilməsi üçün həbsxanaya ayrılan büdcəyə məhz bununla bağlı maliyyə vəsaiti əlavə olunmalıdır.

12.4.: Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində praktiki tövsiyələr:

- Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların təcili şəkildə əlverişsiz şəraitdə yaşayan uşaqlar və ailələrə, yəni risk altında olan uşaqlara praktiki dəstək vermək işinə və önləyici preventiv tədbirlərin görülməsinə yönəltmək;
- hər bir komissiyaya ən azı 5 ştat işçi götürülməlidir: komissiyanın rəhbəri – bu ixtisaslı hüquqşünas və ya sosial işçi ola bilər (bir çox digər «daha vacib» vəzifə və məsuliyyətləri olan Mer müavini deyil, tamamilə komissiyanın işi ilə məşğul olan şəxs); psixoloq, iki sosial işçi və ya komissiyanın rəhbərinin ixtisasından asılı olaraq bir sosial işçi və bir hüquqşünas və fayllara, arxivə, informasiyanın yayılması və s. işlərə baxan katib və ya ofis meneceri.
- Komissiyalar şəhərin Merinə və Bələdiyyələrə, Nazirlər Kabinetinə rüblük hesabatlar verən müstəqil fəaliyyət göstərən qurum olmalıdır. Onlar həmçinin bu hesabatı həm ictimaiyyətə, həm də uşaq hüquqlarının müdafiəsi və monitorinqi üçün yaradılması lazım gələnlər Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsmana təqdim etməlidirlər.
- Komissiyanın işçi heyəti uşaqlarla iş sahəsində peşəkar, təlimli, bilikli, bacarıqlı və təcrübəli olmalıdırlar;
- Komissiyalardan qərar qəbul etmə səlahiyyəti alınmalı və məhkəmələrə verilməlidir ki, burada hakimlər hansı halda uşaq barədə hansı tədbirin görülmə tədbirini qərar verə bilərlər. Yəni məsələn komissiya psixoloq sifətində çıxış edərək uşağın qapalı tipli tədris müəssisəsinə göndərilməsi barədə qərarvermə halı tamamilə aradan götürülməlidir;
- Xüsusi elektron məlumat bazası yaradılmalı və Dövlət Statistika Komitəsindən tələb edilməlidir ki, icra hakimiyyətləri tərəfindən doldurulmuş formalara komissiyaların məşğul olduğu uşaqların statistik göstəricisi əlavə edilsin. Bu mövcud vəziyyətə nəzarət etməyə, müəyyən rayonlarda bəzən gizlədilmiş və ya gizli qalmış problemləri aşkara çıxarmağa və həmçinin Komissiyanın da işinin keyfiyyətinin monitorinqini aparmağa kömək edəcək;
- Nazirlər Kabineti tərəfindən xüsusi monitorinq qrupu və ya Milli Məclis tərəfindən Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsman yaradılsa, bu müstəqil şəkildə uşaqlarla, onların valideynləri ilə ünsiyyət, oxuduqları məktəb, polis məmurları və digər maraqlı tərəflər vasitəsilə rayonlarda komissiyaların işinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malik olaraq onların fəaliyyətini əlaqələndirə bilər.

12.5.: BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının və yuvenal ədliyyə ilə bağlı digər beynəlxalq

sənədlərin tətbiqi ilə bağlı:

- UHK-nın tətbiqi ilə bağlı monitoring tədbirlərini bütün uyğun dövlət orqanları vasitəsilə gücləndirmək;
- Uşaqların hüquqlarını müdafiə etmək və dövlət orqanlarının fəaliyyətini müstəqil şəkildə monitoring etmək və uşaqlardan qəbul edilmiş şikayətlərə baxaraq uşaqların pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək məqsədilə hələ 1997-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi tərəfindən Azərbaycan hökumətinə tövsiyyə edilmiş Uşaq Hüquqları üzrə Ombudsman yaradılmalıdır;
- UHK-nın tətbiqinin monitoringinin QHT-lər tərəfindən aparılmasını stimullaşdırmaq. Xüsusi diqqət QHT-lərin aşağıdakı institut və ya təsisatlarda təmsil olunmalarına yönəldilməlidir: Daxili İşlər Nazirliyinin Müvəqqəti Saxlanma Müəssisələri, Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəməyə qədər Saxlanma Mərkəzi (SİZO), həbsxanalar və digər saxlanma müəssisələri, xüsusi islah məktəbləri, psixiatrik xəstəxanalar və uşaq evləri.
- Uşaqların həyatının müxtəlif aspektləri barədə pərakəndə halda yığılmış məlumatın toplanması. Uşaqların, o cümlədən təcridxanada olan uşaqların vəziyyəti barədə olan informasiyanı ictimaiyyət arasında geniş yaymaq. Lazım gəldikdə müvafiq sərəncamı təzələmək.
- Uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üçün və həmçinin uşaqların hüquq müdafiəçiləri və qanuni nümayəndələri tərəfindən istifadə edə bilməsi üçün şikayət mexanizmlərinin effektivliyini təmin etmək;
- Bakı Dövlət Universitetində, Naxçıvan Dövlət Universitetində, Ədliyyə Nazirliyinin Təlim və Tədris Mərkəzlərində və Polis Akademiyasında və digər özəl ali məktəblərdə yuvenal ədliyyənin administrasiyası ilə bağlı xüsusi təhsil proqramı hazırlamaq;
- Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin həbs müddəti ərzində və azadlığa buraxıldıqdan dərhal sonra da reabilitasiyası və psixoloji məsləhətləşmə və cəmiyyətə yenidən integrasiyasına diqqəti daha çox artırmaq;
- Kəsilmis cəzanı yalnız cəza nöqtəyi nəzərindən deyil, uşağın maraqlarına uyğun şəkildə uşağın tərbiyə edilməsi və yenidən cəmiyyətə qayıtması baxımından başa düşülməlidir;
- Təkrar cinayətin qarşısını almaq üçün məhkəmələrə qanunu pozmuş uşaqla individual işin qurulması üçün sınaq xidməti (probation) təqdim etmək və bu yolla onları effektiv şəkildə tərbiyə etmək.
- Məhkumluqla və ya insan hüquqları və uşaq hüquqlarının qorunmasına ciddi surətdə əməl etməklə islahetmənin məcburi tədbirləri ilə iş metodlarının humanistləşdirilməsi;
- Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin səbəblərini aşkar etmək üçün obyektiv araşdırma və dəyərləndirmə aparmaq və bu səbəbləri aradan qaldırmaq üçün effektiv dövlət siyasəti qurmaq;
- Xüsusilə müəssisələrdə, tibb müəssisələrində, məktəblərdə və məhkəmələrdə uşaqların fikirlərini sərbəst və azad ifadə etməyə ruhlandıran mexanizmlər yaratmaq;
- Uşaqların vətəndaş və siyasi hüquqlarının pozulması hallarının qarşısını almaq üçün effektiv şikayətvermə proseduraları yaratmaq;

BÖLMƏ XIII: BMT-NİN UŞAQ HÜQUQLARI KOMİTƏSİ TƏRƏFİNDƏN AZƏRBAYCAN DÖVLƏT NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ QARŞISINDA QALDIRILMALI OLAN MƏSƏLƏLƏR

- Konvensiyanın məhkəmələrdə nə vaxt tətbiq edildiyi barədə konkret nümunələr (cinayət işlərinin adları və detallar) göstərin;
- Prokurorlar və digər dövlət orqanları tərəfindən uşağın hüquqlarının qorunması və məhkumluğun və UHK və digər BMT-nin yuvenal ədliyyənin administrasiyası ilə bağlı digər beynəlxalq standart qaydalarına zidd hər növ cəzanın qarşısının alınması barədə məhkəməyə edilmiş şikayət hallarında UHK-nın əsas kimi istifadə olunduğu barədə konkret nümunələr göstərin;
- 2003-2005-cil illər ərzində cinayət qurbanı olmuş uşaqların sayını və onlara göstərilən tibbi, psixoloji və sosial xidmətlər barədə və həmçinin onlara və ya onların ailələrinə və qohumlarına verilmiş kompensasiya barədə məlumat verin;

- *Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və onların hüquqlarının müdafiəsi və qəyyumluq və övladlığa götürülmə üzrə Komissiyalara müstəqil surətdə müraciət edən nə qədər uşaq olub və əsas şikayətlər nədən ibarət olub.*
- *Azərbaycan tərəfindən uşaqların alveri və uşaqların istismarı və uşaq pornoqrafiyası adlı Yokohama Konfransı və onun ardınca qəbul edilən BMT UHK-nın Əlavə Protokolununun tətbiqi ilə bağlı hansı tədbirlərin həyata keçirilmiş olduğu barədə konkret informasiya verin;*
- *Azərbaycan Respublikası Məhkəmələrinə və İnsan Hüquqları üzrə Ombudsmana müraciət etmiş uşaqların sayı barədə informasiya verin;*
- *İnsan Hüquqları üzrə Ombudsmanın yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyə müəssisəsi, internat məktəbləri və polislə təmasa gəlmiş uşaqlar tərəfindən şikayətlərin qəbulu və baxılması ilə bağlı hansı mexanizmlərin olduğu haqqında məlumat verin;*
- *Cinayətlərin qurbanı olan uşaqlar üçün təşkil edilmiş, dövlətə məxsus və ya dövlət tərəfindən dəstəklənən psixoloji-sosial tibbi reabilitasiya mərkəzlərinin harada yerləşdikləri və indiyədək onların xidmətindən nə qədər uşağın istifadə etdiyi barədə məlumat verin.*

BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATININ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR BARƏSİNDƏ ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİNİN İCRASINA AİD MİNİMAL STANDART QAYDALARI (PEKİN QAYDALARI)

I HISSƏ Ümumi prinsiplər

1. Əsas məqsədlər.

1.1. İştirakçı dövlətlər ümumi mənafeələrinə müvafiq olaraq yetkinlik yaşına çatmayanın və onun ailəsinin əmin-amanlığına yardım göstərməlidirlər.

1.2. İştirakçı - dövlətlər yeniyetmənin o, yalnız davranışa daha çox meyl göstərdiyi dövrdə cəmiyyətdə mənalı ömür sürməsinin təmin olunmasına imkan verəcək, şəxsiyyətinin inkişaf prosesinə, cinayətlərin və qanun pozuculuğunun mümkünlüyünü maksimum dərəcədə istisna edən təhsil almasına kömək edəcək şərait yaradılmasına səy göstərməlidirlər.

1.3. Yetkinlik yaşına çatmayanların əmin-amanlığına yardım göstərmək məqsədilə qanunun müdaxiləsi zərurətini azaltmaq və qanunla münaqişədə olan yeniyetmə ilə səmərəli, ədalətli və humanist davranış üçün könüllülər və cinayətin digər qrupları, həmçinin məktəb və digər təsisatlar daxil olmaqla, bütün mümkün ehtiyatların tam səfərbər edilməsini nəzərdə tutan pozitiv tədbirlərin həyata keçirilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilməlidir.

1.4. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsi hər bir ölkənin bütün yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün sosial ədalətin hərtərəfli təmin edilməsi çərçivəsində milli inkişaf prosesinin tərkib hissəsi olmalı, eyni zamanda gənclərin müdafiəsinə və cəmiyyətdə dincliyin qorunmasına yardım etməlidir.

1.5. Bu Qaydalar hər bir iştirakçı dövlətdə mövcud olan iqtisadi, sosial və mədəni şərait kontekstində həyata keçiriləcəkdir.

1.6. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsi xidmətləri personalının ixtisasını artırmaq, lazımı səviyyədə saxlamaq, onların iş üsulları, yanaşma və münasibəti daxil olmaqla, həmin xidmətlər müntəzəm surətdə inkişaf etdirilməli və əlaqələndirilməlidir.

2. Qaydaların tətbiq sahəsi və istifadə edilən anlayışlar.

2.1. Aşağıdakı Minimal standart qaydalar yetkinlik yaşına çatmayan hüquq pozucularına qərəzsiz, məsələn, irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dininə, siyasi və digər əqidələrinə, milli yaxud sosial mənşəyinə, mülki, yaxud digər vəziyyətinə görə heç bir fərq qoyulmadan tətbiq edilir.

2.2. İştirakçı - dövlətlər bu Qaydaların məqsədləri üçün aşağıdakı anlayışları onların müvafiq hüquq sistemlərinə və konstitusiyalarına cavab verəcək şəkildə tətbiq edirlər.

a) yetkinlik yaşına çatmayan mövcud hüquq pozuntusuna görə yaşlılara tətbiq edildiyindən fərqli məsuliyyət formasında məsuliyyətə cəlb edilə bilən uşaq və ya gənc deməkdir.

b) qanun pozuntusu mövcud hüquq sistemi çərçivəsində qanunla cəzalandırılan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) deməkdir.

c) yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucusu qanunu pozmaqda şübhələnilən və ya onu pozduğu müəyyən edilmiş uşaq, yaxud gənc deməkdir.

2.3. Hər milli yurisdiksiya çərçivəsində bilavasitə yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularına və funksiyalarının yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsini icra etmək daxil olan idarə və orqanlara aid kompleks qanunlar, qaydalar və təlimatlar qəbul edilməsinə çalışmalıdır. Bu idarə və orqanlarının vəzifəsi:

a) yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularının əsas hüquqlarını qorumaqla onların müxtəlif tələbatlarını təmin etmək;

b) cəmiyyətin tələbatlarını təmin etmək;

c) bu qaydaları sözsüz və qərəzsiz həyata keçirməkdir.

3. Qaydaların tətbiq sahəsinin genişləndirilməsi.

3.1. Qaydaların müvafiq müddələri tək-cə yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularına deyil, həm də böyüklər etdikdə cəzalandırılmayan hər hansı konkret hərəkətə görə məsuliyyətə cəlb edilə bilən yetkinlik yaşına çatmayanlara da tətbiq edilə bilər.

3.2. Qaydalarda ifadə olunmuş prinsiplərin təsiri barəsində konkret sosial təminat tədbirləri və himayə müəyyən edilən bütün yetkinlik yaşına çatmayanlara şamil edilməsinə çalışmaq lazımdır.

3.3. Qaydalarda ifadə edilmiş prinsiplərin təsirinin yetkinlik yaşına çatmış gənc qanun pozucularına da aid edilməsinə səy göstərilməlidir.

4. Cinayət məsuliyyəti yaşı.

4.1 Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün cinayət məsuliyyəti yaşı anlayışı qəbul edilən hüquq sistemlərində aşağı yaş həddi, çox aşağı yaş səviyyəsində qoyulmalıdır.

5. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin məqsədləri.

5.1 Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsi sistemi ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanın əmin-amanlığının təmin edilməsinə, yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularına hər hansı təsir tədbirlərinin həmişə qanun pozucusunun şəxsiyyətinə, həm də qanun pozuntusunun şəraitinə uyğun olmasına yönəldilmişdir.

6. Diskresion səlahiyyətlərin həcmi.

6.1. Yetkinlik yaşına çatmayanların cürbəcür xüsusi tələbatlarına, həmçinin mövcud tədbirlərin müxtəlifliyinə görə məhkəmə təhqiqatının bütün mərhələlərində və yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin icrasının müxtəlif səviyyələrində, o cümlədən istintaq və iş məhkəmə baxışında, məhkəmə qərarının çıxarılmasında və məhkəmə qərarının həyata keçirilməsinə nəzarətdə müvafiq diskresion səlahiyyətlər həcmi nəzərdə tutulmalıdır.

6.2. Bununla bərabər, hər hansı diskresion səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsinin bütün mərhələlərində və səviyyələrində müvafiq hesabat işlərinin təmin edilməsinə çalışmalıdır.

6.3. Diskresion səlahiyyətlərdən istifadə edən şəxslər onları öz funksiyalarına və səlahiyyətlərinə müvafiq tədbirlər tətbiq etmək üçün müvafiq ixtisasa və ya hazırlığa malik olmalıdır.

7. Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqları.

Təqsirsizlik prezumpsiyası, irəli sürülən ittiham barəsində xəbərdarlıq edilmək hüququ, ifadə verməkdən imtina etmək hüququ, vəkil tutmaq hüququ, valideynlərin və ya qəyyumun iştirak etmə hüququ, şahidlərlə üzləşdirmək və onların çarpaz dindirilməsi hüququ və yuxarı instansiyalara apellyasiya vermək hüququ kimi əsas prosesual qərantiyalar məhkəmə təhqiqatının bütün mərhələlərində təmin edilməlidir.

8. Məxfiliyin təmin edilməsi.

8.1. Yetkinlik yaşına çatmayanlara lüzumsuz aşkarlıq üzündən zərər vurulmasına, adlarının ləkələnməsinə yol verməmək üçün onların məxfilik hüququna bütün mərhələlərdə hörmət edilməlidir.

8.2. Prinsipcə yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucusunun şəxsiyyətinə işarə edilməsinə səbəb ola bilən heç bir informasiya dərc edilməməlidir.

9. Müdafiə qeyd-şərti.

9.1. Bu Qaydalarda heç nə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi Məhbuslarla minimal standart

davranış qaydalarının və insan hüquqların barəsində, gənclərin müdafiəsi və onlara qayğı göstərilməsinə aid beynəlxalq birlik tərəfindən bəyənilmiş digər sənəd və standartların tətbiqinin istisna edilməsi kimi yozulmamalıdır.

II HİSSƏ

İstintaq və Məhkəmə Təhqiqatı

10. İlk təmas.

10.1. Yetkinlik yaşına çatmayan tutularkən onun valideynlərinə və ya qəyyumuna mümkün olmadıqda, valideynlər yaxud qəyyum sonradan mümkün qədər qısa müddətdə xəbərdar edirlər.

10.2. Hakim və ya digər səlahiyyətli vəzifəli şəxs, yaxud orqan dərhal azad edilmək məsələsinə baxırlar.

10.3. Hüquq qaydalarının mühafizəsini təmin edən orqanlarla yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucusu arasında təmas elə həyata keçirilir ki, yetkinlik yaşına çatmayanın əmin-amanlığına yardım göstərsin, işin şəraiti dəqiq nəzərə alınmaqla, ona zərər vurulmasına yol verilməsin.

11. İşə xitam verilməsi.

11.1. Yetkinlik yaşına çatmayanların işlərinə baxılarkən aşağıda 14.1-ci qaydada göstərilən səlahiyyətli hakimiyyət orqanları, mümkün qədər işin rəsmi təhqiqindən çəkinməlidir.

11.2. Polis, prokurorluq və ya yetkinlik yaşına çatmayanların işlərini aparan digər orqanlar bu işlər üzrə öz mülahizələrinə görə, iş rəsmini şəkildə baxılmadan, müvafiq hüquq sistemində bu məqsədlə qoyulmuş meyarlara, həmçinin bu Qaydalardakı prinsiplərə əsasən qərar etməyə müvəkkil olunmalıdır.

11.3. İşə onun müvafiq icma xidmətlərinə və ya digər xidmətlərə ötürülməsi ilə bağlı, hər hansı şəkildə xitam verilməsi üçün yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərinin, yaxud onun qəyyumunun razılığı, - işin belə ötürülməsinə dair qərara ərizəyə əsasən səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən yenidən baxılması şərtilə, tələb olunur.

11.4. Yetkinlik yaşına çatmayanların işlərinə diskresion xarakterli baxılmanın təmin edilməsinə yardım göstərmək məqsədilə icma çərçivəsində müvəqqəti nəzarət və rəhbərliyin həyata keçirilməsi, restitusiya və zərərçəkənlərə kompensasiya verilməsi kimi proqramlar nəzərdə tutulmalıdır.

12. Polisin ixtisaslaşdırılması.

Tez - tez və ya müstəsna olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlarla məşğul olan, yaxud başlıca olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması ilə məşğul olan polis qulluqçuları öz funksiyalarını daha yaxşı yerinə yetirmək üçün xüsusi təlimat və hazırlıq keçməlidirlər. Bu məqsədlə iri şəhərlərdə xüsusi polis bölmələri yaradılmalıdır.

13. Məhkəməyə qədər həbsdə saxlama.

13.1. Məhkəməyə qədər həbsdə saxlama fəvqəladə və çox qısa müddətli tədbir görülür.

13.2. Məhkəməyə qədər həbsdə saxlama, imkan daxilində, daim nəzarətdə saxlama, fəal tərbiyə işi aparma ailəyə və tərbiyə müəssisəsinə, yaxud evinə verilmək kimi digər alternativ tədbirlərlə əvəz edilir.

13.3. Məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayanlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi məhbuslarla minimal standart davranış qaydalarındakı bütün hüquq və qərantiyalarından istifadə edirlər.

13.4. Məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayanlar yaşlılardan ayrı, həmçinin xüsusi idarədə və ya böyüklərin saxlandığı idarənin xüsusi bölməsində saxlanmalıdır.

13.5. Yetkinlik yaşına çatmayanlar həbsdə olarkən onlar müdafiə edilməli və hər cür - sosial, psixoloji, tibbi, fiziki - yardımla, həmçinin təhsil və yaşlarına, cinslərinə və şəxsiyyətlərinə görə

gərəkləri ola biləcək peşə hazırlığı sahəsində köməklə təmin edilməlidirlər.

III HİSSƏ

Məhkəmə Qərarının Çıxarılması və Təsir Tədbirlərinin Seçilməsi

14. Məhkəmə qərarı çıxarmaq üçün səlahiyyətli hakimiyyət orqanıdır.

14.1. Yetkinlik yaşına çatmayan işinə xitam verilməmişsə (11-ci qaydaya əsasən) onunla ədalətli və qərəzsiz məhkəmə prinsiplərinə müvafiq olaraq səlahiyyətli hakimiyyət orqanı (məhkəmə, tribunal, şura, komissiya və i.a.) məşğul olur.

14.2. Məhkəmə təhqiqatı yetkinlik yaşına çatmayan mənafeyinə cavab verməli və yetkinlik yaşına çatmayanın iştirak etməsinə və öz nöqteyi-nəzərini ifadə etməsinə imkan verən anlaşma şəraitində həyata keçirilməlidir.

15. Vəkil, valideynlər və qəyyumlar.

15.1. Yetkinlik yaşına çatmayanın bütün məhkəmə təhqiqatı gedişində öz vəkili ilə təmsil olunmaq hüququ, bu ölkənin qanunvericiliyində pulsuz hüquqi yardım nəzərdə tutulubsa, belə yardım üçün müraciət etmək hüququ var.

15.2. Valideynlər və qəyyum məhkəmə baxışında iştirak etmək hüququna malikdir və səlahiyyətli hakimiyyət orqanı yetkinlik yaşına çatmayanın mənafeyi üçün, zərərli olduğunu ehtimal etməyə əsas varsa, onların iştirakına icazə verməyə də bilər.

16. Sosial tədqiqatların nəticələri haqqında məruzələr.

16.1. Xırda qanun pozuntusu istisna olunmaqla, bütün hallarda səlahiyyətli hakimiyyət orqanı hökmdən əvvəl qəti qərar çıxarana qədər səlahiyyətli hakimiyyət orqanının iş üzrə düşünülmüş məhkəmə qərarı çıxarmasına yardım məqsədilə yetkinlik yaşına çatmayan yaşadığı mühit və şərait, qanun pozuntusunun baş verdiyi şərait diqqətlə öyrənilməlidir.

17. Məhkəmə qərarı çıxarılmasının rəhbər prinsipləri və təsir tədbirlərinin seçilməsi.

17.1. Səlahiyyətli orqan təsir tədbirləri seçərkən aşağıdakı prinsipləri rəhbər tutmalıdır:

a) təsir tədbirləri həmişə tək cəza qanun pozuntusunun şəraiti və ağırlığı ilə deyil, yetkinlik yaşına çatmayanın vəziyyəti və tələbatı, həmçinin cəmiyyətin tələbatı ilə ölçülməlidir;

b) yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi azadlığını məhdudlaşdırmaq haqqında qərar yalnız məsələyə diqqətlə baxıldıqdan sonra çıxarılmalı və məhdudiyət mümkün qədər minimuma endirilməlidir;

c) yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucusu yalnız başqasına qarşı zor işlətməklə ciddi qanun pozuntusunda günahkar sayıldıqda, həmçinin digər müvafiq təsir növü olmadıqda azadlıqdan məhrum edilə bilər;

d) yetkinlik yaşına çatmayanın işinə baxılarkən onun əmin-amanlığı məsələsi müəyyənədicisi amil olmalıdır.

17.2. Yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi heç bir cinayətə görə ölüm hökmü çıxarılmır.

17.3. Yetkinlik yaşına çatmayana cismani cəzalar verilmir.

17.4. Səlahiyyətli hakimiyyət orqanının məhkəmə təhqiqatına istənilən vaxt xitam vermək hüququ olmalıdır.

18. Müxtəlif təsir vasitələri.

18.1. Daha çevik hərəkəti təmin etmək məqsədilə və islah idarəsindəki qanunsuzluğa mümkün qədər yol verməmək üçün iş həll edilərkən səlahiyyətli hakimiyyət orqanı geniş tədbirlər kompleksinə malik olmalıdır. Bir-biri ilə əlaqələndirilmiş halda həyata keçirilə bilən bu qəti tədbirlər aşağıdakılardır:

- a) qəyyumluq, rəhbərlik və nəzarət haqqında qərarlar;
- b) probasiya;
- c) icmanın xeyrinə işləmək haqqında qərarlar;
- d) maliyyə cəzaları, kompensasiya və restitüsiya;
- e) aralıq tədbirləri və digər tədbirlər görülməsi haqqında qərarlar;
- f) qrup halında psixoterapiyada və digər bu qəbil tədbirlərdə iştirak etmək haqqında qərarlar;
- g) tərbiyə edilməyə, digər yaşayış yerinə verilməyə və ya digər tərbiyə tədbirlərinə dair qərarlar;
- h) digər müvafiq qərarlar.

18.2. Heç bir yetkinlik yaşına çatmayan, işinin şəraiti buna bəraət vermirsə, valideynlərinin nəzarətindən tam və ya qismən çıxarıla bilməz.

19. İslah idarələrinə salınmağı nəzərdə tutan tədbirlərdən minimal istifadə olunması.

19.1. Yetkinlik yaşına çatmayanın islah idarəsinə salınması həmişə minimal zəruri müddət tətbiq edilən fəvqəladə tədbir olmalıdır.

20. Lüzumsuz ləngitmələrin aradan qaldırılması.

20.1. Yetkinlik yaşına çatmayana aid hər hansı iş lap əvvəldən heç bir ləngitməyə yol verilmədən sürətlə aparılmalıdır.

21. Protokollar.

21.1. Yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularının işləri ciddi surətdə məxfi saxlanmalı və üçüncü şəxslərə verilməlidir. Belə materiallardan istifadə edilməsi həmin işin təhqiqi ilə bilavasitə məşğul olan və müvafiq səlahiyyətə malik digər şəxslərlə məhdudlaşdırılmalıdır.

21.2. Yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularının işlərinin materiallarından sonrakı hallarda eyni qanun pozucusu ilə bağlı yaşlı qanun pozucularının işlərinin təhqiqində istifadə edilməməlidir.

22. Peşəkarlıq və hazırlıq zərurəti.

22.1. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məşğul olan bütün personal lazımı peşəkarlıq səriştəsini təmin etmək və saxlamaq üçün peşəkarlıq hazırlığından. iş prosesində təlimdən, hazırlıq kurslarından və digər müvafiq təlim növlərindən istifadə edilməlidir.

22.2. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ədalət mühakiməsi sistemi ilə təmasa girən yetkinlik yaşına çatmayanların müxtəlif kateqoriyaları nəzərə alınmaqla seçilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ədalət mühakiməsi orqanlarında qadınların və milli azlıqların ədalətli təmsil olunmasına çalışmaq lazımdır.

IV HISSƏ

Qanun Pozucuları ilə İslah İdarələrindən Kənar Davranış

23. Qərarın səmərəli icrası.

23.1. Yuxarıda, 1.4-cü qaydada göstərilən səlahiyyətli orqanın qərarlarının həmin orqanın özü və ya şəraitdən asılı olaraq, digər orqan tərəfindən icra olunmasına dair müddəalar nəzərdə tutulmalıdır.

23.2. Bu müddəalara səlahiyyətli orqanın qərarlarda, lazım gəldikdə, vaxtaşırı dəyişiklik etmək, həmin dəyişikliklərin xarakterinin bu qaydaların prinsiplərinə müvafiq müəyyən edilməsi şərti ilə, hüquq daxil edilməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində qərarlar qanun pozucusunun həyatına yaşlıların işlərinə dair qərarlara nisbətən daha uzun müddət ərzində təsir göstərə bilər. Ona görə də qərarın icrasına səlahiyyətli hakimiyyət orqanı ilə analoji səlahiyyətə malik müstəqil orqan (zəminlik işlərinə dair komissiya, probasiya sistemi xidmətləri, gənclərin sosial təminatı idarələri və digər orqanlar) tərəfindən nəzarət edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu məqsədlə bəzi ölkələrdə «hugt de Peines» vəzifəsi təsis edilmişdir.

Bu hakimiyyət orqanının tərkibi, səlahiyyəti və funksiyaları çevik xarakter daşıyır. 23-cü qaydada geniş tətbiqini təmin etmək üçün onların ümumi təsviri verilmişdir.

24. Lazımı yardım göstərilməsi.

24.1. Məhkəmə təhqiqatının bütün mərhələlərində yetkinlik yaşına çalmayanlara mənzillə təmin edilmək, təhsil almaq və ya peşə hazırlığı keçmək, işə düzəlmək kimi zəruri yardım, həmçinin yenidən tərbiyə prosesinə yardım məqsədilə faydalı və sərfəli ola biləcək digər kömək göstərilməsinə çalışmaq lazımdır.

25. Könüllülük və digər icma xidmətlərinin səfərbər edilməsi.

25.1. Yetkinlik yaşına çatmayanları icma və mümkün olduğu qədər ailə çərçivəsində yenidən tərbiyəsinə öz səmərəli töhfəsini verə bilmələri üçün könüllüləri, könüllü təşkilatları və icma xidmətlərinə cəlb etmək lazımdır.

V HISSƏ

Qanun Pozucuları ilə İslah İdarələrində Davranış

26. İslah idarələrində qanun pozucuları ilə davranışın məqsədləri.

26.1. İslah idarələrində saxlanan yetkinlik yaşına çatmayanlarla davranışın məqsədi onlara cəmiyyətdə sosial-faydaları və səmərəli rol yerinə yetirmələrinə kömək etmək üçün himayə və müdafiə olunmalarını, təhsil almalarını və peşə hazırlıqlarını təmin etməkdən ibarətdir.

26.2. Yetkinlik yaşına çatmayanlar islah idarələrində qulluq, müdafiə və yaşları, cinsləri, şəxsiyyətləri, habelə mükəmməl inkişaf mənafevləri nəzərə alınmaqla, hər cür lazımı sosial, psixoloji, tibbi, fiziki yardımla, həmçinin təhsil və peşə hazırlığı sahəsində yardımla təmin edilməlidirlər.

26.3. Yetkinlik yaşına çatmayanlar islah idarələrində yaşlılardan ayrı, həmçinin xüsusi islah idarələrində və ya yaşlıların da saxlandığı islah idarələrinin xüsusi bölməsində saxlanılmalıdırlar.

26.4. İslah idarələrində yerləşdirilmiş gənc qanun pozucularına, onların şəxsi ehtiyac və problemləri nəzərə alınmaqla, xüsusi diqqət yetirilməlidir. Onlar gənc kişi qanun pozucuları ilə eyni qulluq, müdafiə, yardım, davranış və peşə hazırlığı ilə təmin edilməlidirlər, onlarla ədalətli davranış təmin olunmalıdır.

26.5. İslah idarələrində yerləşdirilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların əmin-amanlığının mənafevi üçün valideynlər və ya qəyyumların onlarla görüşə gəlmək hüququ olmalıdır.

26.6. Yetkinlik yaşına çatmayanlar islah idarələrindən çıxdıqdan sonra onların təhsilini tamamlaması üçün, islah idarələrindəki yetkinlik yaşına çatmayanların müvafiq akademik və ya mümkün qədər iş hazırlığını təmin etmək məqsədilə nazirliklərarası və idarələrarası əməkdaşlıq təşviq edilməlidir.

27. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi məhbuslarla Minimal standart davranış qaydalarının tətbiqi.

27.1. Məhbuslarla minimal standart davranış qaydalarından və müvafiq tövsiyələrdən onların islah idarələrindəki yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularına, məhkəmə qərarını gözləyən məhbuslar daxil olmaqla, tətbiqinin məqbulluq dərəcəsinə görə istifadə edilir.

27.2. Yetkinlik yaşına çatmayanların yaşı, cinsi və şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə məhbuslarla Minimal standart qaydalarda ifadə edilmiş müvafiq prinsiplərin mümkün qədər tam yerinə yetirilməsinə səy göstərməlidir.

28. Erkən mərhələlərdə şərti azad etmənin müntəzəm tətbiq edilməsi.

28.1. İslah idarələrindən şərti azad etmə müvafiq orqanlar tərəfindən mümkün qədər geniş miqyasda və mümkün qədər erkən mərhələlərdə tətbiq edilir.

28.2. İslah idarələrindən şərti olaraq azad edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar yardım alır, müvafiq orqanın nəzarətindədirlər və icma tərəfindən dəstəklənməlidirlər.

29. Aralıq iş formaları.

29.1. Yetkinlik yaşına çatmayanların cəmiyyət həyatına feiriteqfasiyasına yardım edə bilən yumşaldılmış rejimli islah idarələri, tərbiyə evləri, gündüz hazırlığı mərkəzləri kimi aralıq iş formalarından və onlara oxşar müvafiq formalardan istifadə edilməsinə səy göstərməlidir.

VI HİSSƏ

Tədqiqatlar, Planlaşdırma, Siyasətin İşlənilib Hərrlanması və Qiymətləndirilməsi

30. Tədqiqatlar siyasətin planlaşdırılması, işlənilib hərrlanması və qiymətləndirilməsinin əsası kimi.

30.1. Siyasətin səmərəli planlaşdırılmasının və işlənilib hərrlanması əsası kimi, tədqiqat işinin təşkili və təşviqi üçün səy göstərməlidir.

30.2. Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında qanun pozuculuğu və cinayətçılığın tendensiyalarının, problemlərinin və səbəblərinin, habelə həbsdə olan yetkinlik yaşına çatmayanların müxtəlif konkret ehtiyaclarının vaxtaşırı gözdən keçirilməsinə və qiymətləndirilməsinə səy göstərməlidir.

30.3. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin icra sistemi çərçivəsində qiymətləndirici tədqiqatların müntəzəm mexanizminin yaradılmasına və ədalət mühakiməsi sistemini lazımınca dəyərləndirilməsi, daha da təkmilləşdirilməsi və islahatı məqsədilə müvafiq məlumat və informasiya toplanmasına və təhlilinə çalışmaq lazımdır.

30.4. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin icra edərkən qulluq göstərilməsi milli inkişafa dair tədbirlərin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi, ardıcıl surətdə planlaşdırılmalı və həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il 31 may tarixli qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

AZERBAIJAN NGO ALLIANCE FOR CHILDREN'S RIGHTS

ALTERNATIVE NGO REPORT

**Presented to the United Nations Committee on the Convention of
the Rights of the Child**

**in relation to the situation of the Juvenile Justice Administration
as the part of the second and third joint periodic report
of the Republic of Azerbaijan**

1998 - 2005

BACKGROUND AND ACKNOWLEDGMENT

The current report assesses children's rights situation in the Republic of Azerbaijan in the field of juvenile justice administration. It also identifies the changes occurred since 1997 when the Concluding Observations of the United Nations Committee on the Rights of the Child were adopted in relation to the examination of the Initial Report of the Republic of Azerbaijan on the implementation of the UN Convention on the Rights of the Child (CRC).

The report was prepared by the Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights being an umbrella agency for 54 NGOs and child & youth groups working throughout the country for the improvement of children's welfare, promoting and protecting child rights.

The following organisations participated in the discussions and contributed to this report:

- *Reliable Future Youth Organization (Baku)*
- *Centre for Development Programs "El" (Baku)*
- *Azerbaijan Young Lawyers Union (Baku)*
- *Prison Watch Azerbaijan Association (Baku)*
- *Republican Child Organization (Baku)*
- *"Reintegration to Society of Women Served Imprisonment" Public Union (Baku)*

The information in this report is based on the practical experience of the organisations listed above, and on the data collected through the different activities such as: monitoring and study visits; surveys and interviews with children, prison staff, police officers, lawyers, representatives of commissions, parents; reports from NGOs, information gathered from interviews with children (including children in different state institutions), teachers, defence lawyers, international organizations and governmental officials (with corresponding references).

We would like to thank all members of the Azerbaijan NGO Alliance for Children's Rights, legal professionals, prison staff, police officers, teachers, children and young people for their cooperation in compiling of this report. We would also like to thank the government agencies - Ministry of Internal Affairs, Ministry of Justice, Ministry of Education for their openness and all other governmental agencies who met us to discuss the implementation on the Convention on the Rights of the Child in Republic of Azerbaijan and this particular part devoted to juvenile justice.

Special thanks to the *OSCE Office in Baku and the British Embassy in Azerbaijan* for their support in this research study and project. Also special thanks to **Mr. Andre Dunant** – a juvenile justice consultant and former juvenile judge from Geneva, Switzerland and **Mr. Nodar Khananashvili** – juvenile justice consultant from Russian Federation, for their kind assistance. Also we would like to express our thanks to UNICEF and ABA CEELI Office in Azerbaijan for their assistance in provision of the necessary information materials and to everybody else who committed their time and assisted with the translation and edition of this report.

CONTENTS

Background and Acknowledgment.....	3
<u>Part I:</u> General Overview of the Juvenile Justice Administration.....	6
International Regulations and National Legislation	8
Implementation of Concluding Observations issued by UN CRC Committee in 1997 by the Republic of Azerbaijan	11
<u>Part II:</u> General Overview of the Situation of Juvenile Justice Administration of Republic of Azerbaijan.....	13
<u>Part III:</u> Ministry of Internal Affairs as part of Juvenile Justice System.....	18
Institutions within the Ministry of Internal Affairs.....	20
<u>Part IV:</u> Commissions on Minors’ Affairs and Protection of the Rights of the Child	23
<u>Part V:</u> Ministry OF Justice as part of Juvenile Justice System	26
Institutions within the Ministry of Justice.....	27
<u>Part VI:</u> Juveniles Prison or Correction Centre for juvenile offenders.....	36
<u>Part VII:</u> Ministry of Education as a part of Juvenile Justice System.....	38
<u>Part VIII:</u> Social Rehabilitation and Reintegration of Juveniles at all Stages of the Juvenile Justice System.....	40
<u>Part IX:</u> Rights to Life, Survival and Development	43
<u>Part X:</u> Juveniles’ Access to Appropriate Information at all Stages of Juvenile Justice System.....	44
<u>Part XI:</u> Protection from Torture, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment within the System of Juvenile Justice Administration	45
<u>Part XII:</u> Working towards the International Standards for the Implementation of Juvenile Justice in Azerbaijan.....	47

**Part XIII: List of issues to be raised by UN Committee on CRC to Azerbaijan
Republic’s government delegation in January 2006 .....55**

Bibliography.....78

Notes 79

PART I: GENERAL OVERVIEW OF THE JUVENILE JUSTICE ADMINISTRATION IN AZERBAIJAN

Following the consideration of Azerbaijan's State Party Initial Report and the Concluding Observations by the UN Committee on Convention on the Rights of the Child (hereinafter "UN CRC Committee") in 1997, Azerbaijan has made significant legislative improvements by making its laws compliant with the requirements of the UN Convention on the Rights of the Child (hereinafter "UN CRC") and other international human rights treaties to which Azerbaijan became a party.

Important changes in the legislation have been made that concern the administration of juvenile justice and judicial system in Azerbaijan. This was done immediately after the presentation of the Concluding Observations by the UN CRC in 1997⁷⁹. However, most of the recommendations of the UN CRC Committee on juvenile justice administration in practice were either not realized or realized only partially.

The problems in the sphere of juvenile justice in Azerbaijan are manifold and often complex; and all of them are important from a children rights' standpoint. International rules and guidelines, like the Riyadh Guidelines, the Beijing Rules and the UN CRC postulate that the treatment of a child in conflict with the law should primarily either attempt the child's reintegration into society or encourage a constructive role in child's environment. This approach is missing in Azerbaijan's criminal and juvenile justice system.

Although there is a number of laws and constitutional guarantees for the protection of the rights of children accused or convicted of criminal conduct, in reality they are seldom upheld. Immediately following arrest and during police remand, children languish in police custody and are maltreated by police authorities seeking confessions. They are denied access to lawyers and relatives and are held together with adults. While in prison, children are often subjected to degrading and inhuman punishment. Prisons face problems such as extreme overcrowding, malnutrition, physical, mental and sexual abuse and lack of medical care and legal advice. Many times, when convicted, sentences are in flagrant violation of the key principles of the juvenile justice: rehabilitation and the primacy of the child's well being. Many children are often maltreated during the interaction with police forces.

Pre-trial detention is widely used. In many cases pre-trial detention was ordered based solely on the gravity of the child's offence, without any examination of other grounds (such as the likelihood that s/he will escape from the investigator or commit another crime). In cases when

⁷⁹ *Article 49 of Concluding Observation of UN CRC Committee (Geneva, 17.06.1997)*

The Committee recommends that the State party consider undertaking a comprehensive reform of the juvenile justice system in the spirit of the Convention, in particular articles 37, 39 and 40, and of other United Nations standards in this field, such as the Beijing Rules, the Riyadh Guidelines and the United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty. Particular attention should be paid to protecting the rights of children deprived of their liberty, especially those living in "corrective labour institutions", to the establishment of an appropriate and independent monitoring mechanism, and to the improvement of the quality and adequacy of alternative measures to imprisonment. Training on the relevant international standards should be organized for all professionals involved with the juvenile justice system. The Committee further suggests that the State party consider seeking technical assistance for this purpose from the High Commissioner Centre for Human Rights and the Crime Prevention and Criminal Justice Division of the United Nations.

a family does not have a place of permanent residence (internal migrants), pre-trial detention is ordered even for petty crimes as the child “may escape”.

The variety of punishment is very limited, and the deprivation of liberty is the most commonly used one. Long sentences not corresponding to the principles of proportionality are widely used. The criminal justice system is extremely cruel towards minors. Children can be sentenced to up to 10 years of imprisonment. Theft is deemed a serious crime, and the court considers whether the child is a first-time offender when a decision is made. Theft (of food, cigarettes, electronic equipment, etc.) is the most common crime for which children are deprived of liberty and imprisoned. The average term of imprisonment for theft is about 3-5 years. Children receive very long sentences for car theft and participation at crime.

It is difficult to tell the exact number of prisoners, including children, in jails or “police holding cells” so called “KPZ” (temporary detention places), because the numbers are changing daily as some prisoners are released and new ones are brought in. In 2002, 432 children in Azerbaijan were held in police jails and pre-trial detention centres, including those kept in the juvenile prison. In the first quarter of 2003, 230 juveniles were convicted in Azerbaijan.⁸⁰ The number of children convicted by courts in 2002 was about 400 and about 150 of them were sent to a closed type education institution, 80 children were sentenced to placement in juvenile prison for different periods of time.⁸¹ Unfortunately, no data is available about the mechanisms of rehabilitation and reintegration of these children into society, communities and schools as well as their future employment, provision of any social welfare privileges, psychological and social counselling.

Each year hundreds of juveniles in the Azerbaijan are arrested and tried in the adult court system. The age of criminal accountability in Azerbaijan is 14 years and for the purposes of the justice (court) system children of 14-18 years are considered accountable for criminal cases.⁸²

Rather than being rehabilitated, the majority of child prisoners become hardened criminals by spending long periods in the company of adult prisoners, who may be dangerous. The future of the children convicted for many years and who achieved 18 years is even worse, as they are transferred to adult prisons and kept side by side with adults convicted for more serious crimes.⁸³

In general the juvenile justice system in Azerbaijan is punitive rather than corrective. The overall process of administration of juvenile justice starting from the interactions with police, pre-trial, trial, while in detention place, isolators or KPZs all lead to punishment rather than corrective treatment. There is no specific measure or a complex of measures which ensure that the State provides protection of children while they are at different levels of the juvenile justice system.

⁸⁰ Year book of Azerbaijan State Statistical Committee, 2002-2003

⁸¹ Year book of Azerbaijan State Statistical Committee, 2004

⁸² Criminal Code of Republic of Azerbaijan, 2000

⁸³ Report on the implementation of project for human rights education in juvenile prison, Reliable Future Youth Organization, Council of Europe, 2004

Research studies on situation of juveniles in children’s detention centres, “El” Development Programs Centre, 2003-2004

No special rules or regulations are provided for police officers, judges, prison guards and officers of investigatory isolators (so called SIZOs), prosecutors and practising lawyers on how to deal with children issues. The police custody, as it would be discussed later, is not considered as the last resort for placement of children. The presence of parents and representatives of commissions or lawyers are not often granted.

INTERNATIONAL REGULATIONS AND NATIONAL LEGISLATION:

The Republic of Azerbaijan ratified the UN CRC in 1992 and became a member of the Beijing rules on UN Minimum Standards on administration of juvenile justice, adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985, United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990, United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/112 of 14 December 1990.

In 1998, Azerbaijan adopted the National Law on the Rights of the Child. The Law provides in articles 12, 27, 28, 30-42 for obligations and responsibilities of the State to prevent and protect children from abuse and violation of their rights.

According to this Law and also based on the Azerbaijan's ratification of the UN Convention on the Rights of the Child, the State must protect the child from hard, harmful and dangerous actions, exploitation and labour using all possible medical, economical, legal, social and educational means. Inhuman and degrading treatment of children and violations of the children's rights by third parties should be treated according to the Azerbaijani legislation.

Article 4 of the Law on the Rights of the Child of Republic of Azerbaijan provides necessary grounds for the protection of a child by all State agencies involved in the administration of juvenile justice⁸⁴. Local NGOs have a low level of involvement in the protection of the rights of children accused or suspected of committing crimes or sentencing to imprisonment or other types of punishment. There are several NGOs that work with children in detention centres; only few NGOs are involved in protection of the rights of the child during court trials and pre-trial investigations. Although this experience is not documented, it provides potential ground for NGOs to become active players, independent assistants and legal representatives of the children who have been accused, suspected or placed in detention centres.

According to **Article 12 of the Law on the rights of the Child** and **Article 5 of the Law on "Commission on minors and the protection of the rights of the children"**, children are entitled to protection against any type of abuse or physical, inhuman and degrading treatment. Also based on the **Article 133 of the Criminal Code of Azerbaijan** physical abuse or

---

⁸⁴ Article 4 of the Law on the Rights of the Child of Republic of Azerbaijan by 1998: *"The State must ensure the protection of the rights of the child and the protection of the rights of the child must be provided by the appropriate local authorities, courts, prosecutors, municipalities, and also public unions and professionals associations."*

inhuman treatment against children is the base for imprisonment for a period of 3 to 7 years. Although most of the children detained by police and sentenced for different terms of imprisonment in detention centres and in special boarding schools have reported that they have been abused, exploited, and faced torture and brutal interactions from police bodies and prison officers, there are just a few cases when the police and other state agency officers have been punished according to the Law.⁸⁵

Article 47 of the Law on Education of the Republic of Azerbaijan of 1992 states that children in education institutions have the right to be protected from any type of exploitation, physical and psychological abuse, illegal, inhuman and degrading treatment violating their rights and dignity. In reality there were many cases reported by NGOs, State investigatory bodies and the Ministry of National Security that children kept in special education institutions have been abused, tortured, sexually and otherwise exploited, sold and undergone trafficking by the officials of these state institutions.⁸⁶ NGOs frequently report about missing and sold children but the State still does not implement the necessary actions to prevent the trafficking and sale of children and reveal the criminal network existing in Azerbaijan.

“Children have already become a subject of sale in Azerbaijan. The destiny of 121 children, which went missing in three institutions of the Ministry of Health (nursery or children’s house based in Baku capital, institute for child and mother care, the child hospital named after A.Garayev) during the period of 2000-2001, has still not been identified. We call these three child institutions the Bermuda triangle because children are missing there. These missing children have been sent from nursery to the mentioned medical institutions and never returned back. Despite the fact that we approached many state agencies, including the Ministry of Internal Affairs, no one cares what happened to them.”⁸⁷

While interviewing the children on their lives in the institutions “the children told that they have faced a lot of problems and difficulties here, but they did not want to go deep of that issue.”⁸⁸

“I have been transferred here from another boarding school. The situation here is very different from the previous one, as we are not allowed to go out, we are not taken anywhere and are always kept indoors.”- N. said during the interview. “We have bad nutrition and often I am not sated”, told us 12 years old E., a boy who came from Balaken rayon. “We are often punished and denied access to TV and playing. Sometimes we are forced to perform hard labour”, wrote a 13 years old boy from Fizuli rayon.⁸⁹

Other considerations:

A legislative process of humanization of criminal procedures concerning minors has become possible since 2000 as a result of the adoption of the Criminal Code and Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan (in 1999 and 2000 respectively). It came into force a year after the adoption of the law. Generally the new legislation expands the opportunity of

⁸⁵ Report of the meeting with the representatives of Ministry of Internal Affairs, April 2005

⁸⁶ Brief Report on the survey of victims of human trafficking conducted by the “Clean World” Social Union for Civil Rights with assistance of the John Hopkins Institute, Baku-Azerbaijan, 2005

⁸⁷ Helsinki Citizens’ Assembly, Medical and Children Commission, Zerkalo newspaper, #27, 2004

Helsinki Citizens’ Assembly Medical and Children Commission, Azadlig newspaper, 25 February 2004

⁸⁸ Situation of children in children’s residential institutions, UNICEF, 2000

⁸⁹ Excerpt from essays of children, NGO Alliance for Children’s Rights, 2005

applying to minors measures of so called “educational influence” or punishment without the deprivation of freedom in cases of small or average offences. It also legalizes wider possibilities for release of minors from “correction centres” before they served full terms of imprisonment. Let us look into the immediate impact of these new humanized laws:

- a) Any accused in committing the crime is considered as innocent, until his/her guiltiness is proven according to the current Criminal Procedure Code, and until the court decision is brought to power. The person cannot be considered as guilty even if there are very serious accusations and assumptions of his/her guiltiness. All doubts to alleged facts which could not have been established during the legal procedures should be considered *in dubio pro reo* of the accused person.
- b) A person accused of having committed a crime is entitled to protect him/herself of being innocent. It is a prosecutor’s responsibility to prove the accusations, rebut any kind of evidence (i.e., testimonies) and other defences presented for the benefit of the accused person, (Article 21 of CC of AR).
- c) During the arrest, pre-trial and criminal investigation, the investigator, prosecutor and/or court must undertake measures to provide the rights of the accused or suspected person to get qualified legal support.
- d) During the interrogations or questioning of accused or suspected persons, the body conducting the investigation is obliged to provide the following services to this person:
  - assistance of a lawyer during arrest, detention or until the first questioning of the suspected person or from the moment when he/she gets the accusations of committing the crime;
  - providing explanations as to his/her rights;
  - guarantee of sufficient time to be prepared for the protection;
  - provide his/her own protection or through the selection of a legal representative or lawyer. If there is not enough money, he/she should be provided by the State lawyer;
  - Right to listen to witnesses during the court hearing who testified against him/her;
- e) In the cases provided by this Criminal Procedure Code, the body conducting criminal proceedings must involve the legal representatives of the accused or suspected person to this process.
- f) The accused or suspected person is not obliged to answer any questions, provide any materials to the body conducting the criminal proceedings or assist this body in the process.
- g) In 11 December 1998 by the law of the Republic of Azerbaijan on becoming a member to the 2nd Facultative Protocol of the International Pact on Civil and Political Rights directed to the abolishment of death penalty, the death penalty in Azerbaijan had been abolished.
- h) Children between 16 years and above are fully liable to criminal prosecution. Children between 14-16 years are entitled to criminal responsibility for deliberate homicide, deliberate serious or less serious harm to the health of other persons, trafficking of persons, sexual abuse, actions of sexual character, thief, robbery, terrorism, stealing of car or other transport means, deliberate destruction or harm to other’s property with other serious accompanying circumstances, taking of hostage, theft of guns and other arms, theft of drugs or psychotropic medicines, destruction of transport means or transport arteries.
- i) According to items 12 and 14 of Article 5 of the Law of Azerbaijani Republic of 31 May 2002 on the Commission on minors and protection of the rights of the child, these

commissions are entitled to appeal to the appropriate State bodies requesting the punishment for people who had violated the rights of children or forcing or involving children to be a part of illegal actions. The appeals should be directed to the appropriate State agencies in cases when the decisions of the commissions on the restoration of the rights of the child have been rejected by authorities or in case of refusal to consider the appeals of the commissions.

Implementation of Concluding Observations issued by the UN CRC Committee in 1997 by Azerbaijan:

The government has made significant steps towards the implementation of the Concluding Recommendations of the UN CRC Committee dated 1997 as the result of the consideration of Azerbaijan's initial report on implementation of UN Convention on the Rights of the Child.⁹⁰

The age of criminal responsibility in the Republic of Azerbaijan is 14 years, which is considered as limited criminal responsibilities and 16 years old as full criminal responsibility (CC and CPC of AR). All children in conflict with the law or those suspected in committing crimes are dealt differently according to the age when the crime was committed.

Although there is no separate law on Juvenile Justice Administration, special sections on juvenile justice in the Criminal Code and Criminal Procedure Code provide the necessary basis for the establishment and normal functioning of a juvenile justice system. However, it is important to note that existing sections do not provide a guarantee juvenile justice is implemented in full compliance with international standards to which Republic of Azerbaijan is a party.

Although a lot has been done, there is still a lot to do to satisfy the Committee's recommendations. The above-mentioned sections of the Code of Criminal Procedures and Criminal Code provide the necessary base for the administration of juvenile justice but in reality the laws are not followed and their implementation is not fully monitored and controlled. The recent establishment of Public Monitoring Bodies as part of the reforms in the justice system is aimed to improve the situation, particularly, in detention centres for children. Nevertheless, there is a lack of public control and monitoring of the work of police departments and police inspectors, and of the conditions and work of isolators and Child Reception-Transition Centres.⁹¹

The Criminal Code and Criminal Procedure Code have been adopted 5 years ago and were followed by the presentation of the Concluding Observations by the UN CRC Committee to Republic of Azerbaijan, where the concerns over the juvenile justice administration in

⁹⁰ **Article 28 of Concluding Observations of UN CRC Committee (Geneva, 17.06.1997):** The Committee expressed its concern about the administration of juvenile justice and in particular its compatibility with articles 37, 39 and 40 of the Convention, as well as other relevant standards such as the Beijing Rules, the Riyadh Guidelines and the United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty. The Committee remains particularly concerned, inter-alia, about the lack of respect for the rights of the child in "corrective labour institutions", the lack of an appropriate monitoring system for all types of detention centres and the inadequacy of alternative measures to imprisonment.

⁹¹ Research study on situation of street children in Azerbaijan, UNICEF and Ministry of Education, 2002
Research study on situation of juvenile justice system in Azerbaijan, "El" development programs centre, 2005

Azerbaijan were clearly expressed.⁹²

However, the present situation requires both additional amendments and changes to be made to these Codes or the drafting and adoption of a new law on juvenile justice administration. Another matter is the adoption of a separate law on juvenile courts which exclusively should provide for juvenile offence procedures.

The authors of this report appreciate the continuous commitment of the State and its various agencies to improve situation of the juvenile justice system.⁹³ The proposals made by the NGO Alliance for Children's Rights and many recommendations prepared as a result of the preparation of this Alternative Report were shared with the government agencies who followed these initiatives with interest and understanding. Further cooperation and gradual implementation of the proposals submitted were agreed to be initially realised in pilot projects. Particularly, representatives from the Ministry of Justice, the Ministry of Internal Affairs and the penitentiary system, and the Commissions on Minors' Affairs and Protection of Children's Rights have agreed upon special trainings and education programmes for police officers, prosecutors, lawyers, judges and committed themselves on establishing Juvenile Courts as an important mechanism for the improvement of the situation and solving the complex problems related to the juvenile justice administration.

---

⁹² See also page 4, footnote 1

⁹³ Letter from Ministry of Internal Affairs, public security head department, May 2005
Letter from Ministry of Justice Head Department for Execution of Court Decisions, May 2005

PART II: GENERAL OVERVIEW OF THE SITUATION OF JUVENILE JUSTICE ADMINISTRATION IN AZERBAIJAN

The administration of the juvenile justice system could be divided into sections which follows the principles in Criminal and Criminal Procedure Codes. A major concern is the statistical data that could lead to a misinterpretation of the juvenile justice situation. The rate of criminality in Azerbaijan is not high but the rate of crimes committed by children per 1.000 population is as high as 2.4 – 2.5 (comparing to western European countries where it is 1.2-1.4)⁹⁴.

The criminal procedures of juveniles concern every person under the age of 18 which is in compliance with provisions of the UN CRC and Azerbaijan Law on the rights of the child. The statistical information on crimes committed by children is provided for children of 14-15 and 16-17 years old. Here the information related to crimes committed by children between 17-18 years old is missing. Although the statistical department collects data about criminal behaviour, crime statistics, and other figures for persons who are between 17-18 years old, however, the numbers are added to the column of people who are between 18-24 years old. This leads of course to hidden numbers of crimes committed by minors, which is obviously higher than presented by state statistical committee.

We believe that all data should be presented in the way below. However, the statistical data is presented by The State Statistic Committee only for those with criminal responsibility and the data for those under 14 are not presented at all. It is the tool for measuring the progress or regress of the situation in this area, the numbers for the children under 14 should always be separately included and should be used as a sensitive indicator for the increase of tendency of crimes by minors at later stages.

For the purposes of the research and reporting, the following indicators were used:

According to age of person who suspected or convicted in committing the crime:

1. children under 14 years;
2. children of 14-16 years;
3. children of 16-18 years.

Institutions involved in the administration of Juvenile Justice:

1. Ministry of Internal Affairs: police departments, police inspectors and police cells and Child Reception-Transition Centres;
2. Ministry of Justice: **detention centre for children (correction centre or juvenile prison), prison for women/girls, investigatory** isolators;
3. Prosecutors and lawyers;
4. Commission on minors' affairs and protection of the rights of the children;
5. Ministry of Education: boarding school for boys with misdemeanour in Mardakan settlement for the City of Baku; boarding school for girls in Sheki rayon (district); special boarding school for children of 14-16 years who committed minor/serious crimes.

⁹⁴ Year book of Azerbaijan State Statistical Committee, 2000-2004
Situation of child protection system in Azerbaijan, UNICEF, 2005

Statistical data for 2001:⁹⁵

The percentage of the crimes committed by children varied from year to year and represents 2-3% of all crimes committed in Azerbaijan, namely:

- In 2001: 2,5% of all crimes were committed by minors (446 children). However, it is important to note that the number of criminal cases committed by children between 17-18 years old is not included;
- In 2001: 15 girls were convicted;
- In 2001 there were 342 children convicted;
- In year 2001, about 132 children were sentenced to imprisonment by courts;

The minors in risk:

- in 2001: 620 children were registered with police child inspectors in Azerbaijan as being at risk or having a tendency to commit crimes;
- in 2001: 421 new minors were brought to Distribution or Child Transit Centres in the cities of Gyandja and Baku. Majority of the children had been abandoned.

Statistical data for 2003:⁹⁶

The percentage of the crimes committed by children during 2003 represent 2.4% of all crimes committed in Azerbaijan during that period, namely:

- In 2003: 2.4% of all crimes were committed by minors (this number includes only 412 children between 14-17 years old). However, it is important to note that the number of children of 18 years, who had committed crimes during that year, could not be obtained;
- In 2003: 84% of those children above were subject to criminal responsibility, i.e. they were between 14-18 years old (330 children);
- In 2003: 3.3% of children, who had committed crimes during that period, were girls who were convicted;
- In 2003, 100 children were sentenced to be deprived of their liberty (imprisonment).

The minors in risk:

- in 2003: 672 children were registered with child inspectors in Azerbaijan as being at risk or having a tendency to commit crimes;
- in 2003: 274 new minors were brought to Distribution or Child Transit Centres in Gyandja and Baku cities. The majority of them have only one parent.

Data for 2004:

The statistical data for the 2004 shows an increase of the crimes committed by children of different age:

- in 2004: about 700 children registered with child inspectors in Azerbaijan as being at risk or having tendency to commit crimes;
- Comparing with the figures of 2003 where the number of crimes by minors was 412, the number of crimes committed by children in 2004 has increased to 491 and this does not even include the number of children of 18 years old as their

⁹⁵ Year book of Azerbaijan State Statistical Committee, 2001
Situation of child protection system in Azerbaijan, UNICEF, 2005

⁹⁶ Year book of Azerbaijan State Statistical Committee, 2003

number is part of the column for the 18-24 years old.⁹⁷

- Percentage of convicted children: 2.4%.

Figures for the 2005 for the moment of preparation of report:

- Number of children in Baku capital based in children reception-transit centre: 30;
- Number of children based the special boarding school in the district of Guba: 26;
- Gyandja city based isolator #2: 3 minors;
- Baku city based isolator: 34 minors;
- Gyandja based children reception-transit centre: 30;
- Baku based juvenile prison or correct centre for children: 70;
- Baku based women prison: 1 girl serving the sentence since 2001;
- Baku based women prison: 5 children under 3 years kept with their mothers.

Overview of juvenile justice administration:

One of the biggest problems in the judicial process persists from Soviet times - the practice of additional investigation (*dosledovanie*). The procedure itself violates the principle of the presumption of innocence and finality of judgement. If the hearing has already started and the judge did not find enough evidence to convict the person, the prosecutor and judge can request an additional investigation which is often granted. There are no restrictions on this additional investigation.

Generally, all parents who have the means, attempt to pay bribes to the police officer/prosecutor or judge even if they believe their children are innocent. Accused persons know they would be convicted and, therefore try to avoid the likely results of the hearing, by acting pre-emptively.

The law provides the right to defence. However, there are numerous problems both in the statutes and in practice. The obstacles to this right are associated with access to a lawyer (legal representation), and to free legal aid for low-income people as guaranteed by the Constitution.

The law provides the right to access a lawyer at the moment the minor is brought to the police station (in the case of an arrested person) or at the start of the first interrogation (questioning) of a suspect. The law identifies that in case of minors, a defence lawyer shall be present. But, in practice police officers can circumvent the law by arresting a person and driving him around for hours in a car and not bringing him to the police station. They can also use a non-procedural document: they force a person to write an explanatory note (*izahat*) confirming that he/she has “committed” the crime. If the person later complains that s/he had no lawyer, the police states that it was not an interrogation. Such explanatory notes are not regulated by legislation. Contrary to formal interrogation minutes, police officers do not sign their name on explanatory notes. It is also very difficult to establish the circumstances surrounding the note.

A defence lawyer has no right to order a medical consultation; only a police interrogator is entitled to do it. A defence lawyer has to give the formal request for medical check-up to the interrogator, who makes the decision. As evidence of abuse disappear with time, coupled with

⁹⁷ Year book of Azerbaijan State Statistical Committee, 2004-2005

the inability of defence lawyers to order an immediate medical examination, it is more difficult to prove cases of torture. According to the new Code the lawyer or suspect can order the medical expertise if needed but this should be covered by the own funds of the suspect. However, the law does not guarantee the implementation of medical expertise on the appeal of lawyer, suspect or victim unless it is not approved by investigator, judge or prosecutor. So there is a discrimination based on financial status and also favourable ground for use of torture and other inhuman treatment towards the suspect, convict or victim by police and other state bodies.

The conditions in detention do not meet the minimum international standards. Conditions in police custody and pre-trial detention centres are especially dismal. State law allows for a person to be kept for up to 6 months in pre-trial detention, preceding the court hearing. Children and adults are subject to the same pre-trial detention periods. The period of time a child is deprived of his/her liberty is not regulated during the court proceedings. In practice many children have spent many months in pre-trial detention in inhumane conditions.

Work on psychological and social rehabilitation is very formal. There is no professional psychologist or social worker involved at these levels of child temporary and pre-trial detention.

Commissions on Minors Affairs and protection of the rights of children

Another problem is the examination of children's cases by administrative bodies - Commissions on Minors Affairs and protection of the rights of children. The consideration of a case involving a minor should meet the requirements of "the appropriate legal procedure." The procedure is arbitrary, and commissions do not verify the facts and make decisions based on presumptions that the child committed all acts of which s/he is accused. Members of the commission represent different state institutions, and the majority of them do not have a legal background and/or knowledge of child psychology.

The Commissions on Minors' Affairs and Protection of the rights of the child have the authority to send minors aged until 14 to a so called "special correction school" that according to international norms represents an extreme deprivation of liberty. While the Commission considers sending a child to a special school the lawyer/attorney of child is not presented during these considerations. According to the monitoring conducted, until recently, no defence attorneys had participated in the Commissions' meetings.⁹⁸

A child who is sent to the special school is registered with the Commissions on Minors' Affairs & protection of the rights of the child and child inspectors within the local police departments. Children of alcohol- or drug-addict dependant parents can also be registered by the police child inspectors. This registration places a social stigma on both children and parents, as drug- and alcohol-addict parents, as well as, children who spent time in special schools are negatively viewed by the society. The special school is officially for children who have committed misdemeanours. Therefore, remanding children who are there for reasons other than attending school essentially, gives these children the reputation of the criminals. According to data provided by UNICEF, Azerbaijan government, INGOs and local NGOs, the majority of these children were placed to state institutions due to severe level of poverty of

⁹⁸ Results of the survey conducted within the project on research study on the situation of juvenile justice in Azerbaijan, "EI" Development Programs Centre, 2005

their families that consequently influenced the lives of children and their behaviours.⁹⁹ According to the Ministry of Economic Development over 42% of the population of Azerbaijan live under the poverty line. Therefore, registration of children from families in crisis by the police child inspectors in local police departments and commissions, in addition to the already marginalized social status of these people, creates further hardship.

The police inspectors with commission representatives are engaged in conduction of special investigations to find children who are working, living in the streets, not attending school, or had problems at schools or families. These children are placed in “Centres for Reception-Transit of Children” (there are two such centres in the country, in Gyandja and Baku). These are in reality police centres with conditions similar to pre-trial detention centres. Children can be kept there for as long as 15 days, and at times the Commissions on Minors’ Affairs and protection of the rights of the child can prolong their term even for much longer period. The interviews with the Commissions representatives revealed that extension of the stay in Reception Centre can be made if there are no documents or other relevant information about the child or if the child is from another country and there is no possibility for immediate release and extradition to the home country.

Again, the Commissions on Minors’ Affairs and Protection of the Rights of the Child, an arm of the executive branch, has the power to *de facto* restrict the liberty of minors without any control by the judiciary.

There are no facilities for the physical, psychological recovery and social reintegration of juvenile offenders within the whole administration system of juvenile justice. The commissions entitled by the law to implement the necessary activities for protection of the rights of the children and assisting the children in need are not in position to do so. It is a result of the lack of financial resources, composition of staff and necessary skills and knowledge of the representatives of the commissions.¹⁰⁰

---

⁹⁹ Research study report on situation of children in residential state institutions in Azerbaijan, Azerbaijan Teachers Union,

Azerbaijan Parent-Teacher Association, Reliable Future Youth Organization, 2005

Report on implementation of poverty reduction program in Azerbaijan, 2005

¹⁰⁰ Report of the project on situation of children in disadvantaged position in Azerbaijan, “Buta” Child Fund, UNICEF, 2004

PART III: MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS AS PART OF JUVENILE JUSTICE SYSTEM

The police departments as the part of Ministry of Internal Affairs exist in each of the rayons of Azerbaijan including 11 rayons of Baku. Along with these police departments, there is the Baku Head Police Department which coordinates and oversees the work of police departments in Baku capital.

The police is the one that establishes the initial contact with minors, including children committed the crime or violated the law, and also abandoned children, begging in the streets, children-victims of trafficking and abuse.

Each police department has two child inspectors as permanent officers. These inspectors are involved purely in the issues concerned children, including investigations, often also during pre-arrest, arrest and while the children are kept in temporarily detention places or police cells. The police inspectors report to the Department of Public Security within the Ministry of Internal Affairs which collects all the data related to the work of police departments throughout the country and categorizing the data according to the number and types of crimes, number of arrested people by age, gender groups, data by rayons, repeated crimes, etc. The special unit on prevention and prophylaxis of crimes by adolescents within this Departments of Public Security is solely involved in work with the data related to the children who had interactions with police and this data is categorized according the above provided lines.

Although the Criminal Procedure Code stated in Article 432.1¹⁰¹ provides the necessity for consideration of minors' cases by specialized and experienced bodies and persons, however, in reality children face a lot of problems, such as degrading and inhuman treatment, torture, abuses by investigating personnel and also absence of protection measures. The general investigation procedures and interrogation with children provided by police and the prosecutors' offices are often based on accusations on crime and not on principle of the presumption of innocence.¹⁰²

It is important to note that there is a Unit on Prevention of Crimes by Children and Adolescents based in the Public Security Head Department of Ministry of Internal Affairs which is a specialized division on affairs of minors.¹⁰³ However, this Unit does not have wide responsibilities which could allow it to interfere with individual cases or provide the monitoring and independent reviews and assessments of cases. The unit mostly provides the collection and analyses of information submitted by police inspectors based with each police department in rayons and prepare preventive measures.

Police bodies and child inspectors are those who play an important role in dealing with juvenile offenders and juveniles suspected in committing the crimes. But also they should play a major role in prevention of possible crimes and offences as well as employ different measures and support mechanisms for those children considered as being at risk. Unfortunately

¹⁰¹ Article 432.1 of the CPC of Republic of Azerbaijan: The investigation concerning a minor shall be conducted, as far as possible, by special departments of the investigating authorities or by persons who have relevant work experience with minors.

¹⁰² Results of survey on situation of juveniles in conflict with law, "EI" Development Programs Centre, 2003
Report of the research study of situation of juvenile justice in Azerbaijan, "EI" Development Programs Centre, 2003

¹⁰³ Report on situation of Child protection system in Azerbaijan, UNICEF, 2005

the observed picture is different from the ideal one mentioned in the laws and UN CRC.

The assessment evaluations provided by UNICEF in 2002 and NGO Alliance in 2005 while preparing this report revealed the following concerns.¹⁰⁴

Taking into account the significance of police interactions with the street children and children in risk as well as those registered by the police departments for previously committed offences or misdemeanours and the possibility for insincere responses in attempts to be socially desirable, the special approaches were always made to reveal the attitude of the police officers towards the particular group of children or to the existing situation. In response to the direct questions on how they refer to the street children, major percentage of the interviews (40%) replied negatively. Their attitude towards street-children was worse than to others. 50% of police officers gave the negative associations to the concept of the street children: ill bred, inclined to crime, unscrupulous, degrading, beggars. Other associations carried neutral character. Positive associations were not given at all. Policemen apply usually the following definitions to the street-working children: low culture, bad manners, illiteracy, insolence, untidiness, beggary, double-faced, cruelty and early growth. Most of the policemen noted that they do not doubt that majority of these children would become serious crime committers or would get more serious criminal behaviour upon growth.¹⁰⁵

Street and working children are a particular target for the police to extort money from them. These children are arrested for “loitering” and often beaten by the police. NGOs working with these target groups report cases when children were arrested for loitering in front of their parents regardless of parents’ protests.

Majority of police officers interviewed (over 65%) noted that they are not satisfied with what they are doing at present with regards to children in risk and children working and living in streets. The same percentage of policemen mentioned that they would rather work as preventive officers and 30% - would desire to provide conversational education with children.¹⁰⁶ The practice of bringing the child to Child Reception Centre or police station does not solve the problem. Majority of police officers stated that the special police division and policemen dealing with children’s issues should be established as separate entity within the system of Ministry of Internal Affairs. They should have more responsibilities and roles in designing and implementation of nation-wide prevention and rehabilitation programs for juvenile offenders and victims of crimes.

Majority of policemen working with children has the legal background (law faculty graduates), however, there are a big percentage of people with education, philology, economy, mathematics and other professional background. It is believed and this was confirmed by the interviews that people dealing with the children, including the persons graduated from law and education faculties, should get special educational courses or training programs for improvement of qualification and pass the special psychological test and examination well before to becoming the child inspector. Majority of policemen noted that they do not know the UN CRC, and don’t any at least profession-related training and never been engaged in self-education in the area they work. Many policemen mentioned the importance to learn English and get to know the international experience in the related areas.

Institutions within the Ministry of Internal Affairs:

¹⁰⁴ Situation of street children in Azerbaijan, UNICEF, 2002

¹⁰⁵ Survey on situation of juvenile justice system in Azerbaijan, NGO Alliance for Children’s Rights, 2005

¹⁰⁶ Situation of street children in Azerbaijan, UNICEF, 2002

Police Holding Cells (temporary detention places or KPZ):

The police departments have the **police holding cells** (KPZ) which are intended for temporary detention of those suspected in committing crimes during an investigation period. The children are also kept in these police holding cells in isolation from the external world. The maximum detention period allowed is 48 hours.¹⁰⁷ The police holding cell is small room for two or more people and intended for those suspected of committed a crime or violated the law. There are no special cells in the police detention facilities for children, and the conditions for keeping of children are the same as for adults. The children are often not separated from adults, although in some places children are kept in different cells but these cells are very close to those where the adults are kept. There are no special conditions, including special nutrition or meals, good heating system (it is often very cold in police holding cells), the police officers looking after the detainees are all men. These officers are not trained to provide the necessary support or assistance to children or juvenile offenders. And children are often dealt in the same way as adults. The surveys and interviews provided with children detained in juvenile detention centre revealed that the majority of children had been treated in a bad way; many of the children were bitten, abused, tortured and undergone inhuman treatment.

The law requires all children who are kept in police holding cells to be provided with a lawyer and the parents of children as well as the commissions on minors and protection of the rights of the child must be informed immediately and invited to the police.¹⁰⁸ Unfortunately, the survey and interviews with children as well as some information from police departments themselves revealed that often parents either not informed or information is given to them very late.¹⁰⁹ The same situation happens with the information to commissions. In general the cooperation and information sharing among all the state agencies entitled to deal with children's issues at the local level is far from the desired one. The representatives of different agencies at local level are not aware about the activities of each other. The research also revealed that the representatives of the state agencies dealing with children's issues do not have necessary skills to develop the cooperation and networking.¹¹⁰

The reason for the revealed situation is the absence of aggregated data on the number of children detained temporarily in police holding cells at a given period of time. Every quarter year reports from local police departments are provided to the head department on public security and Unit on prevention of children and adolescent crimes in the Ministry of Internal Affairs. The absence of a complete database throughout the country diminishes the level of monitoring, control over the work of police officers and police holding cells. It does also not allow providing the programs and undertaking the necessary measures to change the situation to assist these children.

¹⁰⁷ Article 148.4 of CPC: In the circumstances provided for in Article 148.1 and 148.2 of this Code, the person may be detained before the start of the criminal case. If no decision to start the criminal case is taken within 24 hours of the person being detained, the person shall be released immediately. Even if this decision is taken, the detention of the person may not exceed 48 hours. The detained person shall be charged within 48 hours of being taken into custody and shall be brought before a court; the court shall examine the case without delay and decide between arrest as a restrictive measure and release.

¹⁰⁸ Article 432.2 of Criminal Procedure Code of Republic of Azerbaijan: *Criminal proceedings concerning minors shall be conducted without delay. The participation of the minor's defence counsel shall be compulsory.*

¹⁰⁹ Results of survey on situation of juveniles in conflict with law, "El" Development Programs Centre, 2003
Report of the research study of situation of juvenile justice in Azerbaijan, "El" Development Programs Centre, 2003

¹¹⁰ Report of the project on situation of children in disadvantaged position in Azerbaijan, "Buta" Child Fund, 2004
Report on situation of Child protection system in Azerbaijan, UNICEF, 2005

Although by the time this report has been sent to the publisher, there were about 670 children (so-called children at risk, including street children and those which previously committed offences or were released) who are under permanent control or supervision of the police child inspectors and commissions on minors' affairs and protection of the rights of the child throughout the country.¹¹¹ Although the necessary programs should be in place at local and national level to provide the prevention among street children, rehabilitation among those committed minor offences and rehabilitation/reintegration among those released, however, in reality the children from mentioned categories and groups are not involved in any such programs and activities. The police child inspectors and representatives of commissions at local levels only monitor the behaviour of children in order to reveal any misbehaviour. They can send the child back to detention facilities, boarding schools or use other measures. It shows again the punitive character of the current system. Unfortunately, there is no monitoring and supervision mechanisms (although the Law on Commission on minors' affairs and protection of the rights of the child emphasize the preventive, rehabilitative and re-integrative roles of commissions and the CC and CPC of Republic of Azerbaijan provides the necessary basements for restorative justice) over the welfare of children, there is no measures to prevent the possible misdemeanours. No integrated measures to provide the psycho-social rehabilitation and integration of these children into society are used at the present time. It is also important to mention that no any Center for Psycho-social rehabilitation and reintegration was revealed during the research study to be in work in Baku capital for those children who were released from imprisonment, for those working and living in streets and those victims of violence.

Although the state must provide a lawyer for a child, in reality, most of the children are now kept in detention and juvenile prison had not seen any lawyer. This could partially be explained by the small amount of funds that these lawyers receive for juvenile cases which many of the lawyers mentioned during interviews. Also many of the interviewed lawyers mentioned that lack of interest among the lawyers in participation at minors' cases is a consequence of these cases being considered less "privileged" than the other ones.¹¹²

Many children interviewed in juvenile prison and Baku based investigatory isolator reported that they have been kept in police holding cells for over 48 hours which is in direct violation of the law.

It is important to note that although the practice of freeing the children and placing them under the parents and/or legal representatives' supervision (depending on the crime they are suspected in) immediately after the arrest and during the preliminary investigation by police and/or commissions is stipulated in the laws and regulations¹¹³, it takes place very seldom. None of the children interviewed by researchers of NGO Alliance for Children's Rights in juvenile prison and investigatory isolator in Baku was made free during investigation & put under the supervision on parents and/or commissions on minors' affairs and protection of the rights of the child.¹¹⁴ However, it is strongly believed that this measure should be more widely

¹¹¹ Year book of Azerbaijan State Statistical Committee, 2005

Situation of child protection system in Azerbaijan, UNICEF, 2005

¹¹² Survey on situation of juvenile justice in Azerbaijan, Reliable Future Youth Organization, 2005

¹¹³ Article 87.2 of CC of Republic of Azerbaijan (2000): Transfer under supervision consists in putting the children under the control of parents or persons, replacing them, or on the control by appropriate enforcement authority of a duty on education influence on minor or to control over hisher behaviour.

¹¹⁴ Survey on assessment of situation of juveniles in conflict with law, "EI" development programs centre, 2004-2005
Research study on situation of juvenile justice in Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, 2005

used for children suspected of committing minor or moderate crimes and if there is no risk for the child or for those around and if the child is believed he/she would not escape.

The problem of personnel composition is one of the most important here as in other branches within the system of administration of juvenile justice. The people appointed to be child inspectors and working with children have not received any particular training, education, guidance and have not gained particular skills to interact with children. Another problem is that almost all of the child inspectors in police departments are men, which also influence the situation and child welfare. The interviews with police officers revealed that it is difficult for them to interact with minors who always ask for something, need something or require special attention or care which could be easily provided by women.

Although the Criminal Procedure Code states in Article 432.1 that the investigation concerning a minor shall be conducted by special departments and persons with relevant experience with minors, however, in reality the people involved in investigatory procedures are not specialized in these areas. Most of the personnel involved in investigating juvenile cases do not have any special skills, education or training in children's rights and children's issues.¹¹⁵ The study conducted by UNICEF in 2002 on situation of street children also considered the work of child inspectors based in local police departments. The study revealed that the majority of child inspectors have not passed any special education and/or training programs related to their duties. This study in 2002 and also another study conducted by NGO Alliance for Children's Rights in 2005 revealed that many of the child inspectors are former technical workers, teachers, engineers, etc.¹¹⁶ It is important to note that the police officers in Baku and several other rayons of Azerbaijan participated at different trainings and seminars organized by UNICEF, Reliable Future Youth Organization and number of other NGOs during the period of 2001-2003. However, these trainings were one-off interventions rather than long-term education programs targeting all police officers and child inspectors. Taking into account the flow of personnel within the system of institutions of Ministry of Internal Affairs, the absence of such long term program diminishes the efficiency of intervention.

Child Reception-Transit Centres

There are two **Child Reception-Transit Centres** in Azerbaijan, one of which located in Gyandja and another in Baku capital. These centres are intended for children found abandoned by the police in streets, for those who escaped from boarding schools, abused children, children begging in streets. Although these centres are not intended for children who committed the crimes or infringed the laws, however, the majority of children kept there either have been involved in criminal behaviours or in a potential risk for that. During the period of 1998-2005 the number of children that have been accepted to these centres ranged from about 350 to 450 children per year. There **are 25 beds** in Baku based Child Reception-Transit Centre, although the required number of beds are a lot more than that.¹¹⁷

The problem of personnel composition is one of the most important issues here as well as in

¹¹⁵ Report on the round tables and seminars with participation of representatives of state agencies conducted by NGO Alliance for Children's rights within the project on research study on situation of juvenile justice in Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, 2005

Situation of street children in Azerbaijan, UNICEF, 2002

¹¹⁶ Situation of street children in Azerbaijan, UNICEF, 2002

¹¹⁷ Year book of Azerbaijan State Statistical Committee, 2005

Report on monitoring visit to Baku child reception-transit centre, "EI" Development Programs Centre, 2005
Reported by Republican Child Organization, 2005

other branches of the juvenile justice administration system. As mentioned above, the members of commission on minors' affairs and protection of the rights of the child, lawyers, police officers, prosecutors, judges and the people working in these two reception-transit centres have not received any particular intensive training and have not gained particular skills to interact with children.

PART IV: COMMISSIONS ON MINORS'S AFFAIRS AND PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE CHILD:

The law on Commission on minors and protection of the rights of the child has been adopted by the Parliament on 31 May 2002. The commissions are entitled to provide the following activities:

- provision of educational measures to children;
- protection of the rights and legal interests;
- control over their behaviour;
- prevention of illegal actions;
- coordination of the work of State and municipal bodies, institutions, industries and organizations regardless of the forms of incorporation for the sake of the above mentioned objectives;
- provision of rehabilitation and social reintegration programs at local levels.

These commissions are based within the Executive Committees and exist in rayons, including 11 rayons of the Baku capital. The Commissions are created to deal with a number of issues concerning the children, including the protection of the child rights, prevention of children's criminal behaviour, working with children in conflict with law, representing children (with the permission of parents) during the investigation and during court trial, dealing with children with problems in family life, community, schools and others.

The police officers together with representatives of commissions conduct special investigations to find children who are working, living in the streets, or not attending school or had problems in schools or families reported. These children are placed in "Centres for Reception-Transit of Children" (there are two such centres in the country, in Gyandja and Baku). They are in reality police centres with conditions similar to pre-trial detention centres. Children can be kept there for as long as 15 days, and at times the Commissions on Minor's Affairs can prolong their term for longer period. The interviews with the Commissions representatives revealed that the extension of period of stay in Reception Centre can be decided if there is no documents or other relevant information about the child. It also happens when the child is from another country so there is no possibility for immediate release and extradition to the home country.

Again, the Commissions on minors' Affairs, an arm of the executive branch, have the power to *de facto* restrict the liberty of minors without any control by the judiciary. The same happens when commissions decide whether to send a child to boarding schools (semi-open residential institutions separately for boys and girls located in Baku capital and Sheki rayon correspondingly) or to special semi-closed type residential institution in Guba for more serious offenders. And here again neither court or judge and advocate of child is involved.

In reality, many of the children who had problems with law had never seen the representatives of commissions during their stay in police holding cells and even during court trials. It is

explained by looking into the composition of the commission, which is composed by two staff members secretary and psychologist. Although the commission is entitled to invite professionals from different areas but it happens very rarely because the work of the people other than mentioned two staff members are not paid and therefore people are not interested in working with children and dealing with children's cases.

According to the points 8 of the Article 5 of the Law on Commission on Minors and Protection of the rights of the child the commissions are entitled to provide the reception of children, their parents or legal representatives, to hear their complains or appeals, get to learn their personal cases. While preparing the case for consideration and during the consideration of the minor's case by the Commissions, the Commissions must provide the participation of lawyers at all stages.

Although the commissions are entitled to appeal to Special Commissions on Pardon under the auspices of President requesting to pardon children convicted by courts of Republic of Azerbaijan and being of 14-18 years old while committing the crime. However, in reality during the last three years no child was pardoned.

Administrative offences by minors:

The Commission is entitled to consider the cases of minors within the scope of Code of Administrative Offences. For this purpose the Commissions may reveal the problems or crimes but mostly it receives the appeals from other State agencies on such cases of administrative character. Within the scope of Code of Administrative Offences the Commission is entitled to consider the cases of children up to 18 years old.

Criminal offences by minors:

The commissions are entitled to consider the criminal cases committed only by children, which are under 14 years old. However, the commissions are entitled to appeal to the court to free the child from the punishment for the crime which does not affect the public security and to send the child to medico-correctional or educational institutions. The commission also can appeal to court to free a child of criminal responsibility age but committed less serious crime and request to send him/her to special medical or educational institutions. However, as it was mentioned above, most of the children in detention places have not seen the commission representatives and never interacted with them. Moreover, the monitoring of the detention conditions and possibility for early release or changes of punishment measures which should be provided by the Commissions does not take place.

The "Buta" Child Fund reported that child protection system and policies at local levels do not exist. Although the law recently changed the name of commission by entitling them the child rights protection mandate, however, the working principles of the commissions have not changed. The commissions wait for the orders from upper local executive structures.¹¹⁸

The quarterly reports prepared by commissions at local levels are sent to the republican commission (to Baku head commission receives the quarterly reports from 11 rayons of Baku city). The reports are formal and do not contain the analyses of the situation and it provides the ground to hide the real situation at the field.¹¹⁹

¹¹⁸ Report on situation of children in need, "Buta" Child Fund, 2004

¹¹⁹ Presentation of the report on situation of children in need, "Buta" Child Fund, UNICEF, 2004

As mentioned Commission is entitled to provide the decision over the actions of the children depending on the case, character of offence, life circumstances and others:

- apologies and promise not to repeat that once again;
- warning with explanation of offence, its danger, harms resulted of the offence by the child and possible more serious measure if the offence is repeated;
- penalty if the minor has its own salary or other type of income;
- bringing the child under the supervision of parents or legal representatives;
- sending the child to special education open type institutions for the crimes committed by minors of age under 14 does not imply the criminal responsibility.

The commissions are entitled to appeal to court and request moderate punishment in comparison with what was decided by the court according to the Code, to request the substitution of the remaining portion of punishment by less serious type of punishment, to request the conditional release, early take off the judgment or conditional early freeing from punishment. However in reality the situation is completely different. Commissions very rarely do that. In interviews, most of the representatives of commissions mentioned that they do not have the necessary funds and not paid enough to accomplish all the tasks they are entitled to do. The representatives of commissions visit children in reception centres, boarding schools and juvenile prison in rare cases of the urgent appeal by child or third party on the violation of the children's rights. No any regular monitoring visits are made to monitor the situation, reveal the problems and undertake necessary measures for the benefits of children.

It is obvious that at the present situation, the body which is entitled by the law and which can be responsible for the organization of the work for social and psychological rehabilitation and reintegration of minors are the Commissions.

In order to effectively protect the rights of the children and provide the necessary measures for the prevention and rehabilitation of juveniles in conflict with law, the Commissions should be structurally reconsidered for changes based on the following recommendations provided in this report (see section on Practical recommendations):

PART V: MINISTRY OF JUSTICE AS PART OF JUVENILE JUSTICE SYSTEM

Ministry of Justice composes the main part of the juvenile justice system and have the following branches that deal with minors:

- Investigatory isolators;
- Detention centre for children;
- Courts.

The lawyers and prosecutors will be considered here as the integrative but independent part of the juvenile justice administration system.

“The judicial system in Azerbaijan is composed of four levels:

- First instance civil and penal trials are done in the District Courts (76 in total); ordinary judges are requested to exercise their function against all categories of defendants (adults and minors indistinctively). The same judges have the responsibility to appoint legal tutors (guardians and trustees, adoptive families) for children deprived of parental care. Specific family or juvenile courts don't exist in Azerbaijan. The judicial system comprises also the judges of preliminary inquiry, the first informed of a suspected crime, who dispose for investigations and pre-trial detention measures also for children;
- All district courts report to a unique Appellate Court, located in Baku, which constitutes the second judiciary level for those defendants who refute the first condemnation;
- The Supreme Court (Court of Cassation) represents the third level, and exercises its function nationally;
- The additional opportunity is represented by the Constitutional Court, where, also individual complaints can be presented for revision.¹²⁰

Prosecutors and Lawyers:

The important role in administration of juvenile justice is assigned to 74 public prosecutors offices represented in each district. Prosecutors are juridical figures, independent from magistrates, representing State against criminal defendants.

Prosecutors are involved in investigations and trials, and their opinion is determinant both in preventive detention measures and during the convictions. During the Soviet era, the prosecutor's office stood at the apex of the legal system and essentially imposed the verdict over judges.¹²¹ The American Bar Association reported that due to the still ongoing “imbalance of power in the courtroom, for the most part of the prosecutor's office continues to dictate the outcome of cases”.¹²²

Lawyers/advocates:

Also the Soviet Constitution included a right to a counsel and presumption of innocence, the role of the advocates was limited: the guilt of the defendant was assumed and the advocate's job was simply to negotiate a more lenient sentence if possible.¹²³

The LPRI assessment for Azerbaijan shows a legal profession that has made a small profess to

¹²⁰ The child protection system in Azerbaijan, UNICEF, 2005

¹²¹ The child protection system in Azerbaijan, UNICEF, 2005

¹²² Legal profession reform index for Azerbaijan, American Bar Association Central European and Eurasian Law Initiative, February 2005

¹²³ Quotation from p.5, Legal profession reform index for Azerbaijan, American Bar Association Central European and Eurasian Law Initiative, February 2005

overcome Soviet legacy. The effect of failing to admit members into the Collegiums of Advocates is a legal profession that is unable to meet the demands and needs of the country. The OSCE ODIHR has made the opening of the criminal defence bar a priority for Azerbaijan. A 1999 report by the International League of Human Rights addresses the closed criminal bar as a major curtailment for defending victims of human rights abuse stating,¹²⁴ “Preventing independent lawyers from defending dissidents charged with criminal offences will undermine the broader struggle for human rights and criminal justice.”¹²⁵

The power of the prosecutor’s office combined with rampant judicial corruption results in a diminished role for the advocate. Advocates are not selected based on their advocacy skills but rather on their ability to “negotiate a bribe”.¹²⁶

Institutions within the Ministry of Justice:

Investigatory isolators:

Investigatory isolators are often first stage for children to get in contact with the Ministry of Justice and justice system. The children suspected in committing crimes and those above 14 years (in cases of crimes listed in Article 20.2 of CC of Republic of Azerbaijan) are entitled to be transferred to Isolators from the police holding cells if accusation is confirmed by police investigation or other investigating authority.¹²⁷ However, the approval from investigator, prosecutor’s office and/or court shall be obtained in any case.¹²⁸

There are two isolators, located in Shuvelyan settlement of Baku capital and Gyandja city. The former one was introduced in 2003 when special building was renovated especially for children and women. All children from Bailovo isolator were transferred to Shuvelyan isolator. As from 2003, there are already no children in Bailovo isolator.

It was revealed that children from different rayons are allowed to be transferred to one of the isolators for pre-trial and trial processes. It means that children isolated from parents and relatives are kept in Gyandja or Baku cities where their relatives cannot afford to visit them. It was observed that lawyers are not provided during the child placement in isolators or SIZO.

It is important also to note that children can not be released from the isolators during the pre-

¹²⁴ Quotation from p.7, Legal profession reform index for Azerbaijan, American Bar Association Central European and Eurasian Law Initiative, February 2005

¹²⁵ International league of human rights, “Restrictions on the independent legal profession in Azerbaijan”, September 1999, section I(C); available at <http://www.ilhr.org/illhrreports/legalrestrict.html>.

¹²⁶ Quotation from p.7, Legal profession reform index for Azerbaijan, American Bar Association Central European and Eurasian Law Initiative, February 2005

¹²⁷ Article 148.4 of CPC: *In the circumstances provided for in Article 148.1 and 148.2 of this Code, the person may be detained before the start of the criminal case. If no decision to start the criminal case is taken within 24 hours of the person being detained, the person shall be released immediately. Even if this decision is taken, the detention of the person may not exceed 48 hours. The detained person shall be charged within 48 hours of being taken into custody and shall be brought before a court; the court shall examine the case without delay and decide between arrest as a restrictive measure and release.*

¹²⁸ Article 147.2 of CPC: *“Detention shall be applied in the following circumstances:*

147.2.1. if there is a suspicion that the person concerned committed an offence;

147.2.2. if there is an appropriate decision by the prosecuting authority about a person covered by Article 147.1.2;

147.2.3. if there is a court decision on the detention of a sentenced person pending settlement of the question of forcibly sending him to the place where the sentence or other final court decision is to be executed, replacing the penalty given to him with another or repealing his suspended sentence or conditional release.”

147.3. The illegal detention of a person shall entail liability under the legislation of the Republic of Azerbaijan.”

trial and trial. However, the law states clearly that the minors can be placed under supervision of parents or legal representatives.¹²⁹ It is also important from the perspectives of children's rights and child welfare and it is believed that the placement under supervision should be granted to minors committed the crimes if there is no risk to child, family, people around and if a child is believed that he/she would not escape.¹³⁰ It is important to note that according to the law there is no differentiation among children and adults on the period of time for them to be kept in isolators or other detention places, including temporary detention facilities. Furthermore, along with adults, the period of stay in isolators for the children can be extended to 9 months, 12 months and in most serious cases up to 18 months. And although the law requires the restrictive measures of arrest applied to children to be of shortest period, however, majority of children interviewed noted that they are kept under arrest in detention places for over than 4-6 months.¹³¹

Unfortunately the concern over the education of children kept in isolators for the period of 2-6 months has not been raised so far. However, this is a direct violation of the rights of the children and the Article 434.4 of CPC of Republic of Azerbaijan.¹³² According to the UN CRC and UN Rules on Juvenile Justice Administration, children in pre-trial, trial and detention places or while implementing the corrective works and others should be able to continue their education. However, the Criminal code and Criminal procedure code does not provide any explanation and guidelines for this. The right to education and other activities are also violated. It is believed that while there is no court decision to prove the child is guilty, the child must enjoy his/her rights. The access to information, family, leisure, special care, education, etc. must be provided for a single child. We even believe that while no proof of guiltiness is made by court, the child can not be sentenced for the pre-trial and trial detention. It is believed that this is a State obligation to provide the changes in a system and to build the system to comply with international standards of human rights and children's rights.

As it is observed, all children in isolators are completely isolated from the society, parents and relatives. There is a great need for the psychologist and social worker to be involved in the work with children while they are in isolators and detention centres, but unfortunately, none of them are there.

In relation to the situation of children within SIZOs: regulated according to a typical detention regime, these institutions are conceived to implement preventive detention measures, clearly conflicting with the principle of presumption of innocence for everybody until proven guilty. In opposite the detention in SIZO are provided from the assumption of guiltiness, and not on the other specific prevention needs (as for KPZ).

Although the law provides the requirement for the teacher or psychologist to be involved while considering the case of minor under 16 years old.¹³³ It is however, believed that the teacher or psychologist must be provided along with the lawyer for a child of any age and during the whole investigation process and even during trial and court hearings.

¹²⁹ Article 154.3 of CPC: "□Only minors may be placed under supervision."

¹³⁰ Article 434.1 of CPC: "□the application of restrictive measures of arrest to a minor suspected or accused shall be admissible only if heshe is charged with a violent, serious or grave offence."

¹³¹ Article 434.2 of CPC: "The restrictive measure of arrest may be applied to a minor as an exceptional measure and for the shortest possible time."

¹³² Articles 434.3 of CPC: "□They shall be provided with the required services, defence and other personal assistance according to their age, sex and personality."

¹³³ Article 432.5 of CPC of Republic of Azerbaijan: "□while providing the investigatory procedures with the participation of a child under 16 years old and who is also considered as the mentally retarded or ill, the participation of teacher or psychologist must be provided by investigator."

A. Shuvelyan investigatory isolator:

For the moment of monitoring there were 34 children kept in the isolator, which were all older than 16 years. Children are kept in 7 rooms, 4 or 6 beds in each room. They are separated from adults.

However, the children have not got the special personnel to look after them. The isolator officers, who were dealing with adults are those involved now to deal with children. As was mentioned above for the police inspectors and police holding cell officers, they are not trained to deal with minors that of course cause number of problems in interactions between children and these officers. Another important point is that all of the officers dealing with children are men and that is not in the best interests of a child.

The conditions of the isolator do not fully respond to the requirements of the international standards and UN rules, but they are better than they were in Bailovo isolator. There is no centralized heating system and rooms or cells are cold.

The survey made among the children in isolator provided the following data:

- 18% of children stated that they had been registered by the police previously as living in streets, begging, committed administrative offences, but had not had received any educational or other type of correctional activities for their rehabilitation or reintegration.
- 82% of children mentioned that they had previous contacts or were brought to police department before because of different offences.

B. Gyandja Investigatory Isolator:

The number of children kept in Gyandja Isolator at the moment of report preparation was 30 children.

To be monitored.

C. Courts and judiciary:

The cases of minors are considered first by Judge of Preliminary Inquire which can approve the initiation of trial or reject it. In case of rejection the child is returned to home and family or institute. If the trial is approved then child's case should be considered by District level court. The prosecutors play important role and strongly influence during the trial. If the child was found guilty the maximum duration of conviction should be 10 years for the most serious crime. For serving the sentence the child is transferred to juvenile prison or correction centre as it is called in Azerbaijan where it serves its sentence till 18 and in some cases till 20 years old and then transferred to adult prison. The conditional release is provided by the law; however, such measure is rarely applied to children based on the duration of the conviction. It is also important to note that during the last 3 years no child has been pardoned a freedom despite number of pardon decrees that have been issued by President on different occasions.

Researches conducted by group of NGOs activists and experts permit to say that rights of children during investigation and trial are violated on a mass scale. Most of teenagers can not rely upon qualified assistance of the lawyer; they themselves are incapable to protect their rights. In most regions judges do not take into account the psychology of the child-age, social status, difficulties in development, information about personality of the child, the motives of crime.

Although the Criminal Procedure Code states that cases of minors shall be examined by experienced judges¹³⁴, however, it is not happening in reality. The law does not specify the term “experienced”. It is however, believed that the judges are knowledgeable, specially trained and skilled. The important concerns here are the importance of knowledge of UN CRC, UN international standards on administration of juvenile justice and compilation of the examination tests that candidates for being judges shall pass in order to be licensed. The vast majority of judges interviewed do not know the UN CRC to the extent that they would be able to use it. There is no evidence that UN CRC has been ever used during the consideration of minors’ cases by courts during the period of 1998-2005. The examination tests do not contain enough questions in order to require the examinees to consider the issues related to minors more seriously. And as the result the judges interviewed also have lack of knowledge on international standards and other related international rules and principles governing the administration of juvenile justice and to which Republic of Azerbaijan is a party.

The Criminal Procedure Code states that judge only can decide whether to allow the participation of parents or legal representatives of a child during the court hearings¹³⁵. However, it is believed that a decision on participation of parents or legal representatives is made possible by a joint decision of judge and child or in consultation with a child. It is also considered important that the representatives of commissions on minors’ affairs and protection of the rights and a social worker, in particular, shall participate during the court hearings and be able to provide any assistance to a child and a judge.

The Criminal Procedure Code states that if the minor may be reformed without the application of a penalty, the judge may apply compulsory reformatory measures.¹³⁶ However, the reformatory measures are limited to the placement with semi-open and semi-closed education establishments as there are no any alternative punishment measures that exist within the communities. The commissions on minors’ affairs and protection of the rights of the child are entitled and responsible for instituting and monitoring of reformatory works by child. But there is no implementation mechanism in place that can be served as basement for the reformatory measures applied by courts.

The courts, penal institutions, reformatory and legal representatives of the sentenced person are authorised (Article 514.1 of CPC of Republic of Azerbaijan) to appeal for the change of one type of penal institution with another or one type of reformatory measure with another.¹³⁷

¹³⁴ Article 435.1 of CPC of AR: “Criminal cases concerning offences committed by minors shall be examined by experienced judges.”

¹³⁵ Article 435.3 of CPC of AR: “The parents or other legal representatives of the minor shall have the right to participate in the court’s examination of the criminal case concerning the minor. The court may, by reasoned decision, request the participation of these persons in its examination of the case in the minor’s interests or, if there are grounds for supposing that it would be detrimental to his interests, refuse the participation of the parents or other legal representatives.”

¹³⁶ Article 435.5 of CPC of AR: “*When adopting a final decision, if the court comes to the conclusion that the minor may be reformed without the application of a penalty, it may exempt the minor from punishment and apply compulsory reformatory measures.*”

¹³⁷ Article 514.1 of CPC of AR: “*The transfer of a sentenced person from one type of penal institution to another may be effected, in accordance with the provisions of criminal law and on the basis of an application by the sentenced person or submissions by the penal institution, by the court of first instance in the locality where the sentence is being served.*” Article 514.2 of CPC of AR: “*The transfer of a minor from one type of reformatory to another or from a reformatory to a penal institution shall be effected on the basis of an application by the sentenced person’s legal representative or defence counsel or submissions by the reformatory.*”

However, during the research no corresponding case has been identified. The reason is that children and their parents are not aware about their rights. Also the commissions which are entitled to monitor and assess child's situation and development do not perform their duties enshrined in the Law. The advocates are not present throughout the whole process and are not available for majority of children due to many reasons (see section on Prosecutors and Lawyers under the Section 5).

Article 517.3 of CPC of Republic of Azerbaijan authorises the courts, penal institutions, sentenced person and legal representatives of the sentenced person to apply for the conditional release.¹³⁸ The courts examine the views of the penal institution where the sentenced person serves his/her time while making a decision on the every individual application received. However, the interviews with representatives of penitentiary system and separately with lawyers, children and parents revealed that during the examined period the number of children conditionally released were few. It is widely believed that the decision of courts and, in this particular case, decision on the conditional release of a child depends on whether the parents or legal representatives would «be in a position to give a bribe to the judge and/or representatives of the penal institution».¹³⁹

The judges involved in the consideration of juvenile cases along with lawyers and prosecutors don't have any special training, skills and knowledge of the convention, UN standard rules on administration of juvenile justice, Riyadh principles, Tokyo guidelines and Rome principles. The cases are considered by the judges who are also involved mostly in consideration of adult cases. There aren't any specially designated judges dealing with juvenile cases only and they don't have any experience, expertise and knowledge in this particular area.

The tests designed for the assessment and certification of lawyers and judges and prosecutors have around 150-200 questions with over 1000 questions as preparatory test book. However, the majority of the questions are about the national legislation and national codes, and just a few questions about international documents. And the questions on the above mentioned international documents are not included in the tests. It is therefore important to separate the tests or provide separate questions related to juvenile justice within the common test book which would contain more questions covering all the aspects and areas of juvenile justice and international documents. This will help to identify whether the person have sufficient knowledge and skills to become the juvenile judge, juvenile lawyer, juvenile prosecutor, juvenile police and/or commissioner in future.

The courts do not employ the alternative punishment measures as the system of the alternative

---

514.3. *If the court refuses to change the type of penal institution or reformatory, a further examination of such an application shall be possible no less than 6 (six) months after the court's decision to refuse the application.*

514.4. *When deciding whether to transfer a minor from a reformatory to a penal institution, the court shall take account of his rehabilitation. A sentenced person may be held in a reformatory until he is 20."*

¹³⁸ Article 517.2 of CPC of AR: *"Release from imprisonment before completion of the sentence shall be ordered by the court further to an application from the sentenced person and in accordance with the provisions of criminal law.*

Article 517.3 of CPC of AR: *"Applications by sentenced persons for early release from imprisonment shall be examined by the court taking account of the views of the establishment or authority enforcing the sentence."*

Article 90.0 of CC of AR: *Conditional – prescheduled release from serving punishment can be applied to the minor condemned to the corrective works or imprisonment, after serving which is:*

90.01. *not less than one third of punishment term appointed for a crime which does not represent the public danger or for less serious crime.*

90.02. *not less than half of punishment term appointed for serious crime.*

90.03. *not less than two thirds of punishment term appointed for very serious crime.*

¹³⁹ Index of Legal Profession Reform in Azerbaijan, ABA CEELI, 2005

punishment has not been set up fully, despite that the law states that the measures for the alternative punishment should be applied for the cases of minors.

The minors committed crimes and sentenced for punishment by the court shall be subjected to penalty, public works, corrective works and imprisonment. However, the research has not found any clear evidence of the application of public works and corrective works (except the placement in educational establishments) during the last 2 years.

General practical recommendations:

The problems in this branch of the juvenile justice are manifold. The basement for these problems is the absence of specialized juvenile justice procedures and specialized juvenile courts and judiciary. According to the Criminal Procedures Code and Criminal Code the cases of minors shall be considered according to the same rules and guidelines which are applied also to adults.¹⁴⁰

However, as identified here the number of provisions of the CPC and CC are not in full compliance with the requirements proposed by UN international standards on administration of juvenile justice.

Although the Criminal Procedure Code states some special guidelines for cases with the involvement of minors,¹⁴¹ however, it is not strictly followed and the children are subjected to the same long period of detention in isolators as adults and they are often not provided with the psychologist and/or pedagogist, lawyer or advocate, they are not fully granted with other rights, including the rights to education, leisure and free time, access to information, etc.

The law states that all circumstances shall be considered by court and investigating authorities while dealing the minor's case during arrest, pre-trial and trial and also that the required information, including social status, age, educational background, mental health status shall be collected by professional bodies.¹⁴² However, the law fails to identify those professional bodies or persons to be employed and the rules, procedures and mechanisms to be applied in that case. As the result, this provision of law has rarely been applied. However, in cases when this sort of information was required, it was provided by commissions on minors' affairs and protection of the rights of the child and parents, which could not be considered as professional bodies staffed with required professionals in the mentioned fields. In European countries and US this sort of information is provided by specially trained and skilled social workers.¹⁴³ There are no social workers in Azerbaijan or any other authorised body in Azerbaijan.¹⁴⁴ As was also mentioned above, the commissions often invite representatives from town or rayon departments for education, health, youth, sport and tourism and request their involvement in collection and analyses of data about child. However, in reality it does not work and the necessary information is not properly collected and presented (see Section 3 on work of commissions on minors' affairs and protection of the rights of the child for more explanations). Therefore it is

¹⁴⁰ Article 428.1 of CPC of AR: *"The conduct of pre-trial proceedings, first instance and appeal court proceedings and Supreme Court proceedings concerning minors shall be governed by the general rules of this Code and Articles 428-435 of this Code."*

¹⁴¹ Article 432.2 of CPC of AR: *"Criminal proceedings concerning minors shall be conducted without delay. The participation of the minor's defence counsel shall be compulsory."*

¹⁴² Article 86.1 of CC of AR: *"At assignment of punishment to a minor except for circumstances provided by article 58 of the Criminal Code, court takes into account the conditions of life and education of this person, a level of mental development, other features of his/her individuality and influence of external parties."*

¹⁴³ "Social worker at all stages", Andre Dunant, Consultant in Juvenile Justice, Geneva Switzerland

¹⁴⁴ Child protection system in Azerbaijan, UNICEF, 2005

considered vital to introduce the system of social workers in Azerbaijan and to place one-two social workers skilled and knowledgeable to the required degree with each commission throughout the country.

Although according to the CC of Republic of Azerbaijan, the minors condemned of the crime for the first time (girls and boys) to the imprisonment shall serve the time in educational establishments of general mode and minors who have been earlier punished to the imprisonment – in educational establishments of the strengthened mode.¹⁴⁵

Therefore, it is strongly recommended that the mechanisms and guidelines for application of alternative measures as well as the set of such measures should be created and should be used as widely as possible instead of punishments and placements with educational establishments as the only reformatory measure currently used.

According to the Article 432.4 of the CPC of Azerbaijan, children are entitled to certain rights and provisions during all stages of the criminal proceeding and court trials.¹⁴⁶ However, the majority of children noted that their parents have not been invited at early stages or not invited at all; the commissions and lawyers never appeared and assisted them or monitored the situation during the investigation or interactions with police, during trial and their stay in isolator. Some children noted that they have been forced to sign the blank papers while in police holding cells. Most of children from poor families have not had an opportunity to get the lawyer or attorney as the parents could not pay for that. In most cases the advocates/lawyers provided by state authorities on State's expenses have not appeared and/or have not fully participated in the defence and criminal investigation processes. Most of the children interviewed, noted that during trial, pre-trial and investigation, teachers and/or psychologist haven't been there and they have never seen them at all stages. Majority of children interviewed mentioned that they have been accused and forced by investigators to confess the commitment of crime.

Article 432.1 of CPC of Republic of Azerbaijan provides the important provision on the conduction of investigation by special departments or persons with relevant work experience with minors. However, the definitions of what are those special departments or these persons have not been provided. The research could not identify, however, whether there is any specialized departments at local levels within the prosecutor's office or police departments investigating the criminal cases committed by minors. According to information received during the meetings with the representatives of Ministry of Internal Affairs, the absence of such specialised investigating units at local levels have been noted. Although there is a child inspector officer within the police departments, however, it shall be noted that the majority of these persons don't have any juridical or legal background and they are not entitled to

¹⁴⁵ Article 85.5, 85.5.1. and 85.5.2. of the CC of Republic of Azerbaijan

¹⁴⁶ Article 432.4 of CPC of AR: *At all stages of the investigation concerning the minor, the basic procedural safeguards for the following rights shall be observed:*

432.4.1. *the right to receive information about the charge brought;*

432.4.2. *the right to refuse to make a statement;*

432.4.3. *the right to be defended;*

432.4.4. *the right of the parents or other legal representatives to participate;*

432.4.5. *the right to secrecy.*

432.5. *The investigator shall ensure the participation of a teacher or psychologist in the conduct of investigative procedures involving a person under 16 or a minor who shows signs of mental disability.*

investigate the criminal cases.

The research has also revealed the absence of special teaching or training units of juvenile justice and also absence of textbooks or information on juvenile justice incorporated with any existing textbooks within the system of Ministry of Internal Affairs, including the Police Academy, Ministry of Justice, including two training and educational centres and Baku State University law faculty. In general, the research revealed only two books on juvenile justice published by local NGO “Azerbaijan Young Lawyers Union” (one on analyses of legislation and second on international experience) and journal of juvenile justice which is the monthly edition initiated by NGO Alliance for Children’s Rights since 2005. All these materials are published in limited quantities and do not constitute the part of official education curricula of the mentioned educational institutions.

Court work:

It is important to attract the attention to the problems of placing the child suspected or arrested into the cage during the court hearings. In general, it would be enough saying that the court hearing of child cases follow the same procedures and guidelines as the processes on adult cases.¹⁴⁷ Apart from being placed in cage during hearing, the court hearings are held in “ceremonial” manner in “ceremonial halls” like “normal” court hearing which takes place for adults and the children are brought with hand cuffs into the court hall by police officers. Although the police, prosecutor or law describes by the potential danger from the side of suspected or arrested child or person, however, it violates the rights of the child and person to presumption of innocence because while in trial and while there is no court decision yet the person is considered as innocent. And it is believed that the child surrounded by two guards can not represent the public danger in court hall.¹⁴⁸

Also it is believed that the restrictive measure of arrest shouldn’t apply to minors and minors shall be mandatory for house arrest, supervision of parents and legal representatives or placed in borstal (boarding school type institution) or bail¹⁴⁹. It could be applied and limited to most severe and serious crimes that child is suspected to be a part or to be committed and when

¹⁴⁷ Article 428.1 of CPC of AR: “*The conduct of pre-trial proceedings, first instance and appeal court proceedings and Supreme Court proceedings concerning minors shall be governed by the general rules of this Code and Articles 428-435 of this Code.*”

¹⁴⁸ Article 21 of CPC of AR: *Presumption of innocence:*

21.1. *Any person suspected of committing an offence shall be found innocent if his guilt is not proven in accordance with this Code and if the court has not delivered a final judgment to that effect.*

21.2. *Even if there are reasonable suspicions as to the guilt of the person, this shall not cause the latter to be found guilty. The accused (the suspect) shall receive the benefit of any doubts which cannot be removed in the process of proving the charge in accordance with the provisions of this Code, within the appropriate legal proceedings. He shall likewise receive the benefit of any doubts which are not removed in the application of criminal law and criminal procedure legislation;*

21.3 *The accused shall not be obliged to prove his innocence. It shall be for the prosecution to prove the charge or to refute the evidence given in defence of the suspect or the accused.”*

¹⁴⁹ Article 155.1 of CPC of AR: *Restrictive measures (According to Article 154 of CPC of AR: arrest, house arrest, bail, supervision, restraining order, personal surety, surety offered by organization, police supervision, removal from office or position) may be applied by the relevant preliminary investigator, investigator, prosecutor in charge of the procedural aspects of the investigation or court when the material in the prosecution file gives sufficient grounds to suppose that the suspect or accused has:*

155.1.1. *hidden from the prosecuting authority;*

155.1.2. *obstructed the normal course of the investigation or court proceedings by illegally influencing parties to the criminal proceedings, hiding material significant to the prosecution or engaging in falsification;*

155.1.3. *committed a further act provided for in criminal law or created a public threat;*

155.1.4. *failed to comply with a summons from the prosecuting authority, without good reason, or otherwise evaded criminal responsibility or punishment;*

155.1.5. *prevented execution of a court judgment.*

there is a suspicion that a child would otherwise escape. And even in this occasion the judge while ordering or approving the prosecutor's request for isolation or detention of a child should consider all the circumstances, including child's behaviour, social status, background, feedbacks from child inspectors and commissions on minors and protection of the rights of the child. However, it is important not to consider the child as convicted one unless his/her guiltiness is not confirmed by court and therefore the child can not be completely locked.

PART VI: JUVENILES PRISON OR CORRECTION CENTRE FOR JUVENILE OFFENDERS

There are two separate centres for boys and girls/women. Girls are kept in the women prison as there is no separate prison for girls and this is explained by the very low number of girls usually convicted of crimes and sentenced for deprivation of liberty.

The Juvenile Prison for Boys:

The conditions in the prison are not the matter of the particular concern, especially if compared to other institutions in the country: boys sleep in a group of 10 people in open rooms, during the days they are involved in sport, education and working activities. The prison has special rooms for praying.

The prison has the special Isolator composed of two isolated cells where young people are kept during two weeks period as “quarantine” before they are allowed to be with other juveniles. This period is considered as isolation from the medical point of view (to get rid of the infectious bugs they may have got while staying in investigatory isolators). And also to get the information about their personality, learn about their problems and specific features. These rooms have no windows and are locked. The concern over these cells has been raised during the monitoring. This again confirms that the justice system is rather punishing than corrective. This measure may be provided for adults, but it is believed that children according to the UN CRC and international standard rules should be treated in different way.

During the period of research the following data was obtained:¹⁵⁰

According to article 120 of the CC of AR (murder): 8 children;

According to article 125 of the CC of AR (bringing a person to suicide) – 1 children;

According to article 126 of the CC of AR (deliberately causing a serious harm to health) – 6 children;

According to articles 149 and 150 of the CC of AR (rape and violent actions of sexual nature) – 18 children;

According to article 177 of the CC of AR (theft) – 14 children;

According to articles 180 and 181 of the CC of AR (burglary və robbery) – 9 children;

According to article 234 of the CC of AR (illegal manufacturing, purchase, storage, transportation, transfer or selling of narcotic and psychotropic substances) – 14 children;

According to article 318 of the CC of AR (illegal crossing of border of Azerbaijan Republic) – 1 child;

The detention centre has 30 staff members and for the moment of compilation of this report had 60 imprisoned children (although the number of children imprisoned changes during the year). All staff members – prison officers – are men, the only two women serves as the secretariat in prison and not involved in work with children. It is revealed that the prison officers don't have any special education, information, skills and training to work with children, to reveal their needs and problems, to help and assist children when needed. The absence of women as prison personnel also influence the way the children are treated and the overall situation with their problems.

The first important concern that the research has revealed is the absence of separation of children according to the age and gravity of the crime. Therefore in one detention centre and in one room you can find the child committed the murder or sexual violence and child who stolen something, and also the child of 18 years old along with the child of 16 years old or 14 years

¹⁵⁰ Azadlıqdan Məhrumetmə Yerlərinin Müşahidəsi Assosiasiyası, 25 may 2005-ci il

old. It is of course the ground for the influence that happens from the older child or child with harder crime to the child committed less serious crime and to the younger child.

It was interesting observation when the monitoring revealed that special boards with the number of Criminal Code Article and with information on number of years to be served in prison are fixed on the every child's bed. From one hand it is useful to have a calendar to count the term served and it can positively influence the behaviour of children while in the eve of release, but from other point it looks like a label that child would see and look at every day and whole day.

The absence of the psychologists as one of the major needed staff units is revealed during the interactions with the children detained and also with the officers.

The detention centre is staffed with one doctor and one doctor-assistant. The health system does not cause much concern. However, the provision of psychological rehabilitation support needs to be considered as the immediate action for improvement.

Although the detention centre has its own school, many problems have been revealed. The library in the centre is very old and most of the books are in Cyrillic alphabet. The lack of scientific, scientific-popular books and textbooks have been revealed. The school is equipped with very old equipment and furniture, the level of education observed is lower than in regular schools.

It was revealed during the interviews and surveys provided among children in juvenile prison, detention places and boarding schools that most of the children were committing crimes being forced to do so by parents or even along and in cooperation with their parents or legal representatives. However, the children were sentenced for imprisonment and deprivation of freedom for different terms while parents and/or legal representatives were not accused and punished. The statistical data provided by the State Agencies also indirectly confirms the assumptions provided above:

In 2000 – 5, in 2001 – 3, in 2002 – 1 and 2003 – 4 people were convicted for the involvement of children into criminal behaviour or in committing of crimes as the result of application of Article 170 of the CC of Republic of Azerbaijan.

According to the rules and regulations, the person can be allowed to visit his/her parents at number of cases under the supervision. However, no child has ever been reported to use this or even been aware of such opportunity. It is believed that children in juvenile prison and boarding schools who committed less serious and minor crimes with no major danger to the public security can be and should be released from time to time to visit their own family, parents, friends, etc. It can be a part of social rehabilitation and reintegration services as well as it would provide the improvement of child's welfare.

It is also important that most of the children from rayons are not visited by their parents or relatives, because their families are from far rayons and the families do not have necessary sufficient funds to afford frequent visits to the juvenile prison and boarding schools.

The special surveys and interviews organized by the NGO Alliance among the 60 children kept in detention centre the following results have been revealed:

- 85% of children stated that all their rights have been violated;
- 65% of all children stated that their rights were violated by police;
- 23% of all children stated that their rights were violated by third parties and

- only 12% mentioned that their rights have not been violated.
- 63% of all children stated that they have been registered police department but have not received any educational or other types of support;
- 60% mentioned that they have encountered the psychological and physical pressure;
- 25% mentioned that they didn't have any lawyer during the investigation while in police custody;
- 19% mentioned that although they had been appointed by the lawyer, the children saw them only once during court hearing and these lawyers didn't get into their cases as appropriate and even didn't encounter with children regarding their cases, i.e. their representation was formal;

The Prison for Girls/Women:

Although there is only one girl currently serving the sentence in the women prison, however, despite that the prison deserved the attention for two important reasons. Firstly, the only girl kept at this prison had been convicted for deprivation of liberty in 2001 together with her brother on murder of their father. Since 2001, she has never attended a school or has received any lessons according to her age. The prison authorities explain this as there is too expensive to provide the education and other necessary services to a single girl-child.¹⁵¹ It is important however to note that it is the State's obligation and responsibility under UN CRC and the Law on Rights of the Child to provide a *single child* with education and other required services and support according to the needs and age of the child.

Secondly, there are five children kept at this prison along with their mothers convicted for different terms of imprisonment. These children are all under 3 years and according to the law they would be only able to stay with their mothers till they are 3 years old. After that they need to be transferred to boarding schools or placed on guardianship of relatives or foster families. Most of the women interviewed do not want their children to be separated explaining that the children would be kept in boarding schools for long time and can forget their parents, they would not have the same level care as the mothers would provide for them and the mothers would have very limited opportunity to see their children during the period of imprisonment. These points were further researched and the results confirmed that the meetings of mothers with their children placed in boarding schools happen very rare. The mothers need to pay around 10 USD (50.000 Azeri manats) in order to get their children brought to the prison for meeting. The women explain that these funds are used to pay to driver, for petrol and other costs associated with that. There is another option according to which the imprisoned women are allowed to keep their children with them in prison for three days. However, it happens even rarer than organization of one-day meetings. And if a woman achieves to host a child for three days, then all women around tries to assist her by providing the meal, dresses, place for sleep, etc.¹⁵²

Although the women in women prison have the opportunities to meet with their children or keep the children with them for 3 days, however, such opportunity is missed for the children in juvenile correction center. The juveniles in correction center has not even a special dedicated room for the meetings with parents and the room where the parents or their legal representatives can stay with them for the period of 3 days.

¹⁵¹ Report of monitoring visit, Azerbaijan Society for Reintegration of Women Served Imprisonment, 2005

¹⁵² Report of monitoring visit, Azerbaijan Society for Reintegration of Women Served Imprisonment, 2005

PART VII: MINISTRY OF EDUCATION AS A PART OF JUVENILE JUSTICE SYSTEM

The Ministry of Education has two boarding schools which are the part of wider juvenile justice system at present:

- specialised boarding schools of children with misdemeanour (for boys and girls separately);
- specialized boarding school for children committed crimes.

Specialised boarding schools of boys with misdemeanour:

This school is located in the Baku region and has 83 children at present, although the number of children changes from year to year. The maximum number counted was in 2001-2002 as of 150 children. This school is designed for children with some misbehaviour but for those who usually do not committed any crimes. The children in this institution are those captured by police itself or by police based on the requests from Commissions, parents and/or schools. However, the Commissions can themselves to send the children to this institution. The majority of children kept in this institution were sent here because of begging, living in streets, orphans, children with bad behaviour at schools. The children are kept here until 15 years old as the schools can only provide education till the 9th grade. After that the children usually those with no parents are subjected to be sent to the professional schools where they learn different professions. However, if the child can not be educated or behaviour is not corrected while he/she in this institution, the child can be sent to more strictly regulated closed type institution or juvenile offenders in Guba rayon. The monitoring revealed that there is not doctor in the boarding school, so no one looks after the health situation of children and provide necessary treatment when needed.

Specialized boarding school for girls with misdemeanour in Sheki:

This type of institute is just like the one for boys described above but intended for girls only. The problems associated with the above mentioned institutions for boys also apply to this girls' institution as well.

Again the major problem is that this institution is located in destined locations and the children are brought there from all over the country. Therefore the children are separated from the families, relatives and legal representatives, and this is in direct violation with the provisions of the UN CRC. The distant location of these institutions also prevents the continuous and ad hoc monitoring visits by commissions, etc. The parents can not visit them often as the result of far location, economic problems, etc. These factors lead to the further segregation of children, traumatizing their psychological status, diminishing their social welfare, abandonment, social exclusion of children from their own community and threaten their future development.

Specialized boarding school for children above 14 years:

The information about this institution was revealed by NGO Alliance during the preparation of alternative report to UN CRC. This closed type institution is located far from Baku and intended for children committed minor or less serious crimes and those who have been advised for the corrective measures and transferred from boarding school for children with misdemeanors. There are 26 children of 14-18 years who are kept in this institution. The only

different of this school from above mentioned one is that children here can get the professional or vocational training.

General terms:

Imprisoned minors carry out their term, depending on their age and the seriousness of the offence committed, in reformatory settlements of both a general and intensive nature. Conditions in these settlements do not comply with international standards and, therefore, on the whole do not contribute to the reformation of the children, as the rehabilitation is usually of a formal nature and is not aimed at the improvement of the minor and his realization of the danger caused by his misbehaviour to the victims and to himself.

Regarding this issue, due attention should be paid to the special reform schools for juvenile delinquents who cannot be sentenced because of their age (until age 14). The stay in these schools is mandatory; the most severe measure is the isolation of children from society, and their exclusion from the common family environment.

Without questioning the right of the state to institute analogous establishments aimed at the prevention of juvenile delinquency, it is difficult to agree with the form of regime for the children and the methods of reformation applied to them.

Children sent to such schools for a period of several years are in fact kept there longer. Assessment of the conditions and results of the reformation or rehabilitation and reintegration into society are not presented by any independent body or the court. And the commissions which are entitled to oversee and monitor the child's stay, welfare and changes in behaviour in reality do not implement these activities. The principle of collective responsibility for wrongdoing reigns in these schools. The children in these schools are subjected to corporal punishment. Children are collectively deprived of rest, participation in cultural events, meetings with their relatives, rights to receive food parcels, and correspondence.

Interesting finding was that the regime in the boarding school for the children with misdemeanor are like the regime in juvenile prison or children's correction center. Children get up early at 7:00 in the morning and ordered to go to bed at 20:00. They are not permitted to get out of the institution and their leisure time is very limited.

Children's personal mail is unlawfully opened by the school's administration, a breach of privacy and criminal offence in itself. The children's letters addressed to their parents undergo internal censorship; in the event that any complaints of the regime or personnel are discovered, the letters are not sent to the addressees.

In addition to the fact that reformation in the above-mentioned conditions is not possible, children who were kept in such schools are in desperate need of psychological rehabilitation and social integration, which is not conducted.

Under circumstances of the economic problems, the state has little desire to spend money for the humanization of penal systems for minors and for the analysis of the actual causes of juvenile crimes; instead, it adheres to the "Soviet methods of reformation", inherited from the former USSR and, thus, disregards the welfare of society and child.

PART VIII: SOCIAL REHABILITATION AND REINTEGRATION OF JUVENILES AT ALL STAGES OF THE JUVENILE JUSTICE SYSTEM

The complex of activities of social rehabilitation, psychological counselling and reintegration into society of minors are the major concerns in Azerbaijan's current juvenile justice system and in generally within the whole system of State protection of children which must be provided according to the UN CRC and Law on Children's Rights of Republic of Azerbaijan.

The progressive and human line on reduction of imprisonment to minors (in case it will be successfully implemented) challenges all existing system of preventive maintenance, whole system of social support to children and their families in socially dangerous situation. Today, unfortunately, once "failed" - teenager, as a rule, is forced to live inside the same environment, which had driven him to the crime - with all following for the child and society consequences. *The problem is defined as situation of ineffective individual-preventive works with the minors who are on the account for earlier crimes.*

There is a problem of social accompanying of those minors-delinquents who were not sentenced to deprivation of freedom; and there is also not less acute and nowadays basically not resolved problem of effective, really "curative" social accompanying of those who served their term in educational establishments or juvenile prison and returned home.

And there is special problem of those ones who was arrested being minor and is released after age of 18 years – they are essential part, 50-70% from all released. Commissions on minors' affairs and protection of their rights are not responsible for these "adults" at all. And actually nobody among authorities is responsible for their social reintegration, although they are absolutely not prepared for the life in the World out of the prison walls – just like orphans who graduated from Orphanages. Human rights activists insist that law must determine for these "adult" persons the benefits and necessity of special accompanying and support to the age of 22 years old (special protection), like now Law determines it for orphans.

In general the solution to a problem of effective psychological restoration and social reintegration of minors-offenders raised in the given items may be in strategic reform of Azerbaijan penitentiary system targeted at approaching the place of confinement of minor-offender to place of his/her residence and at increasing the responsibility of regional and municipal authorities and empowering the commissions – as it was discussed above. And solution of this problem would assist to the solution of most important problem - to create in regions of the Republic of Azerbaijan an effective system of preventive maintenance, social accompanying, social rehabilitation of children and the families in social-dangerous situation or for children in risk. For this reason the special social workers should be trained and available along with psychologists at the level of every of rayons.

For the purposes of the juvenile justice the following stages are in urgent need for the social rehabilitation and reintegration activities and psychological counselling:

- primary prevention/protection: children in their places of living, including schools, families, communities with no involvement in criminal and other misbehaviour;

- secondary prevention: children previously involved to juvenile justice system including those received the warning, paid penalty, released from juvenile prisons or left the boarding schools, those who had interactions with police, courts, commissions on minors and those received punishments other than detention (educational influence, corrective works, community works, warning, conditional release, etc.) (this should be done till 22 years at least for those released from boarding schools and juvenile prison).

First, while considering the preventive or protection measures, it is important to note that State must provide the protection and protect the rights and welfare of the children based on its commitment to UN CRC and Law on Children's Rights. The protection of children at local levels is provided by Commissions on minors and protection of the rights of the children which are based with executive committees in rayons. Although these commissions are entitled to provide the protection of the children's rights, control their behaviour, prevent the children's involvement in illegal actions and assist them in exercising their rights, however, this does not happen due to number of objective reasons:

- Commissions are under the supervision of local authorities who are in major cases violate the rights of the children;
- Commissions are staffed by two people – secretary and psychologist – who paid small salary and required to implement too many activities and met too many objectives while covering also whole rayons where the number of children can exceed several thousands even in small rayons;
- Although commissions are entitled to get other professionals involved or assist the commissions while they implement their own duties, however, in reality it does not happen as professionals would not work voluntary based or for free. The NGOs which can be of assistance in some cases are not involved at all.
- The staff members of the commissions are not people skilled or trained or at least have never received the special education on how to work in commission and deal with children's issues.
- Commissions implement the punitive role rather than providing the protection and assistance to children and preventive measures.
- Majority of people in commissions do not understand fully their duties, responsibilities, level of influence and power which is granted to them. And it is important to note that the power granted by law is really a huge one.

Another major methodological problem is the absence of the institute of social workers or professionals who can provide the necessary support and assistance to children and design the individual rehabilitation and reintegration and development plans for children in risk or children who were previously convicted or imprisoned.

Although there are number of internationally confirmed experiences directed to provide the social rehabilitation and reintegration of the juveniles, including the establishment of State and municipal funded community rehabilitation services, this experience has not been applied in Azerbaijan.

The Youth Resource Centres established by UNICEF and Ministry of Education could not proved to play role in assisting with this difficult task. However, these resource centres can become the basement for the rehabilitation and reintegration as well as primarily for the preventive measures at rayon level.

It is obvious that the NGOs can and should be involved to play more pro-active role in the establishment of alternative day-care or community based rehabilitation and social reintegration services for juveniles in risk. Numbers of NGOs have been involved in some successful projects aimed at provision of social services and psychosocial rehabilitation programs for children in risk, including drug users, victims of crimes, and juveniles in conflict with law. But the independent assessment and evaluation of these programs have not been provided and as the result the multiplication of successful programs has not employed.

Another important aspect is that children in juvenile prison and in both boarding schools described above do not get any services from psychologist and no any socio-psychological rehabilitation and reintegration services are provided while the children serve their sentence in these institutions. Although, it is obvious according to law that the detention or deprivation of liberty is the last resort measure directed to the correction of the child's behaviour and not intended just for punishment, however, the children are not a part to any social rehabilitation and reintegration programs which start early in juvenile prison or boarding schools and which should be continued and monitored to some extent and for some more time after the release of children. As the result of the absence of such juvenile prison and boarding school based rehabilitation and reintegration services and psychological counselling, the significant part of children committed the crimes are being involved further in more serious criminal behaviour and/r or commit the repeated crimes.

However, it is important to mention that staff of penitentiary system is involved in organization of different activities, including theatrical performances. But it is seemed to be initiated and/or organized by external parties, like NGOs and INGOs. "In the last period of time, depressing news came from the confinement places. But on March 19, this year, a very pleasant and unusual for our penitentiary system event happened in confinement organization for women #4, located in Khatayi district. The theatre premiere took place in the given organization and the convicts themselves performed the roles in that play. The given event was held by the British Council. One thing should be said about the play that at the end of the performance, when the performers were applauded and the diplomas were presented to them, their faces shone with happiness. The performance ended with the following words of the heroine: "For you we are only prisoners, but we are also mothers, grandmothers, friends, sisters and daughters." It is necessary to realize such projects very often, and especially state bodies and other organizations have to pay attention to it, as these activities give prisoners an opportunity to relax, to work in a team, to show their abilities..."¹⁵³

---

¹⁵³ "Why are reforms needed" by Sevindj Aliyeva, Prison Watch Azerbaijan Association, 2005 (www.azpenalreform.org)

PART IX: RIGHT TO LIFE, SURVIVAL AND DEVELOPMENT

In 1997 the UN Committee on the Rights of the Child made a recommendation to the Azerbaijan government to provide the analyses of the suicide rate among children and present annual data concerning the number of suicide cases in Azerbaijan. However, despite this fact, the Azerbaijan government has not made a significant improvement in this area. The data on the suicides is not presented. The official answer by Statistical Committee to the written inquiry by NGO Alliance was that the committee does not have any information for this particular issue.

Less attention is paid by the state to ensure the right to life, survival and development of children working/living in the streets. Although there is special program by Ministry of Youth, Sport and Tourism and several independent NGOs, but there is no any substantial programs for rehabilitation, medical treatment, social reintegration and education are developed and in place for these children working and living in streets.

The general situation within the whole system intended for juveniles in conflict with law does not provide the full range of necessary measures to ensure the child rights to life, survival, security and development (see the appropriate sections above).

The children are at highest risk of becoming the victims of the different crimes committed by adults. Although it is difficult to provide the precise number of children being abused, exploited, raped, bitten, tortured, killed and being the victim of all other crimes, however the analyses of the newspapers provide the sufficient ground to note that this is very important and huge problem for the State. The daily reports in newspapers and the information provided by courts and Ministry of Internal Affairs on the cases of crimes committed on children are increased comparing with the previous years. However, the effective system of psychological, social rehabilitation is not instituted and not readily available for children-victims of the crimes. Although the CC and CPC of AR provide necessary grounds for the compensation to be paid to children and their families and also for the necessity of psychosocial rehabilitation of victims, however, it is not implemented. Most of the children have been known to be just left with their families or relatives without any support and even medical care.

The absence of monitoring and assessment of lives of children by Commissions on minors' affairs and protection of the rights of the children and Commissions on guardianship and adoption has a huge negative impact on the situation with children in country.

Father raped his daughter

"The criminal case on the commitment of rape on 16 years old girl was considered by the Court on Most Serious Crimes. The court convicted the father to 15 years of imprisonment. The father of the X. committed the rape on her when she was 12 years old and then two-three times per week she was being raped during the last 4 years.

*The mother of X. died in 1996 and after living some time with the grandparents X. and her brother were taken from grandparents to the new house of their father. Father prohibited her to go to school since 2000 and in half a year he committed a rape on her first time. He warned her not to tell any one as otherwise he would kill her. It could be continuing for a longer time if the children had not chance to escape from house and run to their grandparents. Grandparents called police and the father was taken. Now he would serve 15 years in prison where he might expect the serious problem as the prisoners do not like the persons convicted according to the article of Criminal Code on rape of children."*¹⁵⁴

¹⁵⁴ "Zercalo" newspaper, #86, 7 May 2005

As it is seen from above provided case study, the absence of legal monitoring by commissions, as well as no-actions taken by school and neighbours had very serious negative impact over children. There are many cases like one described above and it is a result of absence of child protection system in Azerbaijan, the inefficiency of work by commissions at local levels and coordination at national level. This is a result of inefficiency of the current system which is needed to be changed and improved.

PART X: JUVENILES' ACCESS TO APPROPRIATE INFORMATION AT ALL STAGES OF JUVENILE JUSTICE SYSTEM

There is no special procedure that would encourage children to request the information from the government; it is not even being discussed as a possibility. Theoretically there is no age limit for access to information. No official information is provided in child-friendly format.

During arrest and interrogation by the police, children are often not informed of their rights, and this leads to numerous human rights violations. Information about the rights of the arrested/accused child is not provided to him/her in written form, and no posters/brochures with child-friendly description of their rights exist. At the outset of court hearings, judges explain the rights of the accused but in most cases it is done very quickly and many children do not understand the legal language used by the judge. During the hearings of cases involving children by the Commissions on Minors' Affairs and protection of the rights of the children, neither rights nor procedural rules are explained at all. Children do not have sufficient information about the mechanisms of protection of their rights.

Although children by the law have the rights to appeal to Ombudsman, Courts, President, NGOs and Commissions on minors' affairs and protection of the rights of the children, Commission on Pardons under the auspices of President, European Court of Human Rights, however, children do not know their rights, do not know how to do that and there is no one to assist them. Several NGOs have helped children with the preparation of complaints, appeals, requests, applications and other documents to different State bodies. Several NGOs are involved in teaching the child rights to children through summer camps, debate programs, peer-to-peer education programs. However, it is obvious that this is not enough and can not meet the needs in this field. The special mechanisms should be established in order to provide the children with necessary assistance related to the independent protection, monitoring and representation of their rights. It is strongly believed that there is already a necessity for establishment of independent monitoring body – Ombudsman or Commissioner for Children's Rights – in Republic of Azerbaijan.

PART XI: PROTECTION FROM TORTURE, INHUMAN OR DEGRADING TREATMENT OR PUNISHMENT WITHIN THE SYSTEM OF JUVENILE JUSTICE ADMINISTRATION

One of the achievements during the reporting period was the amendment to the Criminal Code and Criminal procedure code, which became effective in 2000. The amendment contained a definition of torture that is similar to the one specified in Article 1 of the UN Convention against Torture. However, it lacks some serious substantive elements; for instance, there is no reference to pressure exerted against a third person.

Torture and physical abuse are still widespread and are major human rights concerns. Children and young people are often subjects of torture and cruel treatment. According to the interviews taken in juvenile prison, about 75% of the minors in prison reported that they were beaten and threatened during the pre-trial stage and while in police holding cells, approximately 20% admitted being threatened, and only 5% stated that they were not subjected to torture. A majority of those subjected to physical abuse said it occurred during the first couple of days following their arrest. These percentages may not accurately reflect the gravity or the frequency of this type of treatment as some of the minors may not have felt comfortable sharing their experiences regarding the pre-trial stage.¹⁵⁵

Physical abuse and threats are used by the police in order to force children to confess and also to take responsibility for crimes they may even did not commit. The majority of torture cases take place when a child is kept in police custody, in the Temporary Detention Facilities of the Ministry of Internal Affairs. To get a meeting with family members, those arrested need to get permission from the investigator. None of the children in detention said that they had a lawyer immediately after their arrest. Most of the suspects see a lawyer at the moment of or after the charges are formally lodged. Many of the young people reported that they met with a lawyer only twice, at the beginning of the investigation and in court. They remarked that the attitude of lawyers was very formal. In some cases, the lawyers were present only during the court hours and never had private conversations with the accused children. It should be also acknowledged that often the legal consultation provided by defence lawyers is of low quality, especially in lower paid cases.

Existing complaint procedures are lengthy and inefficient. Children and their parents are afraid to complain to the prosecutor or other bodies fearing police retribution (and increased cruelty). Most often, prosecutors and high-level Ministry of Interior officials deny any allegations and state that torture has not been proven in any cases.

If an accused testifies during a court hearing that torture was used by law enforcement officers to force a confession of guilt, the judge will only request the testimony of said police officer. The officer officially denies the use of force and the court hearing continues. Defence lawyers and human rights organisations contend that such practice is widespread and that there have been no proper investigations of allegations of torture.

---

¹⁵⁵ Survey on assessment of situation of juveniles in conflict with law, "EI" development programs centre, 2004-2005
Research study on situation of juvenile justice in Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, 2005

It is important to note that the lawyer or child can request a medical or other type of psychological expertise to be provided, particularly in the case of torture or inhuman treatment, but again the decision to approve or reject the expertise is made by investigator, then by prosecutor and if the person applies to court by judge. But when the appeal comes to judge, there is already nothing to reveal by medical or other type of expertise. Also the child or lawyer can order the medical expertise on his/her own expenses, the investigator and judge may not take their decisions into account. Considering the above mentioned, the emerging concern is made towards the changing the situation and giving the child an opportunity to request immediate remedy, medical expertise and support, public monitoring in case of torture, degrading and inhuman treatment.

Children in state residential educational institutions:

Punishments used in different institutions such as orphanages and special correctional schools are often plagued by degrading treatment. The lack of a clear definition of rules and punishments has resulted in a system of misunderstanding and chaos. In the orphanages visited during the monitoring carried out by the NGO Alliance and its members in 2001-2005 the following punishments were reported to be used: beating, whipping with a belt, forcing to walk on the knees, hitting the back of the head, deprivation of food if late for a meal. Manual labour is used as punishment in all institutions: cleaning grounds, toilets, cleaning up after animals, and washing floors. In one institution, some children were confined to a bed for an entire day; while in another, children were locked in a storeroom with confining doors.

Collective punishments and mostly as the corporal punishments are often used; if one child is disobedient, the whole class would be punished. The children remarked that often they could be punished for disagreeing with the educator. The same situation has been reported in all the orphanages. With no effective complaint procedures, children have no possibility to complain about cruel treatment, and no measures are taken to protect children in institutions. No any independent body observes, monitors the situation and employs necessary actions to prevent these cases and protect the rights of the children. The commissions on minors' affairs and protection of the rights of the children which are entitled to do so are not capable and in reality do not implement the full range of duties granted to them by Law.

PART XII: WORKING TOWARDS THE INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE IMPLEMENTATION OF JUVENILE JUSTICE IN AZERBAIJAN

So the major problems of whole juvenile justice system is that the current system is rather punitive than restorative. The changes in juvenile justice system should be administered in a way that it will provide the restorative justice towards the children. It is suggested to be done in the way of creating special juvenile justice body – Juvenile or Family Courts – in Azerbaijan. These courts should be staffed by specially trained, education and knowledgeable judges with the knowledge on international standard rules on administration of juvenile justice and with the necessary skills and experience of dealing with the children in completely different manner.

A possible step in reforming this sphere of social life is the adoption of new Law on Juvenile Justice and bodies and agencies in administration of Juvenile Justice. The separate Law is needed in order to provide the legally defined differing approach to cases of minors and in order to define all the procedures starting from pre-arrest, arrest, pre-trial, trial and detention, and then release in this one law, which would create favourable ground for monitoring, control and overseeing the implementation of the Law and any violations occurred.

Part 12.1. General recommendations for the improvement of juvenile justice administration in Azerbaijan

- *Revise the justice system dealing with cases involving minors and undertake a range of actions including amendments to the legislation, development of practices, training for personnel to take children out of the general justice system and create a separate juvenile justice system;*
- *Create separate juvenile or family courts or adopt a specialization of judges within the regular courts;*
- *Provide the access to education for even a single girl child serving imprisonment in women prison;*
- *Improve the school facilities and teaching level at the juvenile correction centre and women prison;*
- *Re-structure the Commissions on Minors Affairs' and protection of the rights of the child in a body that would provide support for children and families in need, removing all punitive functions from the commissions' mandate and granting that to juvenile courts and specialized judges.*
- *Immediately transfer to the courts the competence of sending children to special correctional schools and to centres of rehabilitation and adaptation of minors;*
- *Reform special correctional schools into open and semi-open institutions to function in accordance with international standards;*
- *Ensure the respect for basic rights immediately after the arrest and right to habeas corpus in relation to children who are put in Reception-Transit Centres for Children and to special schools;*
- *Ensure that pre-trial detention is used only in exceptional cases:*
  - *the gravity of crime a child is accused of cannot be the only reason for applying pre-trial detention;*

- *other measures should be considered first and the reasoning why they can/cannot be applied should be described in written form by the investigator, prosecutor and judge;*
- *Ensure access to a lawyer at all stages and eliminate all obstacles in regulations and practice when a defence lawyer's actions depend on the decision of an investigator;*
- *Urgently improve conditions in pre-trial detention, including Temporary Detention Facilities (KPZ) of the Ministry of Internal Affairs;*
- *Ensure that the terms of pre-trial detention are respected, are as short as possible, and that children are separated from adults at all stages.*
- *The special youth prison shall be established as the separate entity in order to accommodate the young offenders between the ages 18-25.*
- *The children who achieve 18 years while in juvenile prison shall not be transferred to the adult prisons and shall not be placed with adults in any other penal facilities. Otherwise, these children shall be granted the special rehabilitation and reformatory measures or placed in special penal institutions for young offenders.*

Along with the process of the separation of juvenile or family courts:

- *Ensure efficient, regular monitoring of implementation of recommendations in relation to the examination of cases involving minors by the Supreme Court and local courts;*
- *Adopt necessary changes to the criminal procedure code to ensure that representatives of the child (parents, pedagogue, psychologist) can be present during any interrogation of a minor independently of his/her status (as witness, accused, victim);*
- *Urgently revise the list of possible punishments applied to minors and introduce other possibilities of punishment (except the deprivation of liberty) in relation to children aged 14-16 years old;*
- *Exclude "arrest" (short term detention) as a punishment that may be applied to minors. Or, change the substance of "arrest" and ensure that the basic rights such as contact to the outside world are respected;*
- *Revise the criminal legislation and humanize it; urgently shorten the term of imprisonment for minors, especially in case of theft and car theft;*
- *Ensure the respect of the principles of fair trial aiming for reasonable time and of finality of court decisions;*
- *Ensure the respect of Criminal procedural legislation, and abolish practices of taking explanatory notes before the first interrogation;*
- *Change the court room environment, including not placing accused children in a cage during court hearings.*
- *Ensure the access of children to quality translation services at all stages of examination of a case if needed.*

Part 12.2. Practical recommendations related to improvement of performance of Judiciary, Police, Lawyers, Prosecutors, Educators and staff of Penitentiary institutions:

- *Adopt detailed guidelines for courts on using the CRC and other international human rights instruments;*
- *Provide in-depth training for judges, commissions on minors, prosecutors, police officers and defence lawyers in cooperation with national and/or international organizations on the CRC and its implementation in the domestic legal system and on UN international standards of administration of juvenile justice, including namely UN standards on administration of*

juvenile justice (Beijing rules), Rome principles, Riyadh guidelines, Tokyo guidelines;

- *Revise the process for screening judicial candidates. The CRC and UN international standards on Juvenile Justice (Beijing rules) as well as Tokyo rules and Riyadh principles should be included in the tests for those who are going to become juvenile judges.*
- *The practice of additional investigation should be abolished as it violates the principle of presumption of innocence;*
- *Encourage public control over all places of restriction/deprivation of liberty and efficient complaint mechanisms.*
- *Ensure that lawyers, future judges, police officers and representatives of commissions have got the special education, part of their overall institutional education and/or education through the courses of improvement of qualification in the area of juvenile justice.*
- *Provide the adoption of the Child Criminal Code, after the thorough review of present legislation is conducted and shortcomings of current legislation and practice are identified and remedied;*
- *To pilot Juvenile or Family Courts in several rural and urban regions of Azerbaijan as the important mechanism for the administration of juvenile justice;*
- *To provide the education and training programs for representatives of Ministry of Justice, Ministry of Internal Affairs, Ministry of Social Affairs, Ministry of Education, judges and prosecutor's office, social workers, NGOs, commissions on minors and protection of the rights of child on all aspects of juvenile justice;*
- *To draft the law and/or the amendments to existing legislation to provide an establishment of Juvenile Courts in Azerbaijan;*
- *To organize the cooperative and interdependent work of judiciary system with the education and correction system, which would include the education institutions for children in conflict with law, closed type correction centres and special institutions for children with criminal behaviour;*
- *To decrease the period of detention in isolators (SIZOs) for children in comparing with adults;*
- *To provide necessary provisions in the law and guidelines for the granting of supervision or house arrest for children suspected of committed crimes as alternative to the arrest and placement in isolators or temporary detention places;*
- *To provide the necessary provisions in the law and guidelines on the institutions of placement of a child suspected in committing a crime in borstal (educational institution type "isolator" with teachers, psychologists and access to parents and legal representatives) instead of placing a child in isolator;*
- *To provide the monitoring of performance of advocates and initiate necessary investigations over the actions violated the rights of the children and provisions of the Law on Advocates of Republic of Azerbaijan;*
- *Investigate the torture and inhuman treatment cases committed by state agencies representatives at all levels of juvenile justice administration and ensure that guilty officials are brought to court and punished, and children victims of these events receive proper compensation;*
- *Promote civil rights and liberties in all types of institutions in the Republic of Azerbaijan, abolish unlawful censorship, revise the daily schedule so that it will respect the children's right to privacy;*
- *Ensure access to information through informational leaflets and posters in police and in institutions.*

- Undertake efforts to increase awareness by children in institutions of their rights, the bylaws of the institution, and the rights and the limitations of authority of administrators and other personnel;
- Change the performance criteria for police work to ensure that they do not use torture in order to achieve higher rates of confession;
- Ensure that every testimony received from a child during a trial which indicates use of torture during the pre-trial stage is properly investigated;
- Ensure access to a lawyer and contact with families at all stages of criminal investigation, especially when restrictions on liberty are applied in any form.
- Ensure the proper investigation of the ethical behaviours of lawyers on their actions or absence of any necessary actions to protect the child and fully participate in the trial, pre-trial and court hearings and while in police custody.
- Improve the sanitary conditions in Temporary Detention Facilities and other incarceration places and ensure the possibility of monitoring by civil society;
- Urgently address the inappropriate use of restraints in psychiatric hospitals and establish guidelines for the use of restraints in psychiatric hospitals;

Practical recommendations related to improvement of performance of Commissions on Minors' Affairs and protection of the rights of the children:

- Urgently re-structure the Commissions on Minors Affairs and protection of the rights of the children and the Inspectorates on Minors' Affairs within the Police Departments and orient them towards providing practical support to disadvantaged children and families, i.e. children in risk;
- An each commission should be staffed by at least 5 personnel: head of commission which can be professional lawyer or social worker (completely dedicated to the work of commission and not just the deputy of the Mayor who is dedicated to many more other "most" important duties and responsibilities), psychologist, two social workers or one social worker and one lawyer depending on the profession of the head of commission, and also secretary or office manager keeping the files, records, disseminating the information, etc.
- Commissions should be working as independent bodies providing the quarterly reports to the Mayor and municipalities, Cabinet of Ministers and shared with community and also to the Ombudsman for Children's Rights which should be also created as an independent monitoring and protection body for children's rights.
- Commissions' staff should be professionals, trained, skills and knowledgeable and experienced in work with children and for the children and not just for the sake of punishment measures;
- The decision making power should be taken off from the commissions and should be granted to juvenile courts where the professional judges can decide what to do with child on certain case, i.e. the situation when the commissions composed on psychologist and secretary makes a decision to send a child to boarding school should be avoided and completely eliminated;
- The special database with all relevant information provided by commissions should be established. This database should contain such data as numbers of children dealt with by commissions, types of offences committed, decisions made, provision of any services for redirection of children to residential institutions, adoption or guardianship, social and community works, rate of repetitive offences and many other indicators. The State Statistic

Committee should be requested that in the forms which are completed by executive committees, more complete and thorough information related to situation of children dealt by the commissions to be included. It will help to monitor and oversee the situation and provide necessary preventive and supportive measures to reveal sometimes hidden or latent problems in particular rayons. It would also help to monitor the efficiency of work of Commissions themselves and assist in the building the networking, sharing of experiences and best practices among the commissions.

- *The special monitoring body assigned by Cabinet of Ministers/State Committee on the Children's Problems or Ombudsman for Children's Rights should be able to independently monitor the work of commissions in rayons through the interactions with children, their parents, schools, police officers and other interested parties.*
- *The special guidelines for the preparation of reports quarterly compiled and submitted by Commissions, should be created in order to require the commissions' representatives to analyse the situation and propose the necessary set of measures to be undertaken to change the situation to better.*

related to implementation of the UN Convention on the Rights of the Child and other international documents on juvenile justice:

- *Increase monitoring efforts of the implementation of the CRC by all relevant state actors;*
- *Encourage monitoring of the implementation of the CRC by NGOs. Special attention should be paid to the access of NGOs to the following institutions: Temporary Detention Facilities of the Ministry of Interior, Pre-Trial Detention Centres (SIZO) of the Ministry of Justice, prisons and other detention facilities, special correctional schools, psychiatric hospitals, and orphanages;*
- *Gather disaggregated data on different aspects of children's lives. Ensure public access to the information related to the situation of children, including children in detention. If necessary, revise relevant by-laws;*
- *Ensure the effectiveness and accessibility of complaint mechanisms that children can use in order to protect their rights and that can also be used by children's rights advocates and legal representatives.*
- *To establish the special education program on administration of juvenile justice at Baku State University, Nakhchivan State University, Training and Education Centres of Ministry of Justice and Police Academy and other private high schools;*
- *To exert greater control over the reformation, rehabilitation and psychological counselling and social reintegration processes of minors while serving the sentence and continued for some time immediately after release;*
- *To review the punishment in the child's best interests, aiming at the child's improvement and not just punishment;*
- *With the aim of preventing a repetition of crimes, to introduce into the courts a probation service of individual work with the children who is in conflict with the law, in order to effectively improve their personalities;*
- *Humanization of methods of work with the imprisonment or of the forced measures of reformation through persistent observance of the human rights and the rights of the child;*
- *To launch an objective inquiry and evaluation services to reveal the deep causes of juvenile delinquency and to establish an efficient state policy to overcome it.*
- *Create mechanisms to encourage children to express themselves, especially in institutions,*

medical establishments, schools and courts;

- *Review the legislation to remove legislative obstacles to creating organizations by children themselves;*
- *Create effective complaint procedures for violations of the civil and political rights of children.*
- *Revise and control the punishments used in different institutions;*

PART XIII: LIST OF ISSUES TO BE RAISED BY UN COMMITTEE ON CRC TO GOVERNMENT DELEGATION OF REPUBLIC OF AZERBAIJAN

It would be helpful to ask the government of the Republic of Azerbaijan to:

- *Provide concrete examples (names and details of cases) of when the Convention was brought in courts (and used as a reference in a court verdict/decision) if such cases exist;*
- *Provide concrete examples of cases when the CRC was used by prosecutors and other state bodies as a ground for complaints/cases to the courts to protect the rights of the child or prevent the imprisonment or other type of punishment which would be in contradiction to the CRC and other UN international standard rules on administration of juvenile justice;*
- *Provide information on how the Resolution on Judicial Practice of the Supreme Court/Plenum of Supreme Court, Appeal Court and Constitutional Court is implemented, e.g. provide concrete references of cases involving minors which were considered by the chairperson of the courts.*
- *Provide the number of children who became the victims of crimes during 2003-2005 and the medical, psychological and social services provided to them as well as amount of compensation paid to them or their families and relatives.*
- *Provide the figures on how many children independently applied to Commissions on minors' affairs and protection of the rights of the children and Commissions on guardianship and adoption and what were the main complains.*
- *Provide the concrete information on measures undertaken by Azerbaijan in relation to the implementation of UN CRC Optional protocol on sale of children and as the follow-up to Yokohama Conference on Sexual exploitation of children and child pornography.*
- *Provide the information on number of children appealed to Courts of Republic of Azerbaijan and Ombudsman for Human rights and the main areas of complains.*
- *Provide information on the number of State run or State supported psycho-social-medical rehabilitation centres designed for the children-victims of crimes, where they are located and how many children so far have used the services of these centres.*

BIBLIOGRAPHY:

- The situation of street children in Azerbaijan: evaluation report, UNICEF, 2000
- Juvenile Justice in Azerbaijan, Azerbaijan Young Lawyers Union, 2002
- Legal Profession Reform Index for Azerbaijan, ABA CEELI, 2005
- Criminal Code of Republic of Azerbaijan, 2000
- Criminal Procedure Code of Republic of Azerbaijan, 2001
- The situation of children in state residential institutions, UNICEF, 2000
- Situation analyses of children's institutions in Azerbaijan, UAFA, 2004
- Social research study on the problems of IDPs and refugees children and teenagers, children deprived of parental care, from vulnerable families, working and living in streets, Azerbaijan Children's Union, Baku, 2004
- Brief report on the survey of victims of human trafficking conducted by the "Clean World" Social Union for Civil Rights", "Clean World" Social Union, 2004
- Shattered dreams. Report on trafficking in persons in Azerbaijan, International Organization for Migration-Azerbaijan, 2002
- Questionnaire for the accountability Survey on the State measures to comply with CRC obligation regarding violence against children in care and in justice and education systems, Geneva, 2004 (available at the web site of UN Study on Violence at www.studyonviolence.org and www.ohchr.ch)
- Alternative report on the implementation of the International covenant on economic, social and cultural rights by Republic of Azerbaijan, Human rights centre of Azerbaijan, FIDH, 2004
- State statistical committee of the Republic of Azerbaijan, Children in Azerbaijan, 2004
- State statistical committee of the Republic of Azerbaijan, Education in Azerbaijan, 2004
- State statistical committee of the Republic of Azerbaijan, year-books, 2000-2005
- Azerbaijan human development report 2003, UNDP, Baku
- NGO Alternative Report to UN CRC Committee on situation of children and implementation of children's rights in Republic of Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, 2005
- NGO Alternative Report on situation of health system for children in Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, Helsinki Citizens' Assembly Medical Commission, "Dayag" public union for those in need of social rehabilitation, 2005
- NGO Alternative Report on situation of children in residential state institutions in Azerbaijan, NGO Alliance for Children's Rights, Azerbaijan Teachers Union, Empowering Education Initiative group, Azerbaijan Parent-Teacher Association, 2005
- NGO Alternative Report on situation of children with disabilities placed in state residential institutions, NGO Alliance for Children's Rights, Azerbaijan Federation of Disabled People's Organizations, Azerbaijan Society for Disablement of Eyesight, 2005

NOTES